

ERDÉLYI JOGÉLET

III. FOLYAM | V. ÉVFOLYAM | 2024 | 04.

KIADJA:

SCIENTIA KIADÓ

Szerkesztőbizottság

Dr. Csák Csilla egyetemi tanár (ME ÁJK)

Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

Dr. Nagy Csongor István egyetemi tanár (SZTE ÁJK)

Dr. Nótári Tamás egyetemi tanár (Sapientia EMTE JTI)

Dr. Papp Tekla egyetemi tanár (NKE)

Dr. Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Dr. Szalayné Sándor Erzsébet egyetemi tanár (PTE ÁJK)

Dr. Szikora Veronika egyetemi tanár (DE ÁJK)

Dr. Veress Emőd egyetemi tanár, kutatóprofesszor (Sapientia EMTE JTI és Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet)

Dr. Vékás Lajos akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK)

Szakterületi felelős szerkesztők:

Dr. Fazakas Zoltán József (kisebbségi jog, jogtörténet), egyetemi docens (KRE ÁJK)

Dr. Fegyveresi Zsolt (kereskedelmi jog, jogtörténet), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kádár Hunor (büntetőjog, büntető eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kokoly Zsolt (európai jog, médiajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Székely János (polgári jog, polgári eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Sztranyiczki Szilárd (polgári jog), egyetemi docens (Sapientia EMTE)

Dr. Vallasek Magdolna (munkajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Varga Attila (alkotmányjog, közigazgatási jog, kisebbségi jog), Románia Alkotmánybíróságának bírāja, egyetemi docens (Sapientia EMTE)

A lapszámot szerkesztette:

Nótári Tamás

Szerkesztőségi titkár:

Nagy Gellért

www.jogelet.ro

ISSN: 2734-6226 (nyomtatott)

ISSN: 2734-7095 (online)

ISSN-L: 2734-6226

TARTALOM

IN MEMORIAM

Nótári Tamás 7

A 90 éve született Molnár Imre professzor emlékére

Bajáky András Olivér 13

A IV–V. századi késő római postaszolgálat működése a joggyakorlat tükrében

Bajánházy István 27

Évkönyvek a szokásjoggal szemben

Gedeon Magdolna 41

Az *imperitia* a római jog forrásaiban

Nótári Tamás 57

Az emberölés szabályozása a kora középkori fríz törvénykönyvben

Pókecz Kovács Attila 69

A *locatio conductio*val kapcsolatos kutatások Molnár Imre életművében

Rási Viktória Eszter 79

A kalózok tevékenységének jogi megítélése az ókori Rómában

Sáry Pál 91

A tizedelés mint katonai büntetés az ókori Rómában

Szűcs Magdolna 105

Ha ültetsz többet, kivághatsz egy ciprusfát (C.Th. 10. 1. 12)

– mit jelenthetett ez abban az időben?

CONTENTS

IN MEMORIAM

Tamás Nótári 7

In memoriam Professor Imre Molnár, born 90 years ago

András Olivér Bajáky 13

The Operation of the Late Roman Postal Service in the 4th–5th Centuries
in the Light of Case Law

István Bajánházy 27

Annales vs Consuetudo. The Participation of the *Flamines* at the Sessions
of the Senate during the Second Punic War

Magdolna Gedeon 41

Imperitia in the Sources of Roman Law

Tamás Nótári 57

The Regulation of Manslaughter in the Early Medieval Frisian Code

Attila Pókecz Kovács 69

Research on *Locatio Conductio* in the Oeuvre of Imre Molnár

Viktória Eszter Rási 79

The Legal Assessment of the Activities of Pirates in Ancient Rome

Pál Sárý 91

Decimation as a Military Punishment in Ancient Rome

Magdolna Szűcs 105

If You Plant More, You Can Cut Down One Cypress Tree (C. Th. 10. 1. 12) –
What May This Have Meant in Those Times?

NÓTÁRI TAMÁS

A 90 éve született Molnár Imre professzor emlékére

In memoriam Professor Imre Molnár, born 90 years ago

Molnár Imre 1934. szeptember 22-én született Tataházán (akkoriban Bács-Bodrog megye, ma Bács-Kiskun megye). Középiskolai tanulmányait a ciszterciták III. Béla Gimnáziumában Baján, utóbb pedig a Baross Gábor Gimnáziumban Szegeden végezte, majd a Baross Gimnázium 1951-es megszűnését követően Szegeden a Radnóti Miklós Gimnáziumban érettségizett. Érdeklődése már ezekben az években is a klasszikus antikvitásra irányult, elsősorban gimnáziumi latintanára, Visy József (1911–1988) hatásának köszönhetően.

Káderlapja okán – tekintettel a család egykori, tizenöt kataszteri holdat kitevő földtulajdonára – egyetemi tanulmányait csak 1956-ban kezdhetette meg a Szegedi Tudományegyetem (József Attila nevét az egyetem 1962-ben vette fel) Állam- és Jogtudományi Karán, ahol 1960-ban szerezte meg jogi diplomáját. A római joggal már egyetemi hallgatóként szorosabb kapcsolatba került, lévén hogy négy éven át aktívan részt vett a Pólay Elemér professzor (1915–1988) által vezetett Római Jogi Diákkör munkájában.

A kutatói-oktatói hivatás lehetőségét egyfajta kitérőként előzte meg a gyakorló jogász pályafutás: az 1964-ben abszolvált jogtanácsosi szakvizsgát több mint egy évtizedes működés követte a Csongrád Megyei Vendéglátó Vállalatnál először jogtanácsosként, majd vezető jogtanácsosként, végezetül pedig az igazgatási osztály vezetőjeként.

Pólay Elemér hívására 1968-ban tért vissza az egyetem római jogi tanszékére, ahol 1968-tól tanársegédként, majd 1971-től adjunktusként oktatott és kutatott. Kandidátusi értekezését 1977-ben védte meg, és a *Candidatus Scientiarum* fokozat elnyerését követően 1979-ben nevezték ki egyetemi docenssé. Az őt mind a tudományos munkájában, mind a tudományos közéletben önzetlenül segítő mesterétől, Pólay Elemér professzortól – akivel mindvégig nem csupán kollegiális kapcsolatban, de őszinte barátságban is állt – 1985-ben vette át a római jogi tanszék vezetését, amelynek élén 1999-ig állt. A *Doctor Scientiarum* fokozatot 1987-ben nyerte el, egyetemi tanári kinevezését 1988-ban kapta meg. 1994-től 1998-ig két cikluson át látta el a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékáni tisztségét.

Az egyetemi közéletben számos további tisztséget vállalt és feladatot látott el. Tagja volt az Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsának (1985–2004), a József Attila Tudományegyetem (illetve utóbb a Szegedi Tudományegyetem) Egyetemi Tanácsának (1989–2003), az egyetem Habilitációs Bizottságának (1994–1998) és a Magyar

Akkreditációs Bizottság Jogi Szakbizottságának (1996–2001). Ellátta a Szegedi Akadémiai Bizottság Jogtudományi Szakbizottságának (1996–2004) és a Szegedi Egyetem Római Jogtudományi Doktori Iskolájának (2001–2005) elnöki tisztségét.

A nemzetközi konferenciák rendszeres előadójaként mély barátságot ápolt számos külföldi tudóssal, köztük Hans Ankum és Andreas Wacke professzorral, akik közül utóbbi a Molnár Imre 80. születésnapja alkalmából 2004. szeptember 25-én a Szegedi Akadémiai Bizottság Disztermében megrendezett ünnepségen is az őszinte elismerés és barátság szavaival köszöntötte. Hosszabb külföldi ösztöndíjjal kutatott Münchenben, Rómában és Kölnben, konferencia- és vendégelőadásokat tartott – többek között – Rio de Janeiróban, Münchenben, Salzburgban, Kölnben, Grazban, Halléban, Velencében, Pozsonyban, Belgrádban és Kolozsvárott.

Kutatási területe három nagy témakörre terjedt ki – amint legfontosabb publikációi is mutatják, amelyek a *locatio conductio* (vagyis a dolog-, a munka- és a műbérleti szerződés), a római jog felelősségi rendje, valamint a római büntetőjog köréből kerültek ki.

1977-ben megvédett kandidátusi értekezésének (*A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*) átdolgozott változata 1982-ben jelent meg magyar nyelven *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* címmel.¹ E tárgykörben monografikus igényű tanulmányt (*Verantwortung und Gefahrtragung bei der locatio conductio zur Zeit des Prinzipats*) tett közzé a tekintélyes *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* című, enciklopédikus igényű, eredetileg Hildegard Temporini által egyedül, majd Wolfgang Haaséval közösen szerkesztett, 1972 és 1988 között megjelent sorozatban.² A *locatio conductio* tárgykörében számos további tanulmányt publikált magyarul³ és idegen nyelven.⁴ E tárgykörben végzett kutatásainak időtállóságát jelzi, hogy *A locatio conductio a klasszikus kori római*

1 MOLNÁR Imre: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXIX, 1982.

2 MOLNÁR Imre: *Verantwortung und Gefahrtragung bei der locatio conductio zur Zeit des Prinzipats = Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Teil. II. Band 14*, Berlin–New York, 1982, 583–680.

3 MOLNÁR Imre: *A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelőssége és veszélyviselése a római jogban*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXI, 1974/2, 1–49; MOLNÁR Imre: *A szerződés megszűnésének okai és a felmondási jog kérdése*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXVI, 1979, 1–13; MOLNÁR Imre: *Állami beavatkozási kísérletek a hasznabérlet körében a klasszikus római jogban*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXVII, 1980, 211–224; MOLNÁR Imre: *A dologbérlet felelőssége a római jogban*, Jogtörténeti Tanulmányok VI, Budapest, 1986, 253–269; MOLNÁR Imre: *Munkajogi szabályok a birodalmi jog és a szerződési praxis alapján az ókori Rómában = Tanulmányok Dr. Nagy László születésének 90. évfordulójára*. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LXIV), Szeged, 2004, 301–321.

4 MOLNÁR Imre: *Gefahrtragung beim römischen Dienst und Werkvertrag*, Labeo Napoli, 1975, 23–44; MOLNÁR Imre: *Subjekte der locatio conductio = Studi in onore di Cesare Sanfilippo. II*, Milano, 1982, 413–430; MOLNÁR Imre: *Object of locatio conductio*, Bullettino dell' Istituto di Diritto Romano, 1982/24, 127–142; MOLNÁR Imre: *The Social Determination of Lease Relations and the Social Programs Arising from that in the Ancient Rome = Studia in honorem L. Nagy*, (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica Tom. XXXI), Szeged, 1984, 223–229; MOLNÁR Imre: *Rechte und Pflichten der Subjekte der locatio conductio*, Index 1983–1984., 157–188; MOLNÁR Imre: *Le cause di estinzione del contratto e il problema dell' esistenza del diritto di disdetta nella „locatio-conductio”*, Labeo Napoli, 1986, 298–309; MOLNÁR Imre: *Beruf und Arbeit im römischen Recht = Facetten des Wandels*, Mannheim, 2001, 54–62.

jogban 2013-ban *A Pólay Elemér Alapítvány könyvtárának* 44. köteteként újabb kiadásban is napvilágot látott.⁵

1987-ben megvédett nagydoktori értekezése, *A római magánjog felelősségi rendje* 1993-ban jelent meg.⁶ Öt esztendővel később e monográfiája német nyelven is napvilágot látott *Die Haftungsordnung des römischen Privatrechts* címmel.⁷ Számos, a felelősségi rend kérdéseit feldolgozó tanulmányt publikált az évtizedek során bel-⁸ és külföldön.⁹ E tárgyban végzett kutatásai és eredményei – immáron nemcsak a *locatio conductio*, de – ezen, a római jog egyik legfontosabb kérdéskörét jelentő téma nemzetközileg is megkerülhetetlen és elismert szaktekintélyévé tették.

Pályája utolsó két évtizedében tudósi érdeklődése a római büntetőjog felé fordult, amely kutatásainak első eredményeként a *Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei* című tanulmánya látott napvilágot.¹⁰ Ezt számos további rész kérdés feldolgozása követte, így *A jogellenesség és vétkesség kérdése a római jogban*,¹¹ a *Tanúvallomások (kinvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban*,¹² a *Tényálladék*

5 MOLNÁR Imre: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013.

6 MOLNÁR Imre: *A római magánjog felelősségi rendje*, József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1993.

7 MOLNÁR Imre: *Die Haftungsordnung des römischen Privatrechts*, Diligens, Szeged, 1998.

8 MOLNÁR Imre: *A vis maior eredete és fejlődése a preklasszikus és klasszikus római jogban*, Antik Tanulmányok, 1982/2, 179–198; MOLNÁR Imre: *Az archaikus jog felelősségi rendje = Studia in honorem Roberti Horváth* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXXVI), Szeged, 1986, 131–144; MOLNÁR Imre: *A preklasszikus jog felelősségi rendje = Studia in honorem E. Szilbereky* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXXVII) Szeged, 1987, 171–210; MOLNÁR Imre: *A posztklasszikus és a jusztniánuszi korszak felelősségi rendszere = Emlékkönyv Dr. Meznerics Iván* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXXVIII), Szeged 1988, 187–200; MOLNÁR Imre: *A custodia felelősség tartalmi elemei a klasszikus római jogban = Emlékkönyv Dr. Antalffy György* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXXIX). Szeged, 1990, 149–160; MOLNÁR Imre: *Culpa-fogalom a klasszikus római jogban, különös tekintettel a szerződésen kívüli és a stricti iuris szerződéseknél keletkezett károk esetére = In memoriam Dr. Kovács István* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XL) Szeged, 1991, 225–244; MOLNÁR Imre: *A culpa kérdése a bonae fidei szerződéseknél a klasszikus római jogban = Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XLV) Szeged, 1992, 341–354; MOLNÁR Imre: *Társadalmi változások és a szellemi áramlatok hatása az egyes felelősségi fogalmak kialakulására az ókori Rómában*, Jogtudományi Közlöny, 1995/4, 179–183.

9 MOLNÁR Imre: *Die Ausgestaltung des Begriffes der vis maior im römischen Recht*, IURA, 1981/23, 73–105; MOLNÁR Imre: *Erfolgshaftung oder ein typischer dolus malus im archaischen römischen Recht*, Bullettino dell' Istituto di Diritto Romano, 1987, 27–43; MOLNÁR Imre: *Der Haftungsmaßstab des pater familias diligens im römischen Recht = Vorträge gehalten auf dem 28. Deutschen Rechtshistorikertag* (Nimwegen 23. bis 27. September 1990), Nijmegen, 1992, 23–31; MOLNÁR Imre: *Die Haftungsordnung des römischen Privatrechts = Emlékkönyv Dr. Szentpéteri István* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XLIX), Szeged, 1996, 371–383.

10 *Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XLVIII), Szeged, 1996, 167–181.

11 *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére* (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 123), Pécs, 1996, 209–221.

12 *Emlékkönyv Dr. Szabó András* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LIII), Szeged, 1998, 243–250.

az ókori Róma büntetőjogában,¹³ A császárkori Róma büntetési rendszere,¹⁴ A házasságtörés, mint a római család alapját, tekintélyét sértő bűncselekmény,¹⁵ az Egyes büntetőjogi törvényi tényállások az ókori Rómában és hatályos jogunkban,¹⁶ A büntető eljárásjog alapelvei a római jogban,¹⁷ a Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban,¹⁸ a Fellebbezés az ókori római jogi peres eljárásban (*De appellationibus*),¹⁹ a Vád és védelem, mint a római büntetőeljárás alapelve,²⁰ Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom ismérve²¹ és Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje.²² Több írást német nyelven is publikált a felsoroltak közül.²³ Bár római büntetőjogi kutatásait nem összegezte *stricto sensu* monográfiában, 2013-ban írásai mintegy monografikus igényű tanulmánykötetben nyertek összegzést *Ius criminale Romanum* címmel A Pólay Elemér Alapítvány könyvtárának 45. köteteként.²⁴

E három nagy tárgykörön kívül is számos témát dolgozott fel tanulmányaiban, így a szerződés tan, különösen az adásvétel és a veszélyviselés,²⁵ valamint a római jog

13 *Emlékkönyv Dr. Veres József* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LV), Szeged, 1999, 201–207.

14 *Emlékkönyv Dr. Bérczi Imre* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LVIII), Szeged, 2000, 365–383.

15 *Iura Antiqua – Iura Moderna*. Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag, Pécs, 2001, 187–206.

16 *In memoriam Nagy Károly* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LXI), Szeged, 2002, 297–305.

17 *Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapjának tiszteletére*, Szeged, 2006, 415–426.

18 *Tanulmányok Dr. Besenyey Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LXIX), Szeged, 2007, 511–536.

19 *Jus et legitimatio*. *Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapjának tiszteletére*, Szeged, 2008, 153–164.

20 *Reformator iuris cooperandi*. *Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*, Szeged, 2009, 621–628.

21 *Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LXXIII), Szeged, 2010, 565–589.

22 *Sapienti sat*. *Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LXXIV), Szeged, 2012, 331–350.

23 MOLNÁR Imre: *Grundprinzipien des römischen Strafrechts = A bonis bona discere: Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag*, Miskolc, 1998, 189–208; MOLNÁR Imre: *Das adulterium als ein das Ansehen der römischen Familie verletzendes Verbrechen = Status familiae*. *Festschrift für Andreas Wacke zum 65. Geburtstag*, München, 2001, 345–364; MOLNÁR Imre: *Ausgewählte gesetzliche Straftatbestände im antiken Rom und in unserem geltendem Recht = Roman law as formative of modern legal systems*. *Studies in honour of Wiesław Litewski*, Kraków, 2004, 15–24.

24 MOLNÁR Imre: *Ius criminale Romanum*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013, 255.

25 MOLNÁR Imre: *A szerződés megszűnésének okai és a felmondási jog kérdése*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXVI, 1979, 1–13; MOLNÁR Imre: *Periculum emptoris a klasszikuskori római jogban = Jogtörténeti Tanulmányok*. V, szerk. Csizmadia Andor, Budapest, 1983, 180–200; MOLNÁR Imre: *Periculum emptoris im römischen Recht der klassischen Periode = Sodalitas*. *Scritti in onore di Antonio Guarino*, Napoli, 1984, 2227–2255; MOLNÁR Imre: *A társadalmi viszonyok változásainak tükröződése a preklasszikus római jogban*, *Jogtudományi Közlöny*, 1986/6, 285–293; MOLNÁR Imre: *Die Frage der Gefahrtragung und des Eigentumsüberganges beim Kauf*, *Index*, 1987, 57–75; MOLNÁR Imre: *Egy dáciai házvételi szerződésből levonható tanulságok, különös tekintettel mai jogunkra nézve = Jogtörténeti tanulmányok*. IX, Pécs, 2008, 253–262.

oktatásának és kutatásának kérdéseit.²⁶ Több, a római jog fejlődéstörténetét vizsgáló tanulmányt,²⁷ valamint tudománytörténeti írást és visszaemlékezést publikált,²⁸ *Római jog* címmel társszerzésben írott tankönyve jelent meg.²⁹

Munkássága elismeréséül számos kitüntetésben részesült. Három alkalommal *kiváló dolgozói* kitüntetésben (ezek közül egy alkalommal *a felsőoktatás kiváló dolgozója* kitüntetésben), 1999-ben *Apáczai Csere János-díj*ban, két alkalommal (1995-ben és 2004-ben) a hallgatók szavazata alapján az *Év oktatója* címben, 2004-ben *professor emeritus* címben és 2005-ben *Klebersberg Kúnó-díj*ban. 2003-ban megkapta a *Szegedi Akadémiai Bizottság Ezüst Emlékérmét*, szintén 2003-ban a *Magyar Köztársaság Érdemrend Tiszti Keresztjét*, majd 2007-ben az *Eötvös Józsefkoszorút*. Az őt és életművét övező megbecsülést jelzi, hogy kollégái és tanítványai 70.,³⁰ 75.³¹ és 80.³² születésnapja alkalmából is *Festschrift*tel köszöntötték. Munkáit a nemzetközi szakirodalom is nagyra értékelte és értékeli: írásaira több mint 400 hivatkozást tartott számon, aminek közel 70 százalékát a mérvadó külföldi folyóiratokban, monográfiákban és kézikönyvekben kapott citációk tették ki.

Eredményes kutatói és tanári munkájának hátterét a *bonus et diligens pater familias* harmonikus magánélete biztosította: 1960-ban vette feleségül Asztalos Magdolna tanárnőt; mindkét gyermekük jogász pályára lépett, Judit törvényszéki bíró, Attila ügyvéd lett; példás lelkiismeretességgel vett részt unokái, Balázs, Lili és Zsófia életében, nevelésében is. Életében a sport is kiemelt szerepet játszott: mindvégig tartotta magát

26 MOLNÁR Imre: *Jogtörténeti és Római jogi Nemzetközi Munkaértekezlet Szegeden*, Magyar Jog, 1971/8, 251–255; MOLNÁR Imre: *A római jog nemzetközi megítélése*, Jogtudományi Közlöny, 1971/10, 436–443; MOLNÁR Imre: *A római jog oktatásának időszzerű kérdései a szocialista államokban*, Felsőoktatási Szemle, 1971/3, 150–155; MOLNÁR Imre: *A római jog mint a modern európai jogrendszerek alapja = Tanulmányok a bajai III. Béla Gimnázium jubileumára*, Baja, 2007, 325–338; MOLNÁR Imre: *A római magánjog rendszere és annak hatása a modern európai magánjogok rendszerére = Emlékkönyv Dr. Kemenes Béla* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XLIII), Szeged, 1993, 269–286.

27 MOLNÁR Imre: *Alfenus Varus iuris consultus = Studia in honorem V. Pólay* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXXIII), 1985, 311–328; MOLNÁR Imre: *A Gaius-féle Institutio rendszer = Degré Alajos emlékkönyv*, Unió Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1995, 181–195; MOLNÁR Imre: *A magánjog fejlődésének útja a köztársasági Rómában*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XLVII, 1996, 71–77; MOLNÁR Imre: *Alkotmány és jogtudomány. Dr. Szabó József professzor emlékére* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XLVII), Szeged, 1996, 71–77; MOLNÁR Imre: *Gazdasági válság a császárkori Római Birodalomban = Emlékkönyv Dr. Nagy Lajos* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Oeconomica, Tom. I), Szeged, 1996, 223–229.

28 MOLNÁR Imre: *In memoriam Károly Visky*, IURA, 1983, 207–209; MOLNÁR Imre: *Pólay Elemér (1915–1988) = Magyar Jogtudósok. I.*, szerk. HAMZA Gábor, Magyar Felsőoktatás Könyvek, Budapest, 1999, 183–191; MOLNÁR Imre: *A római jog professzorai a szegedi egyetemen*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LVII, 1999, 1–16.

29 MOLNÁR Imre, JAKAB Éva: *Római jog*, Leges Diligens, Szeged, 2001. (társszerzőként)

30 *Tanulmányok Molnár Imre tiszteletére* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LXV), Szeged, 2004.

31 Jakab Éva (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, Szeged, 2011.

32 *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LXXVI), Szeged, 2014.

a *mens sana in corpore sano* elvéhez, csapatával az 1970-es években az Országos Atlétikai Bajnokságon kalapácsvetésben aranyérmet is nyert. Örömmel és szakértelemmel kerésszkedett, értékelte, becsülte a kétkezi munkát; egészséges életszemléletétől, kedélyétől távol állt a szobatudósi életidegenség, az intellektuális gög.

Tanárként közel fél évszázados egyetemi működése során sok ezer joghallgatóhoz hozta közel, ismertette és szeretettette meg a római jogot velük azáltal, hogy tudását plasztikusan, az egykori gyakorló jogász életközeli problémaérzékenységével és a tudós felkészültségével (ám tudományoskodó sallangok nélkül) – Pólay professzortól átvett oktatói hitvallása szellemében – *Schulmeister*ként volt képes átadni.

A római jog tudományának nemzetközileg elismert tudósa, jogászgenerációk tisztelt és szeretett tanára 2016. október 15-én hunyt el Szegeden.

Molnár Imre kollégáit és tanítványait önzetlenül segítette, szóval és tettel támogatta, mesterként és barátként egyaránt példát mutatott. A Pólay Elemér (1915–1988) és Brósz Róbert (1915–1994) által fémjelzett nemzedék után következő romanisták, így Diószdi György (1934–1973), Benedek Ferenc (1926–2007) és Zlinszky János (1928–2015) is meghatározó szerepet játszottak a tudományterület fejlődésében. Molnár Imre halálával ennek a generációnak az utolsó tagja is eltávozott.

BAJÁKY ANDRÁS OLIVÉR

A IV–V. századi késő római postaszolgálat működése a joggyakorlat tükrében

The Operation of the Late Roman Postal Service in the 4th–5th Centuries in the Light of Case Law

Abstract: During the Dominate period, the Roman postal and courier service (*cursus publicus*) was supervised by inspectors (*curiosi*), who were part of the secret agents, following the abolition of the *praefectus vehicularum*. The management of the postal network was entrusted to a new chief court official, the *magister officiorum*, from the reign of Constantius II. In the present study, in addition to a general description of the organization and operation of the state post office, I will discuss two issues. Firstly, I aim to highlight the problem of the adjudication of infringement cases involving postal inspectors, the sources dealing with this issue providing for a joint procedure of *magister officiorum* and *praefectus praetorio*. The second problem relates to the right to issue a licence (*evectiones*) to use the post office. On this issue, I have come to the conclusion that no legal provision of a lasting nature was made until the end of the 4th century.

Keywords: *cursus publicus*, *evectiones*, history of Roman administration, *magister officiorum*, *curiosi*

Összefoglaló: A dominátus korszakában a római posta és futárszolgálat (*cursus publicus*) felügyeletét a *praefectus vehicularum* tisztségének megszüntetését követően a titkosügynökök szervezetébe tartozó felügyelők (*curiosi*) látták el. A postahálózat irányítása egy új főhivatalnok, a *magister officiorum* feladata lett II. Constantinus uralkodásától kezdve. Jelen tanulmányban a késő római állami posta- és futárszolgálat (*cursus publicus*) szervezeti felépítésének és működésének általános ismertetésén túl két kérdést tárgyalok. Elsőként a postaszolgálat felügyelőit és használóit érintő jogsértési ügyek elbírálásának problémájára kívánok rávilágítani, az ezzel a kérdéskörrel foglalkozó források a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* közös eljárását írják elő. A második kérdés a posta használatára vonatkozó engedély (*evectiones*) kiadásának jogára vonatkozik. Ebben a kérdésben arra a következtetésre jutottam, hogy tartósan minősülő jogi szabályozás a IV. század végéig nem született.

Kulcsszavak: *cursus publicus*, *evectiones*, római igazgatástörténet, *magister officiorum*, *curiosi*

1. Bevezető gondolatok

A *cursus publicus* létrehozása az első *princeps*, Augustus nevéhez fűződik.¹ Az első római császár számára Róma világbirodalommá válását követően létszükséglet volt a provinciákban állomásozó hadseregekkel és helytartókkal való gyors információcsere.² A hadiutak mentén úgynevezett fogatváltóhelyeket és állomásokat építettek ki (*mutatio, mansio*), ezáltal lehetővé vált a folyamatos kapcsolattartás a birodalom távoli pontjaival is. Az információáramlás révén Augustus és utódai Rómában tartózkodva is megalapozott döntéseket tudtak hozni a provinciákat érintő igazgatási és hadügyi kérdésekben.³ A beérkező hírek, jelentések megbízhatóságát a II. századtól egy, a *cursus publicus* futárszolgálatba beépített hírszerző, titkosügynök-hálózat is segítette (*frumentariū*), amelynek létrehozása Hadrianus császár nevéhez köthető.⁴ A principátus korszakában a *cursus publicus* irányítása Itáliában egy lovagrendű *praefectus vehicularum* (udvari postamester), a tartományokban pedig a helytartók illetékességébe tartozott.⁵ A *praefectus vehicularum* tisztséget viselő személyek a *praefectus praetorio* ellenőrzése alatt álltak.⁶ A levelek és hírek továbbítása mellett a *cursus publicus* feladata az állami tisztségviselők utaztatása és az állami javak, így például a hadianyagok és később egyre jelentősebb mértékben a természetben lerótt adók szállítása volt.⁷ A II. század végétől a tartományokban egy-egy nagyobb útvonal vagy egy-egy körzet élére külön *praefectus*okat neveztek ki.⁸ A *cursus publicus* működtetése és a másodrendű utak karbantartása⁹ eredetileg az utak menti városok lakóira hárult, akik *munusként* (*muneraként*)

1 Lukás LEMCKE: *Evectiones et tractoriae. Identifying the permits for the cursus publicus in the 4th century*, Byzantinische Zeitschrift, 2016/2, 769–784 770.

2 Anne KOLB: *Communications and Mobility in the Roman Empire = The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, szerk. Christer BRUUN, Jonathan EDMONDSON, Oxford University Press, Oxford, 2015, 660–663.

3 Anne KOLB: *Mansiones and cursus publicus in the Roman Empire = Statio amoena. Sostare e vivere lungo le strade romane*, szerk. Patrizia BASSO, Enrico ZANINI, Archaeopress Publishing LTD., Oxford, 2016, 4.

4 William G. SINNIGEN: *The Roman Secret Service*, The Classical Journal, The Classical Association of the Middle West and South, 1961/57, 68–69.

5 NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia, Szeged–Kolozsvár, 2011, 86; BENEDEK Ferenc, PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 42; FÖLDI András, HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Novissima, Budapest, 2023, 49; MOLNÁR Imre, JAKAB Éva: *Római jog*. Leges Bt., Diligens Bt., Szeged, 2015, 36–37; Anne KOLB: *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich*, Akademie Verlag, Berlin, 2000, 162–165.

6 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *The development of state structure in the principatus from Tiberius to Diocletianus (AD 14-284) = Essays of Faculty of Law University of Pécs Yearbook 2015*, szerk. SZÓKE Gergely László, BENKE József et al., Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2016, 160.

7 Anne KOLB: *The impact and interaction of state transport in the Roman Empire = The Transformation of Economic Life under the Roman Empire*, szerk. Lukás DE BLOIS, John RICH, J. C. Gieben, Amsterdam, 2002, 68–69.

8 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A principátus közjoga*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2016, 125–132.

9 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A principátus kormányzása és igazgatása Augustus uralmának idején (Kr. e. 27–kr. u. 14)*, Glossa Iuridica, 2022/3–4, 75–89, 88.

meghatározott számú lovat, öszvért, szamarat és ökröt és különböző fajtájú szállítójárműveket (*angaria, reda*) voltak kötelesek kiállítani,¹⁰ továbbá a fuvarozás és szükség esetén a beszállásolás és az ellátás terheit is vállalni.¹¹ Költségtérítés csak az utazók elszállásolásáért és étellemezéséért járt, a fogatokat ellenszolgáltatás nélkül kellett a lakosságnak biztosítani.¹² Ez utóbbi kötelezettség azonban különösen súlyos teherre vált a III. századtól, méghozzá a szállítások megsokszorozódása és az adók természetben való behajtásának elterjedése (*annona*) miatt.¹³ Egyes közösségek, területek, bizonyos társadalmi vagy foglalkozási csoportok (például a veteránok, a IV. századtól kezdve pedig egyes egyházi személyek) teljes mentességet (*immunitas*) szereztek az *angaria* megfizetése alól.¹⁴ A Diocletianus és I. Constantinus által foganatosított igazgatási reformok a *cursus publicus* szervezetét is érintették.

A késő Római Birodalom postahálózatának működését illetően a következő kérdések merülnek fel: Hogyan épült fel a késő római postahálózat, milyen szolgáltatásokat nyújtott az igénybe vevők számára? Kik felügyelték a posta működését? Milyen, az állami postához kapcsolódó hatáskörei voltak a *magister officiorum*nak? Milyen feltételei voltak a *cursus publicus* használatának? Mely tisztségviselők járhattak el a postaszolgáltatást érintő jogsértési ügyekben? A késő római postahálózat szervezeti felépítésének és működésének általános ismertetésén túl vizsgálataim részét képezi a birodalmi posta felügyeletéhez és igénybevételéhez kapcsolódó jogsértési ügyek elbírálásának jogi szabályozása. Ezt követően a posta használatához szükséges engedély (*evectio*) kiadásához kapcsolódó jogi problémákat és ezek jelentőségét ismertetem.¹⁵ A tanulmány keretében a kutatásaim során alkalmazott jogtörténeti forráselemző módszer segítségével a korabeli latin nyelvű primer jogforrások közül a *Codex Theodosianus* és a *Codex Justinianus* a témához kapcsolódó szöveghelyeit vizsgáltam.

---

2. A *cursus publicus* felépítése és működése a IV-V. században

A késő antikvitásban a *cursus publicus*nak két szolgáltatása volt: a *cursus velox*, a gyorsposta, amely a személy- és nemesfémszállítást végezte, és a *cursus clabularis*, a teherposta.¹⁶ A futárszolgálatot a *frumentarii* feloszlátását követően I. Constantinus

10 ERNST STEIN: *Geschichte des spätrömischen Reiches. Band I. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)*, L. W. Seidel & Sohn, Wien, 1928, 24; BENEDEK, PÓKECZ KOVÁCS: *i. m.*, 46.

11 Benjamin W. WELLS: *Trade and travel in the Roman Empire*, *The Classical Journal*, 1923/1, 16.

12 Anne KOLB: *Transport and communication in the Roman state = Travel and Geography in the Roman Empire*, szerk. Colin ADAMS, Ray LAURENCE, Routledge, London and New York, 2001, 98.

13 Arnold Hugh Martin JONES: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey. Vol. I*, University of Oklahoma Press, Norman, 1964, 458–459, 732.

14 Stephen MITCHELL: *Horse-Breeding for the Cursus Publicus in the Later Roman Empire = Infrastruktur und Herrschaftsorganisation im Imperium Romanum*, szerk. Anne KOLB, De Gruyter, Zürich, 2014, 247–248.

15 KOLB: *Transport...*, *i. m.*, 8–14.

16 Alexander DEMANDT: *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565*, C. H. Beck, München, 2007, 414.

uralkodása idején az újjászervezett titkosügynök-testület, a *schola agentum in rebus* vette át.¹⁷ A *cursus publicus* felügyelete a *praefectus vehiculorum* posztjának megszűntetését követően, amely II. Constantinus császár uralkodásának idejére datálható, az *agentes in rebus* szervezetébe tartozó *curiosus cursus publici praesentalis* (udvari postellenőr), illetőleg a *prepositi cursus publici*, vagy később közismertté váló nevükön a *curiosi* hatáskörébe került.¹⁸ A *curiosus cursus publici praesentalis* a *magister officiorum* munkáját közvetlenül segítő hivatal (*officium*) egyik tisztviselője volt, aki elsősorban az utazási engedélyek (*evectiones*) előkészítéséért felelt. Fölöttes szervük a *magister officiorum* volt.¹⁹ A *curiosit* a titkosügynökök szervezetéből jelölték ki, és bármely más *officia* tagjainak szigorúan megtiltották, hogy ilyen minőségben járjanak el.²⁰ Tekintve, hogy az ügynökök a *magister officiorum* fennhatósága alatt álltak, a postahálózattal kapcsolatos feladatokat is ekkor vehette át a főhivatalnok a *praefectus praetoriótól* és a *praefectus vehiculorumtól*.²¹ A *magister officiorum* irányította a tartományokba küldendő *curiosi* kiválasztását. A posta felügyeletével megbízott ügynököket a szervezetben belül a szenioritás elve alapján, az ügynöki testület tagjainak jóváhagyásával a császár születésnapján nevezték ki, megbízatásuk mindössze egy évre szólt. Ez idő alatt a *magister officiorum* utasítása szerint jártak el.²² Egy 357-ben keletkezett rendelet²³ szerint minden provinciában két *curiosi* teljesített szolgálatot, ezt később egy 395-ös rendelkezés alapján egyre csökkentették.²⁴ Ez utóbbi korlátozást 412-ben eltörölték, a császári rendelkezés értelmében korlátlan számú *curiosit* lehetett küldeni a provinciákba, a határt csak a szükségesség mértéke szabta meg. Boak szerint végül a rómaiak visszatértek az egy provincia – egy felügyelő szabályának alkalmazására, viszont bizonytalan, hogy ezt mikor hajtották végre.²⁵ A *cursus publicus* hálózatának fenntartása, a területi postahivatalok létesítése mint kötelezettség a tartományi kormányzókra és előljáróikra, a *praefectus praetoriókra* hárult, és nem a *magister officiorumra*.²⁶ A *cursus publicus* felügyelete során a *curiosi* fő feladata az *evectiones* vagy *diplomata* ellenőrzése volt, azaz annak biztosítása, hogy senki ne használja engedély nélkül az állami postát, mivel annak illegális használata növelte a provinciákra nehezedő anyagi terheket.²⁷

17 SÁRY Pál: *Előadások a római büntetőjog köréből*, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2011, 133.

18 SÁRY Pál: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában*, Debreceni Szemle, 2002/4, 528–536, 532; Wilhelm BLUM: *Curiosi und regendarii. Untersuchungen zur geheimen Staatspolizei der Spätantike*, Ludwig-Maximilians-Universität, München, 1969, 32; CTh 6, 29, 9.

19 Arthur Edward Romilly BOAK: *The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires = Two studies in later Roman and Byzantine Administration*, szerk. Arthur Edward Romilly BOAK, James Eugene DUNLAP, The Macmillan Company, New York, 1924, 104.

20 CTh 6, 29, 2.

21 STEIN: *i. m.*, 172–173.

22 BOAK: *i. m.*, 75.

23 CTh 6, 29, 2, 1.

24 CTh 6, 29, 8.

25 Manfred CLAUSS: *Der magister officiorum in der Spätantike (4.–6. Jahrhundert). Das Amt und sein Einfluß auf die kaiserliche Politik*, C. H. Beck, München, 1980, 47.

26 MITCHELL: *i. m.*, 247.

27 SÁRY: *Előadások...*, *i. m.*, 134; Ernst STEIN: *Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas-Empire*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung, 1920/1, 195–251, 213–216.

Azt is biztosítaniuk kellett, hogy az utazók ne használjanak a megengedettnél több igavonó állatot.²⁸ A magas rang, amelyet az ügynökök aktív katonaként viseltek, valószínűsíthetően azt a célt szolgálta, hogy a felhasználókkal szemben érvényesíteni tudják rendészeti jogkörüket.²⁹ Az állami posta teljes forgalmának ellenőrzése lehetőséget adott a *curiosinak* arra, hogy a bérükön felül további jövedelemre tegyenek szert, ezt egy 359-ben hozott császári rendelet egy *solidus* összegben korlátozta szekerenként.³⁰ A postát ellenőrző ügynökök eszerint magasabb összegeket követeltek, és feltehetően ez a törvény sem tudta megakadályozni, hogy előforduljanak esetleges visszaélések. A titkosügynökök a posta használatára vonatkozó okmányok ellenőrzése mellett esetenként a *cursus publicus* kapcsán felmerülő építésrendészeti és -felügyeleti feladatokat is elláttak a provinciákban.³¹ Clauss a *curiosi* tisztséget viselő ügynököket tekintve két csoportot különböztet meg. Az első csoportba sorolta azokat a hivatalnokokat, akik az állami postát ellenőrizték (*curiosi*).³² A második csoportba tartoztak azok a tisztségviselők, akik a tengerparti és kikötői forgalmat felügyelték, és az ott esedékes adók beszedéséért feleltek (*curiosi litorum*).³³ Utóbbi ügynököknek a provinciákba történő ki rendelését az egyik pénzügyi udvari főméltóság, a *comes sacrarum largitionum* a *magister officiorum*mal való konzultációt követően hajtotta végre.³⁴

---

3. A postaszolgáltatáshoz kapcsolódó jogsértési ügyek elbírálása

A késő római postaszolgálat közjogi szabályozásában számos helyen találkozhatunk a különböző jogsértések okozta problémákkal. A törvénysértések megvalósulhattak a postát jogtalanul, engedély nélkül, vagy az útiokmányban megállapított határidőn túlmenően használó egyének oldaláról és a postai szolgáltatásokat felügyelő ügynökök (*curiosi*) részéről.³⁵ Az utóbbi kérdéskörrel mind a *Codex Theodosianus*ban, mind pedig a *Codex Iustinianus*ban olvashatunk:

CTh. 6,29,3 (359. nov. 30.): *Imperator Constantius ad agentes in rebus.*

„*Per id tempus, quo cursus tuendi sollicitudinem sustinetis, condemnationes praefectorum praetorio erga eos solos irritae sunt futurae, qui servaverint honestatem erga eos vero, qui inhoneste et contra decus saeculi vel honorem militiae versabuntur, non solum condemnatio*

28 CLAUSS: *i. m.*, 46.

29 Wolfgang SCHULLER: *Grenzen des spätrömischen Staates: Staatspolizei und Korruption*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 1975/16, 1–21, 16–17.

30 CTh 6, 29, 5.

31 Gianfranco PURPURA: *I curiosi et la schola agentum in rebus*, Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo, 1973/34, 165–275, 215.

32 CLAUSS: *i. m.*, 48.

33 William G. SINNIGEN: *Two branches of the Late Roman Secret Service*, The American Journal of Philology, 1959/3, 238–254, 250; Otto HIRSCHFELD: *Die agentes in rebus*, Reichsdruckerei, Berlin, 1893, 431.

34 PURPURA: *i. m.*, 209.

35 SCHULLER: *i. m.*, 4–8.

*mansura est, verum etiam, si ad nostrae serenitatis notitiam culpabilia gesta pervenerint, in eos erit acrius vindicandum.*³⁶

II. Constantinus császár rendeletét a titkosügynököknek (*agentes in rebus*) címezte. A rendelkezés a birodalmi posta felügyeletével, őrzésével megbízott ügynököknek (*curiosi*) egyfajta kiváltságként védelmet adott a *praefectus praetorio* joghatósága ellen, feltéve, hogy az érintett tisztségviselők hivataluknak megfelelően jártak el.³⁷ Azon ügynököknek, akik becstelenséget eredményező jogsértést követtek el szolgálatuk során (ilyen lehetett például a posta használatának jóváhagyása engedély mint szükséges okmány hiányában) azonban a *praefectus praetorio* által kiszabható büntetések felül további, szigorúbb szankciókkal is számolniuk kellett. Tekintetbe véve, hogy I. Constantinus császár a 320-as években a korábban a *praefectus praetorio*hoz tartozó ügynöki szervezetet áthelyezte a hivatalok mestere, a *magister officiorum* fennhatósága alá,³⁸ ezért a forrás alapján valószínűsíthető, hogy a becstelenséget eredményező jogsértések ügyében a *magister officiorum* közösen járt el a *praefectus praetorio*val.³⁹ Az elkövetett jogsértések értékelésénél és megítélésénél hatásköri viták merülhettek fel a két tisztségviselő között. A *Codex Iustinianus*ban is találkozhatunk a postaszolgálat felügyeletével megbízott ügynökök által elkövetett jogsértés kérdésével. A rendelkezés bár rövidebb megfogalmazással, de tartalmilag a becstelenséget eredményező vétkes cselekmények elbírálásának szigorúbb mivoltára világít rá.⁴⁰

A *magister officiorum*nak és a *praefectus praetorio*nak a súlyos, becstelenséghez vezető jogsértési ügyekben való közös eljárását indokolhatja egyfelől a *magister officiorum* tisztség újszerűsége. A hivatalok mestere kezdetben csak a közvetlen fennhatósága alá tartozó hivatalnokok esetében rendelkezett jogszolgáltató jogkörrel.⁴¹ A *praefectus praetorio* a principátus idején Róma 100 mérföldes körzetén túl büntető jogszolgáltatói jogkörrel bírt, a császár helyett bírőként járt el utolsó fokon büntető fellebbezési ügyekben, polgári ügyekben a provinciai helytartók ítéletei elleni fellebbezéseket is elbírált. A jogi felkészültség tehát egyre inkább elengedhetetlenné vált a tisztség betöltésénél.⁴² A *praefectus praetorio* I. Constantinus uralkodásától kezdve a területi igazgatásban kapott meghatározó szerepet, polgári jellegű feladatkörei fokozatosan kerültek át a *magister officiorum*hoz.⁴³ Az átmenetet elősegíthette a

36 „Amíg az állami posta őrzésének kötelességét teljesítitek, a *praefectus praetorio* által előírt büntetések csak azokkal szemben nem lesznek hatályosak, akik megőrizték becsületességüket. Azokkal szemben azonban, akik esetleg korunk dicsőségével és a császári szolgálat becsületével ellentétes becstelenségbe keverednek, nemcsak az előírt büntetések maradnak érvényben, hanem ha az ilyen elítélendő cselekedetéről fényességünk tudomást szerez, a vétkeket még szigorúbban kell büntetni.” Saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: Clyde PHARR, Theresa Sherrer DAVIDSON, Mary Brown PHARR: *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions*, Princeton University Press, Princeton, 1952, 146.

37 BOAK: *i. m.*, 80.

38 DEMANDT: *i. m.*, 278–280.

39 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A magister officiorum*, Scriptura, 2016/1, 138–156, 152.

40 CTh 12, 22, 3.

41 KELEMEN Miklós: *A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálata – jogi források alapján*, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2007, 150–153.

42 PÓKECZ KOVÁCS: *A principátus...., i. m.*, 94–97.

43 JONES: *i. m.*, 101–103.

két állami tisztségviselő együttműködése például a jogi eljárások területén, ugyanis így lehetővé vált a *magister officiorum* bíróságának, ítélkezési gyakorlatának, jogi tapasztalatszerzésének kialakulása, illetőleg a IV. század végétől kezdve a *magister officiorum* jogszolgáltató hatáskörének fokozatos kiterjesztése.⁴⁴

A *Codex Iustinianus* rendeletgyűjtemény a *cursus publicus* engedély nélküli, illetőleg az engedélyt meghaladó mértékben történő használatának esetére is tartalmaz rendelkezést:

CJ. 12,50,3. (357): *Imperator Constantius ad Taurum praefectum praetorio.*

„*Evectiones ab omnibus postulentur, et tam iudices quam custodes publici cursus minime transire patiantur, antequam seriem evectiois adspexerint.*

1. *Quod si quis putaverit resistendum et sine evectioe iter facere detegitur, vel ultra tempus quod evectioe insertum est publico cursu uti conatus sit, ubi repertus fuerit, eundem iussimus detineri et, si quidem dignitate praeditus sit, de eius nomine ad prudentiam tuam et ad illustrem virum comitem et magistrum officiorum referri. Adversus ceteros vero protinus indignatio competens exercenda est, quos sinceritas tua pro loco graduque militiae ibidem coerceri posse crediderit.*”⁴⁵

II. Constantinus 357-es rendeletét Taurus *praefectus praetorio*hoz címezte. Az uralkodó parancsa értelmében a tartományi kormányzók (*iudices*)⁴⁶ és a postahivatalok őrzésével megbízott ügynökök (*curiosi*) feladata volt a helyi postahivatalok használatára kiadott engedélyek (*evectio*) ellenőrzése. A tartományi helytartóknak a principátus idején a postahálózat területi egységei felett gyakorolt egyes jogkörei tehát a dominátus időszakában is tetten érhetőek.⁴⁷ A kérelmezők csak az ellenőrzési folyamat lezárultát és az útiokmány kedvező elbírálását követően vehették igénybe a postai szolgáltatást. Az engedély nélkül utazókat vagy a postahálózatot az engedélyben meghatározott időn túl használó egyéneket őrizetbe kellett venni. Hiába számított a jogsértő rangos személynek (*dignitate praeditus*), nevét jelenteni kellett a *praefectus praetorio*nak és a *vir illustris* rangú *magister officium*nak egyaránt.⁴⁸ A *praefectus praetorio*nak továbbá jogában állt helyben büntetést kiszabni minden más jogsértőre, figyelembe véve azok hivatali pozícióját és szolgálati fokozatát. A rendelkezés tehát kimondja a *praefectus praetorio* és a *magister*

44 PÓKECZ KOVÁCS: *A magister...*, i. m., 152.

45 „*A postahivatalok számára kiadott engedélyeket (evectioes) mindenkitől el kell kérni, és sem a kormányzók (iudices), sem a postahivatalok őrzői (curiosi) nem engedhetnek át senkit, mielőtt az engedély tartalmába betekinthetnének.*”

„*1. Ha valaki úgy gondolja, hogy ellenáll ennek, és úgy találják, hogy engedély nélkül utazik, vagy megpróbálta használni a postahálózatot a parancsban meghatározott időn túl, elrendeljük, hogy őrizetbe kell venni, amikor felfedezték, és ha rangos ember (dignitate praeditus), nevét jelenteni kell a te Bölcsességednek (praefectus praetorio) és a vir illustris magister officiorumnak, de megfelelő büntetést kell azonnal kiszabni mindenki másra, akiről a te Őszinteséged úgy véli, hogy pozíciójára és szolgálati fokozatára (pro loco graduque militiae) való tekintettel ott megbüntethető.*” Saját fordítás Fred H. Blume munkája alapján: Fred H. BLUME, Bruce W. FRIER: *The Codex Of Justinian A New Annotated Translation With Parallel Latin And Greek Text*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, 2997.

46 DEMANDT: i. m., 297; KOLB: *Transport...*, 103, 137–139; SCHULLER: i. m., 19; MITCHELL: i. m., 252; CLAUS: i. m., 50.

47 BOAK: i. m., 77.

48 CLAUS: i. m., 49.

officiorum közös eljárását a birodalmi postát jogtalanul használó rangos személyek esetében is. Az ellenőrzésnek ezt a megosztottságát tovább erősíti a *Codex Theodosianus* szintén 357-es rendelete, amely a postaszolgáltatást engedély nélkül használó vagy az abban biztosított kiváltságokat túllépő személyeket a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* joghatósága alá helyezte, ezen kívül pedig korlátozásokat állapított meg az egyes szállítójárművek és a postalovak terhelhetőségét illetően.⁴⁹ A fent idézett császári rendelet átvezet a posta használatához szükséges engedély (*evectio*) kérdéskörére.

4. A posta használatára vonatkozó engedély (*evectio*)

A késő római postaszolgáltatást nem vehette igénybe bárki kedve szerint, ugyanis a *cursus publicus* használata császári engedélyhez volt kötve, ezt az utazni szándékozó részére kiállított útiokmány (*evectio, evectiones*) igazolta.⁵⁰ Az *evectio* a felhasználásra jogosító általános felhatalmazáson túlmenően tartalmazta az utazás célját és idejét, illetőleg meghatározta az igénybe vehető szolgáltatások körét, a szállítóeszközök típusára és számára vonatkozó információkat és külön megjegyzéseket azokban az esetekben, ha a felhasználónak különleges és sürgős feladat teljesítése céljából kellett igénybe vennie a postai szolgáltatást.⁵¹ Annak érdekében, hogy a *cursus publicus* fenntartásáért felelős provinciákra ne nehezedjen túl nagy teher azáltal, hogy a római polgárok indokolatlanul nagy számban vennék igénybe ezt a szolgáltatást, szükség volt a postai engedélyek kiadásának korlátozására. Ez a jog különleges kiváltságnak számított, és a császári udvarnak nagy nehézséget okozott, hogy egyszerre észszerű korlátok közé szorítsa, ugyanakkor lehetővé tegye a postahálózat használatát azok számára, akiknek valóban indokolt volt a szolgáltatás igénybevétele.⁵²

4.1. Az *evectiones* kiadásának joga

A posta használatára vonatkozó engedély (*evectiones*) kiadásának jogkörét illetően is találkozhatunk jogi problémával, amit tulajdonképpen a tartós és egységesnek minősülő állami szabályozás hiánya okoz. A IV. században a legmagasabb rangú császári tisztviselők számos alkalommal törekedtek arra, hogy megszerezzék az *evectiones* kiadásának jogát.⁵³ Amennyiben az uralkodó, a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* mellett az engedélyeket kiállító tisztviselők száma túlságosan megnőtt, az egyes császárok korlátozó rendeletek kibocsátásával avatkoztak közbe.⁵⁴ Bár eredetileg a postai engedély kiadásának joga császári előjognak számított, I. Constantinus idején egy 326-os rendelet szerint a *praefectus praetorio* és a tartományi helytartók önállóan gyakorolták

49 CTh 8, 5, 8.

50 DEMANDT: *i. m.*, 415.

51 LEMCKE: *i. m.*, 772.

52 CLAUSS: *i. m.*, 48–49.

53 Erik John HOLMBERG: *Zur Geschichte des cursus publicus*. A.-B, Lundequistska Bokhandeln, Uppsala, 1933, 151–155.

54 CLAUSS: *i. m.*, 48–49.

ezt a jogkört.⁵⁵ A *magister officiorum* a fellelhető források szerint 357-től rendelkezett az *evectiones* kibocsátásának jogával.⁵⁶ Iulianus császár azonban 362-ben a *praefectus praetoriót* és azok beosztottjait (*vicarii, praesides, consulares*) kivéve minden hivatalnokot megfosztott ettől a jogosultságtól.⁵⁷ A korlátozó rendelkezés hátterében valószínűleg a *magister officiorum*nak az említett privilégiummal való gyakori visszaélései állhattak. Bár a *magister officiorum*ot nem említik kifejezetten a kizárt hivatalnokok között, a *praefectus praetorióra* vonatkozó egyértelmű korlátozás arra utal, hogy a *magister officiorum* néhány évvel korábban elvesztette a neki biztosított jogot. Ez összefüggött az *agentes in rebus* szervezetén belül Iulianus császár által elrendelt létszámleépítéssel, amelyre feltehetően az ügynökök által elkövetett gyakori visszaélések miatt kerülhetett sor.⁵⁸ Iulianus uralkodását követően újabb tisztségviselők szereztek meg az *evectiones* kiadásának jogát. A *praefectus urbi* 364⁵⁹ és 382⁶⁰ között államügyekben eljáró személyeknek adhatott jóváhagyást a posta használatára. A szenátus hasonló kiváltságban részesült 371-ben, ugyanis hatalmában állt engedélyezni az állami posta igénybevételét a császárhoz és a császártól érkező küldöttségek számára.⁶¹ A *magister officiorum* 365-ben ismét megkapta a jogosultságot, és immár császári képviselőként járt el az *evectiones* odaítélésében.⁶²

Az állami szabályozás hiányosságai miatt a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* között konfliktusok merültek fel a postaszolgálathoz kapcsolódó hatáskörök tekintetében, amelyek így nemcsak a jogszolgáltatás területén éreztették hatásukat, hanem a postai engedélyek kiadásában is.⁶³ A *Codex Theodosianus* 357-ben keletkezett rendelete az útiokmányokra vonatkozó rendelkezéseken túl a titkosügynökök (*agentes in rebus*) számára adható okmányok kérdésével foglalkozik:

CTh. 8, 5, 9 (357): *Imperator Constantius ad Taurum praefectum praetorio.*

„*Miranda sublimitas tua nullos evectioni dies addendos esse cognoscat nec passim raedarum tractorias vel evectiones birotum faciat.*

1. *Et agentibus in rebus a tua sublimitate tribui vel fieri evectionem vetamus; sufficere namque posse confidimus, quae isdem a nobis vel magistris officiorum comitatus nostri iussu necessaria habita ratione praebentur.*”⁶⁴

55 CTh 8, 5, 3.

56 CTh 8, 5, 9.

57 Christopher KELLY: *Ruling the later Roman Empire*, Harvard University Press, 2006, 294; CTh 8, 5, 12.

58 Anne KOLB: *Kaiser Julians Innenpolitik: grundlegende Reformen oder traditionelle Verwaltung? Das Beispiel des „cursus publicus“*, Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, 1998/3, 342–359, 344–345.

59 CTh 7, 5, 19.

60 CTh 8, 5, 40; CJ 12, 50, 9.

61 CTh 8, 5, 32; CJ 12, 50, 6.

62 CTh 8, 5, 22

63 BOAK: *i. m.*, 80.

64 „*Méltóságodnak tudnia kell, hogy a postai engedélyek (evectiones) határidejéhez nem adható hozzá nap, és nem adhat ki válogatás nélkül postai engedélyeket (tractoriae) a szállítással, élelmezéssel, elszállásolással kapcsolatos célokra, kocsik használatára, vagy egyszerű engedélyeket kétkerekű szállítóeszközök használatára.*

Constantinus császár rendelete alapján a *praefectus praetorio* nem hosszabbíthatja meg az engedélyekben (*evectiones*) meghatározott szolgáltatások igénybevételére vonatkozó határidőket. A tisztségviselőnek tilos volt továbbá szabad belátása szerint engedélyeket (*tractoriae, evectiones*) kibocsátania a szállítással, élelmezéssel és elszállással kapcsolatos célokra, postakocsik vagy kétkerekű szállítóeszközök használatára.⁶⁵ Az uralkodó megtiltotta a *praefectus praetorió*nak, hogy engedélyeket bocsásson ki az ügynöki szervezet tagjai számára, akik a rendelkezés értelmében csak a császártól és a *magister officiorum*tól kaphattak útiokmányokat a postahálózat használatára.⁶⁶

A *cursus publicus* működésével kapcsolatba hozható jogforrások alapján úgy tűnik, hogy a *praefectus praetorio* tisztséget viselő hivatalnokok sokáig nem békéltek meg azzal a helyzettel, hogy a postai engedélyek ellenőrzése a *curiosi* és rajtuk keresztül a *magister officiorum* hatáskörébe tartozik.⁶⁷ A jogosultság visszaszerzésére való törekvést szemlélteti a *Codex Theodosianus* 373-as rendelkezése:

CTh. 12, 10, 1 (373): *Imperatores Valentinianus et Valens Augusti ad Zosimum praesidem Epiri Novae.*

„Comperimus imperatoriae iussionis auctoritate neglecta praefectianos ad perniciem provincialium exitiumque remeasse et exactionibus in provincia meritis tuis credita vel potius lucris et quaestibus suis contra vetitum laborare, praeterea vel horreorum gerere custodiam vel curarum ius atque arbitrium sibi praesumere. Horum si quis existat, volumus huius auctoritate praecepti in futurum susceptorum officii eum deputari deque eius nomine universa clementiae nostrae auribus intimari.”⁶⁸

A fenti rendeletet Valentinianus és Valens császárok címezték Új Epirus provincia kormányzójának (*praeses*), Zosimusnak. Az uralkodók korlátozó intézkedés elrendelésére kényszerültek, ugyanis a *praefectusok* beosztottjai (*praefectiani*) a törvényi tilalom ellenére saját vagyonuk növelésére és a provinciabeliek kárára végezték munkájukat, átvették az állami raktárak feletti ellenőrzést, valamint kisajátították a *curiosi* tisztséget viselő ügynökök jogait és hatásköreit (amibe beletartozott többek között a postai engedélyek, útiokmányok ellenőrzése is). Az ilyen bűnös cselekményeket elkövető hivatalnokokat a rendelet értelmében a helyi adóhivatalnokok (*exactores*) elé kellett

1. Megtiltjuk alázatosságodnak, hogy a titkosszolgálat tagjainak postai parancsokat osszon ki vagy adjon ki. Ugyanis úgy véljük, hogy az említett személyek elegendőnek találják azokat a postai parancsokat, amelyeket Mi vagy a magister officiorumi tisztséget viselő méltóságok, udvarunk parancsára, kellő megfontolás után, rendelkezésükre bocsátunk.” Saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: PHARR, DAVIDSON, PHARR: i. m., 196.

65 LEMCKE: i. m., 773, 775–776.

66 BOAK: i. m., 80.

67 CLAUSS: i. m., 45.

68 „Megtudtuk, hogy a császári parancs tekintélyét semmibe vették, és hogy a prefektusi apparátusok (*praefectiani*) visszatértek a provinciálisok pusztításához és tönkretételéhez, és hogy az Önök érdemre bízott tartományban a törvényes tilalom ellenére elsősorban a saját hasznukra és nyereségükre dolgoznak, és hogy emellett az állami raktárak őrzőinek hivatalát is betöltik, illetve hogy a *curiosi* hivatalának jogát és hatáskörét maguknak sajátítják ki. Ha most ilyen személy létezne, a mi akaratunk az, hogy e rendelet felhatalmazása alapján ezentúl az adóhivatalnokok hivatalába kerüljön, és a nevére vonatkozó teljes információ a mi Kegyelmeünk fülébe jusson.” Saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: PHARR, DAVIDSON, PHARR: i. m., 378–379.

vitetni, nevüket pedig közvetlenül a császároknak kellett jelenteni.⁶⁹ Az adóhivatalnokok említéséből kiindulva feltételezhető, hogy súlyos pénzbírságra számíthattak a visszaéléseket elkövető tisztviselők.⁷⁰ A forrás alapján a *praefectusok* beosztottjainak megbüntetése nem a *magister officiorum*, hanem a *comes sacrarum largitionum*, az egyik fő pénzügyi udvari méltóság felelőssége lehetett.⁷¹

Az *evectio* kibocsátásával kapcsolatos jogi szabályozás komplexitását remekül szemlélteti a *Codex Iustinianus* 382-es rendelete, amely a jogkört a *magister officiorum*, a *praefectus praetorio* és a tartományi kormányzók között osztja meg:

CJ. 12,50,9. (382): *Imperatores Gratianus et Valentinianus et Theodosius Augusti ad Florio praefectus praetorio.*

„*Iudicibus faciendae evectiois copiam denegamus, cum id tantum nostro numini et tuae sedi nec non viro illustri magistro officiorum sit reservandum, cum neque praefecto urbis neque magistris militum neque ducibus neque vicariis nec cuiquam alii praeter memoratas duas potestates hoc a nobis concessum sit.*

1. *His enim tantum ambulandi facultatem iudices ex suo arbitrio praebituri sunt, quos in transmissione publicarum functionum prosecutores viderint constitutos: scituri, si definitionem nostram excesserint, se quidem viginti quinque auri libris, officia vero quinquaginta esse multandos.*”⁷²

Gratianus, Valentinianus és Theodosius császárok 382-es rendeletüket *Florius praefectus praetorió*nak címezték. A rendelkezés megvonja a kormányzóktól (*iudices*)⁷³ azt a korábbi jogkört, hogy engedélyeket adjanak ki a birodalmi posta használatához. Az *evectio* kiadásának jogát ennek megfelelően a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* gyakorolhatta.⁷⁴ A rendelet kizárja továbbá a *praefectus urbis*, a *magister militum*ot, a területi katonai igazgatásban szolgálatot teljesítő *duces*t, valamint a vikáriusokat is az útiokmány kiállítására vonatkozó jogosultságból. Az uralkodók rendelkezése a tartományi kormányzók esetében tartalmaz egy kivételt. A helytartók ugyanis saját belátásuk szerint a közpénzek szállítására kísérőként (*prosecutores*) kijelölt személyeknek adhattak utazási engedélyt. Amennyiben a kormányzók visszaéltek ezzel a jogkörrel, nemcsak nekik, hanem hivatali személyzetüknek is pénzbírságot kellett fizetniük 25, illetve 50 arany értékben.⁷⁵

69 PURPURA: *i. m.*, 209.

70 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Pénzügyi igazgatás a dominátus korában*, JURA, 2016/1, 108–119, 116–117.

71 PURPURA: *i. m.*, 209–210.

72 „*Megtagadjuk a kormányzók (iudices) előjogát, hogy engedélyeket adjanak ki a posta használatához. Ezt a kiváltságot kizárólag Isteni Felségünknek, a te hivatalodnak (praefectus praetorio) és az illustis rangú hivatalok mesterének (magister officiorum) tartjuk fenn; és nem adjuk meg Tőltünk sem a praefectus urbinak, sem a magister militumnak, sem a ducesnek, sem a vikáriusoknak (vicarii), sem senki másnak a fent említett két hivatalnokon (potestates) kívül.*”

„1. *A kormányzók saját belátásuk szerint csak azoknak adjanak utazási engedélyt, akiket a közpénzek (functiones) szállítására kísérőnek (prosecutores) látnak kinevezve, és tudniuk kell, hogy ha megszegik korlátozásunkat, 25 arany értékű bírsággal, hivatali személyzetüket pedig 50 arany értékű pénzbírsággal büntetjük.*” Saját fordítás Fred H. Blume munkája alapján: BLUME, FRIER: *i. m.*, 2999, 3001.

73 DEMANDT: *i. m.*, 297; KOLB: *Transport...*, *i. m.*, 103, 137–139; SCHULLER: *i. m.*, 19; MITCHELL: *i. m.*, 252; CLAUSS: *i. m.*, 50.

74 CTh 8, 5, 40.

75 BOAK: *i. m.*, 77.

A *Codex Theodosianus*ban a postai engedélyekben gyakorta felmerülő egyik szolgáltatásról, méghozzá a lovak igénybevételéről és az ehhez kötődő problémákról olvashatunk.

CTh. 8,5,35,1. (378): *Imperatores Valens et Gratianus et Valentinianus Augusti ad Auxonium praefectum praetorio.*

„...1. Si tamen necessitas maior coegerit, super sollemnem numerum iubemus admitti quos aut sacras litteras ferre constiterit aut habere in evectionibus adnotatum, ut aliqua de causa instantius ire iubeantur, quod vel spectabilis viri officiorum magistri vel sinceritatis tuae litteris oportebit adscribi, ut exstet evidens causa, quae praescriptum legis excedat...”⁷⁶

Valens, Gratianus és Valentinianus császárok 378-as rendeletüket Auxonius *praefectus praetorio*nak címezték. A rendelkezés értelmében törvényileg előírták, hogy hány lovat vehet igénybe az a személy, aki a postahálózatot kívánja használni. Mivel ez postai szolgáltatásnak minősült, ezért az engedélynek (*evectio*) is tartalmaznia kellett. A fent idézett rendeletrészlet kimondja, hogy a császári levelek szállítása vagy az útiokmányban meghatározott más sürgős ok fennállása esetén a postát használó egyén a szokásosnál több lovat is igénybe vehetett feladatának teljesítéséhez.⁷⁷ A törvényi korlátozást igazoló körülményt megjegyzésként fel kellett tüntetni az engedélyben, amely a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* kötelezettsége volt.⁷⁸ A rendelkezés által meghatározott „*valamilyen okból nagy sürgősséggel kell eljárniuk*” tág értelmezést tett lehetővé a két állami tisztviselőnek, a mérlegelést igénylő esetek eltérő megítélése nehezíthette az engedélyek kiadásának folyamatát.

Mint azt láthattuk, a posta használatának feltételül szabott engedély összeállításának és kiadásának jogköre több tisztségviselő között oszlott meg, így a *magister officiorum*, a *praefectus praetorio*, rövid ideig a *vicarii*, *praesides*, *consulares*, a *praefectus urbi*, a római szenátus és bizonyos esetekben a tartományi kormányzók között.⁷⁹ A jogi szabályozás tisztázatlansága feltételezhetően ronthatta a birodalmi posta működésének hatékonyságát, tekintve, hogy a felhasználók adott esetben nem lehettek biztosak abban, hogy a postai szolgáltatás igénybevételére vonatkozó kérelmüket mely tisztségviselőnek szükséges benyújtaniuk. A kérdésben nem is született tartósnak és egységesnek minősülő jogi szabályozás egészen a IV. század végéig, amikor is a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* kiadási jogköre kizárólagossá vált a postai engedélyek vonatkozásában.⁸⁰ Clauss a kérdés rendezését a Római Birodalom kettéosztásának (395–396) és a *Notitia Dignitatum* római hivatali jegyzék megjelenésének idejére teszi.⁸¹

76 „[...] 1. Ha azonban a nagy szükség úgy kívánja, megparancsoljuk, hogy a szokásosnál több postalovát vehessenek igénybe azok a személyek, akik bizonyítják, hogy szent császári leveleket visznek, vagy hogy postai parancsukban van egy megjegyzés, hogy valamilyen okból nagy sürgősséggel kell eljárniuk. De az ilyen megjegyzéseket vagy a *magister officiorum*, vagy Őszentséged (*praefectus praetorio*) levelével kell megírni, jelezve, hogy nyilvánvaló ok áll fenn a törvény előírásának túllépésére...” Saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: PHARR, DAVIDSON, PHARR: *i. m.*, 200.

77 MITCHELL: *i. m.*, 253–254.

78 BOAK: *i. m.*, 77.

79 HOLMBERG: *i. m.*, 86–91.

80 John Bagnell BURY: *History of the later Roman Empire. From the death of Theodosius II. to the death of Justinian. Vol. I*, Dover Publications Inc., New York, 1958, 115.

81 CLAUSS: *i. m.*, 50, ND Or. 11.

5. Összegzés

Rövid tanulmányom összegzéseként megállapítható, hogy a dominátus idején a *praefectus praetorio* és a *praefectus vehicularum* helyett új tisztviselők, így a *magister officiorum* és a *curiosus cursus publici praesentalis* vették át az állami postahálózat irányítását. Területi szinten a posta működtetését pedig a *magister officiorum* fennhatósága alatt tevékenykedő ügynöki szervezet (*agentes in rebus, curiosi*) biztosította. A folyamat egybevág I. Constantinus azon törekvésével, hogy a *magister officiorum*ot a késő római polgári igazgatás meghatározó szereplőjévé kívánta tenni. A postaszolgáltatás jelentőségét fémjelzi, hogy a *Codex Theodosianus* rendeletgyűjteményben a *cursus publicus*ra vonatkozó rendelkezések tekinthetők az egyik leghosszabb címnek. A birodalmi postát nem vehette igénybe szabadon bárki, csak császári engedély (*evectio*) birtokában. Az útiokmány tartalmi elemei közé tartozott a *cursus publicus* használatára feljogosító kifejezett rendelkezés, a felhasználás időtartama, a szolgáltatások köre (gyorsposta, teherposta), a szállítójárművek, postalovak száma, típusa, külön megjegyzésként a felhasználó feladatának sürgős, halaszthatatlan jellege és annak indoklása. Az állami postával kapcsolatos császári rendeletek a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* közös eljárását írják elő postaszolgáltatást igénybe vevő rangos személyek (*dignitate praeditus*), a posta felügyeletével megbízott ügynökök (*curiosi*) által elkövetett jogsértéseknél. A jogsértő cselekmények a postahálózat engedély nélkül történő használatában, illetőleg az engedélyező dokumentumban meghatározott időtartam túllépésében, az okmányban nem feltüntetett postai szolgáltatás igénybevételében, a szállítóeszközökkel, lovakkal, igásállatokkal kapcsolatban megállapított korlátozások megszegésében relizálódtak. A IV. században a legmagasabb rangú császári tisztviselők igen intenzíven törekedtek arra, hogy megszerezhessék az *evectio* kiadásának jogát. A postahálózattal való utazás kiváltságnak számított, és bár az egyes uralkodók igyekeztek szűken tartani a *cursus publicus* használatára jogosultak körét, a tisztviselőknek többször is sikerült kijátszaniuk a szabályokat. A rendeletek hiányosságai jelentős mértékben csökkenthették a *cursus publicus* hatékonyságát, amely így kihatott az egész birodalom igazgatására. Az engedélyek kibocsátásának jogköre megoszlott a *magister officiorum*, a *praefectus praetorio* és annak beosztottjai (*vicarii, praesides, consulares*), a *praefectus urbi*, a szenátus és bizonyos esetekben a tartományi helytartók között. A tisztázatlan jogi helyzet a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* között hatásköri összeütközéseket és folyamatos konfliktusokat eredményezett, amely a két tisztségviselő beosztottjaira (*praefectiani, magistriani*) is negatív hatást gyakorolt. A *magister officiorum* 357-től átmenetileg, 365-től kezdve tartósan, a IV. század végétől kezdve pedig a *praefectus praetorio*val közösen kizárólagosan gyakorolhatta az engedélyek kiadását. A kettős és ezért kölcsönös ellenőrzés célja az állami posta megfelelő működésének biztosítása, a túlhasználat megelőzése és ezáltal a provinciákra nehezedő anyagi terhek csökkentése lehetett.

BAJÁNHÁZY ISTVÁN

Évkönyvek a szokásjoggal szemben

A papi testületek tagjainak részvétele a szenátus ülésén a második pun háború idején

Annales vs Consuetudo. The Participation of the *Flamines* at the Sessions of the Senate during the Second Punic War

Abstract: I discuss in this paper the debate between one of the major priests in ancient Rome (*flamen Dialis*) and the head of jurisdiction (*praetor*). The debate concerned the right of the *flamen* to take part in the sessions of the Senate of Rome. The priest's argumentation based on the texts of old annals, probably on ancient laws of the Roman Kingdom. However, his argument was rejected by the *praetor*. His standing point was that any right must be based on permanent practice. The debate was solved in the special Roman way: the personal merits of the *flamen*, and not in his arguments, secured his right to enter the Senate's sessions. My point of view is that behind the two men there were two political groups: on the side of the *flamen* stood the patricians led by M. Porcius Cato and on the other side, behind the *praetor*, stood probably Licinius, the *Pontifex Maximus*, who represented the plebeian politicians led by the Scipio family.

Keywords: Roman Republic, *ius publicum*, *flamen*, *pontifex maximus*, *consuetudo*

Összefoglaló: Ebben a munkámban az ókori Róma egyik legmagasabb papi tisztségviselője (*flamen Dialis*) és a jogszolgáltatás vezetője (*praetor*) közötti vitát mutatom be. A vita a *flamen* azon jogán alapult, hogy vajon részt vehet-e a szenátus ülésein vagy sem. A *flamen* érvelése a régi évkönyvek szövegén alapult, valószínűleg a római királyság idejéből származó törvényeken. Az ő álláspontját azonban a *praetor* elutasította, álláspontja szerint bármilyen jognak a szakadatlan gyakorláson kell alapulnia. A vita sajátos római módon oldódott meg: a *flamen* egyéni érdemei miatt, és nem érvei hatására kapta meg a szenátusi üléseken való részvétel jogát. Álláspontom szerint a két személy mögött két politikai csoport állt: az egyik oldalon a *flamen* mögött a patriciusok álltak M. Porcius Cato vezetésével, míg a másik oldalon a *praetor* mögött feltehetőleg Licinius a *pontifex maximus* állt, aki a Scipio család által vezetett plebejus politikusokat képviselte.

Kulcsszavak: Római Köztársaság, *ius publicum*, *flamen*, *pontifex maximus*, szokásjog

1. Bevezetés

A klasszikus kor remek jogászatól, Ulpianustól származó és sokszor idézett megfogalmazás szerint a közjog a magisztrátusokra (*magistrati*), a vallásra (*sacra*) és a papi testületekre (*sacerdotes*) vonatkozó szabályokból áll.¹ Bár ezt sommásan a római közjog definíciójaként szokás értelmezni, de egyrésztől köztudott, hogy a római jogtudomány óvakodott a definíciók megfogalmazásától,² másrésztől jól látszik, hogy a jogtudós itt nem egy taxatív, hanem csak egy példálózó jellegű felsorolást adott. A modern megfogalmazás szerint a római közjog területére tartozott minden olyan szabály, ami a római államot érintette. A rómaiak tehát nem tárgyi, hanem alanyi oldalról ragadták meg a különbséget. Ezért nemcsak a római állam felépítésére és működésére vonatkozó szervezeti szabályok, nemcsak a római állam idegen hatalmakkal kötött szerződésai, de a saját polgáraival kötött szerződésai is a közjog területére tartoztak. A közjog-magánjog megkülönböztetés már a köztársaság idején élesen beivódott a római gondolkodásba, olyan helyeken is láthatjuk, ahol annak gyakorlati jelentősége nem volt,³ néhány jogtudósról tudjuk azonban, hogy mindkét jogterülettel foglalkoztak.⁴

A papi tisztségviselőkre (*sacerdotes*) és a vallási rítusokra (*sacra*) vonatkozó szabályok azonban mind az ulpianusi, mind a modern definíció szerint egyértelműen a római közjog körébe tartoztak. Ugyanakkor a források alapján azt láthatjuk, hogy maguk a rómaiak ezeket a szabályokat a világi közjogi szabályoktól teljesen elkülönítetten kezelték, úgy, mintha a két szférának semmi köze sem lenne egymáshoz. Érdekes ugyanakkor, hogy a papi tisztséget viselők közül egyedül a *rex sacrorum* volt eltiltva világi tisztségek betöltésétől,⁵ a többi papi tisztséget betöltők számára nyitott volt a világi tisztségek párhuzamos viselése. Mivel a papi tisztségeket életfogytiglan lehetett betölteni, így egy-egy papi tisztséget viselő életében több világi tisztséget is betölthetett.

A két terület eltérő szabályozása ugyanakkor időnként összeütközéseket generált. Bár a rómaiak igyekeztek a szakrális és a világi szabályok összeütközéseit elkerülni, például azzal, hogy egyes papi tisztséget viselőknek eleve olyan világi feladatot juttattak, ahol a két szféra szabályai nem zavarták egymást,⁶ de néha ez mégsem sikerült. Ezért fordulhattak elő olyan kollíziók, amikor például olyan világi tisztségre választották meg pályázót, amely betöltése Rómától távolabbi helyszínen való tartózkodást

1 Ulp. D. 1,1,1,2: „*Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit.*”

2 Iavol. D. 50,17,202: „*Omnis definitio in iure civili periculosa est.*” Vö. Max KASER: *Das römische Privatrecht*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955, 174.

3 Liv. 5.53.2; Liv. 31.17.8.

4 Pomp. D. 1,2,2,46: „*Tubero doctissimus quidem habitus est iuris publici et privati et complures utrisque iuris libros reliquit.*”; Gell. 10.20.2.: „*Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus.*”; Max KASER: „*Ius publicum*” und „*ius privatum*”, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1986/1, 1–101, 15.

5 Robert MUTH: *Einführung in die griechische und römische Religion*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998, 295.

6 Liv. 28,38,12; Liv. 39.45.4.

követelt meg, ugyanakkor a pályázó már egy olyan papi tisztséget töltött be, mely ezt nem tette lehetővé.⁷ A modern gondolkodás szerinti megoldás bizonyos összeférhetlenségi szabályok kidolgozása lett volna, ami viszont fel sem merült a rómaiaknál. Ehelyett az ilyen problémákat esetről esetre más és más megoldással hidalták át.

A szakrális szféra ugyanakkor erősen be is avatkozott a világi állami életbe. Cicero szerint a rómaiak voltak a legvallásosabbak a világon,⁸ Livius szerint pedig minden jelentős állami cselekménynél ki kellett kérni a túlvilági hatalmak véleményét.⁹ Valamennyi fontos állami aktushoz, ideértve például a népgyűlések összehívásához, a hadüzenethez és békekötéshez, de a diktátor kinevezéséhez is bizonyos vallási szertartás kapcsolódott. Azonban a megválasztott magisztrátusok hivatalba lépése is elképzelhetetlen volt valamilyen vallási szertartás lefolytatása nélkül, sőt az istenek kedvezőtlen hozzáállása még utólag – mai fogalmaink szerint elképzelhetetlenül, akár még hónapok múlva – is érvényteleníthetett világi állami döntéseket.¹⁰

Jelen tanulmányomban Jupiter főpapjának (*flamen Dialis*) a szenátusi üléseken való részvételével kapcsolatos, Livius munkájában megőrzött vitát elemzem.

2. A forráshely

Liv. 27.8.4–10. „P. Licinius pontifex maximus kényszerítette C. Valerius Flaccust, hogy akarata ellenére Iuppiter papjává szenteltesse magát. *A vallási ügyeket intéző decemvirek közé a meghalt Q. Mucius Scaevola helyére C. Laetoriust választották meg. Szívesen elhallgattam volna, milyen okból kényszerítették Valeriust, hogy Iuppiter főpapja legyen, ha rossz hírét nem változtatta volna jóra.* Ugyanis P. Licinius pontifex maximus a papi tisztséget rendezetlen és kicsapongó ifjúsága miatt kényszerítette rá, *mert az ifjút életmódja miatt már édestestvére és többi rokona is meggyűlölte. De mióta lelkét az áldozatok és szertartások gondja töltötte be, korábbi erkölcsi csapásra annyira megváltoztak, hogy az egész ifjúság körében sem akadt senki, akit a legelőkelőbb atyák – akár rokonai voltak, akár nem – többre becsültek volna nála. Ez a róla kialakult egyhangú jó vélemény jogosan növelte önbizalmát, s így igényt formált arra a korábbi papok méltatlansága miatt sok éven át feledésbe merült jogra, hogy beléphessen a senatusba. Megjelent a Curiaiban, s mikor onnan L. Licinius praetor kivezette, a néptribunusokhoz fellebbezett. Visszakövetelte a papi tisztségével járó régi jogot; őt mint flament megilleti a biborszegélyes tóga és az elefántcsont szék.* A praetor viszont azt vitatta, hogy ezt a jogot nem az évkönyvekből kiásott, s régiségük miatt érvényüket veszített példákkal, hanem csupán a közelmúltban kialakult szokásos gyakorlattal

7 Liv. per.19; Liv. 37.51.4; Liv. per 47.

8 Cic. harusp. resp. 9.19. Alföldi egyenesen a rómaiak „babonás istenfélelmét” említi. Vö. ALFÖLDI Géza: *Római társadalomtörténet*, Osiris, Budapest, 2002, 46; Koch szerint pedig egyfajta „államalkotó tényezőnek” tekintették az istenek akarátát. Vö. Carl Koch: *Gottheit und Mensch im Wandel der römischen Staatsform = Das Staatsdenken der Römer*, szeerk. Richard Klein, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 39–113, 47.

9 Liv. 45,39,10: „Őseink minden jelentős vállalkozásukat az istenekkel kezdték, és velük is fejezték be.” = „*Maiores vestri omnium magnarum rerum et principia exorsi a dis sunt et finem statuerunt.*”

10 Liv. 8,23,15; Liv. 45,12,10; Liv. 41,18,8.

lehet igazolni, *s hogy sem atyáink, sem nagyatyáink idejében nem akadt Iuppiternek olyan papja, aki ezt a jogát gyakorolta volna. Érvelésére a néptribunusok azt válaszolták, hogy ez az előjog a papok nemtörődősége miatt ment feledésbe, ám ez csak nekik maguknak jelenthet hátrányt, de magának a papi tisztségnek nem. Ezután már a praetor sem tiltakozott, mikor a papot az atyák és a nép zajos helyeslésétől kísérve bevezették a senatusba, s mindenkinek az volt a véleménye, hogy a flamen ezt a megtiszteltetést sokkal inkább feddhetetlen életével, s nem papi joga érvényesítésével érte el.*¹¹

Kr. e. 209-ben tehát P. Licinus *pontifex maximus* Livius szerint akarata ellenére (*invitum*) Jupiter főpapjává nevezte ki az addig hanyag és költekező életet élő ifjú (*adulescentiam neglegentem luxuriosamque*) C. Valerius Flaccust. A kinevezése Livius szerint egy csapásra megváltoztatta az ifjút és vallásos életet kezdett élni, amivel rövid idő alatt mind rokonai, mind a tágabb közösség körében megbecsülést vívott ki magának. Ez biztosította számára az alapot, hogy a *flamen*nek korábbi jogait megpróbálja újra érvényesíteni. Liviustól megtudhatjuk azt is, hogy a *flamen Dialis*t eredetileg megillette a bíborszegélyes tóga (*toga praetexta*) viselésén és az elefántcsont szék (*sella curulis*) használatán túl az a jog is, hogy belépjen a szenátus üléstermébe. A problémát az okozta, hogy ez utóbbival sokáig nem éltek az ezen tisztséget betöltők, így az feledésbe merült. Ezért amikor C. Valerius Flaccus be akart lépni a szenátusba, L. Licinius *praetor* kivezettette őt onnan, amiből rögtön jogvita alakult ki közöttük. A *flamen* a régi évkönyvekben leírt szabályra hivatkozott, amit a *praetor* nem fogadott el:

Liv. 27,8,9: „*A praetor viszont azt vitatta, hogy ezt a jogot nem az évkönyvekből kiásott, s régiségük miatt érvényüket veszített példákkal, hanem csupán a közelmúltban kialakult szokásos gyakorlattal lehet igazolni, s hogy sem atyáink, sem nagyatyáink idejében nem akadt Iuppiternek olyan papja, aki ezt a jogát gyakorolta volna.*”¹²

A *praetor* szerint tehát az évtizedes nem gyakorlással megszűnt a korábban létező jog (*usurpatio*). A *flamen* a kivezettetését elrendelő *praetori* döntéssel szemben a néptribunusokhoz fordult védelemért, akik úgy érveltek, hogy egyes papok hanyagsága csak személyüknek árthatott, de nem a papi tisztségnek, így a mindekorai *flamen*

11 Liv. 27.8.4.-10. „*Et flaminem Diale inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum; decemuirum sacris faciundis creatus in locum Q. Muci Scaeuolae demortui C. Laetorius. causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam uertisset. ob adulescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem uitia inuisus. is ut anumum eius cura sacrorum et caerimoniarum cepit, ita repente exiit antiquos mores ut nemo tota iuuentute haberetur prior nec probatior primoribus patrum, suis pariter alienisque, esset. huius famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetiuit, ut in senatum introiret. ingressum eum curiam cum P. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit. flamen uetustum ius sacerdotii repetebat: datum id cum toga praetexta et sella curuli ei flamonio esse. praetor non exoletis uetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu uolebat: nec patrum nec auorum memoria Diale quemquam id ius usurpasse. tribuni rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse cum aequum censuissent, ne ipso quidem contra tendente praetore, magno adsensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita existimantibus magis sanctitate uitae quam sacerdotii iure eam rem flaminem obtinuisse.*”

12 Liv. 27,8,9: „*praetor non exoletis uetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu uolebat: nec patrum nec auorum memoria Diale quemquam id ius usurpasse.*”

gyakorolhatja ezt a jogot. Ezen érv hatására – némi vita után – a *praetor* végül engedett, és így a *flamen* beléphetett a szenátusba. Livius szerint a *flamen* azonban inkább jelleme miatt, mintsem a felhozott érvei hatására kapta meg a tisztségét megillető jogokat.

Láthatjuk, hogy a történet nem nélkülözi Livius történetírásának színességét és fordulatoságát, és jól illeszkedik a műve alapkoncepciójához is: ő ugyanis a Római Birodalom felemelkedését az ősi rómaiak erkölcsi nagyságában látta, és ezt hangsúlyozta művében is. Ez a látásmód megfelelt az *augustus*i propagandának is, és bár Livius nem tekinthetjük Augustus császár bértollnokának – maga a császár egyenesen Pompeius hívének titulálta őt Tacitus szerint¹³ –, a szerző mégis a véres polgárháború után a béke híve lett.¹⁴

Láthatjuk azt is, hogy a választott megoldás is tipikusan római: nem az érv és ellenérv közül győzedelmeskedett az egyik vagy a másik, hanem egy kívülálló tényező, a kérelmező életvitele hozta meg számára a sikert. Ennek ellenére érdemes az érveket elemeznünk, de nem tekinthetünk el a benne szereplők elő- és utóéletének ismeretétől sem, mert csak így érthető meg maga a vita, vagyis az, hogy a *praetor* számára miért volt fontos a *flamen* kizárása a szenátusból, illetve így érthető meg az alkalmazott megoldás is.

3. Elemzés

3.1. A *flamen Dialis*

Nézzük meg először a *flamen Dialis*ról rendelkezésünkre álló ismereteket.¹⁵ A pogány Rómában egy sor intézmény jött létre a vallási kultusz ápolására. Az ezekben részt vevő papi tisztségviselők (*sacerdotes*) vagy egy-egy vallási testületbe (*collegium*) tömörültek, vagy egyes vallási tisztségeket önállóan töltöttek be. A rómaiak egyes vallási feladatok ellátását általában egy-egy papi testület megszervezésével oldották meg, a legtöbbet Numa király nevéhez köti a hagyomány. A testületi megoldás alól azonban kivételt képeznek a *flamenek*. Összesen ugyan tizenöt¹⁶ *flamen*ről tudunk, de mégsem alkottak egy kollégiumot, hanem egy-egy *flamen* önállóan, egyedül végezte egy-egy meghatározott istenség kultuszát.¹⁷ Megkülönböztetünk közöttük ún. nagyobb (*flamines maiores*) és kisebb (*flamines minores*)¹⁸ *flameneket*. A *flamines maiores*, a *flamen Dialis* (Jupiter), a *flamen*

13 Tacit. ann. 4,34: „Titus Livius [...] Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appeleret.”

14 Liv. 1,19,3.

15 A téma részletesebb feldolgozását ld.: NÓTÁRI Tamás: *A flamen Dialis tisztsége a római szakrális jogban*, Jogelméleti Szemle, 2004/1, <https://jesz.ajk.elte.hu/notari17.html> (letöltés ideje: 2024. 12. 05.); NÓTÁRI Tamás: *The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica, 2004, 157–165; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia, Kolozsvár, 2011, 471–473.

16 Legalábbis a kezdeti időkben, később számuk tovább bővült, MUTH: *i. m.*, 291.

17 MUTH: *i. m.*, 296. „Die vom pontifex maximus ernannten flamines waren Sonderpriester einzelner Gottheiten.”

18 Joachim MARQUARDT: *Handbuch der römischen Alterthümer. VI. Band. IV, Das Sacralwesen*, Leipzig, 1885, 326–327.

Martialis (Mars) és a *flamen Quirinalis* (Quirinus), a három fő capitóliumi istenség kultuszát végezték.¹⁹ A *flamen Dialis* a *pontifex maximus* előtt, de a *rex sacrorum* mögött áll a vallási ranglétrán.²⁰ Ennek némileg ellentmondva személyét mégis a *pontifex maximus* nevezte ki,²¹ méghozzá a *Vesta* papnők mintájára,²² a családból való kiragadással („*ita te, ... capio*”). Erre utal a vizsgált forráshelyben Livius is, amikor a kiragadásra (*captus est*)²³ és az „akarata ellenére” történt (*inuitum inaugurari coegit*) kinevezésről írt.²⁴ Gellius igazolja ezt, ugyanis azt írja, hogy a „kiragadás” nemcsak a *Vesta* papnőknél, de egyéb papi tisztségeknél, így kifejezetten a *flamen Diales*nél is használatos volt.²⁵

A *flamen Dialis* feladatát képezte, hogy napi áldozatot mutasson be Jupiternek, ami mozgási szabadságát korlátozta, mert minden nap Rómában kellett tartózkodnia, tehát nem hagyhatta el azt egy napnál több időre.²⁶ De még a városon belül is korlátozva volt életvitele, például nem tölthetett három éjszakánál többet saját ágyán kívül sem.²⁷ Mivel azonban a *flamen Dialis* sem volt elzárva a világi tisztségek viselésétől, ezért előfordulhatott, hogy olyan világi tisztséget kapott, ami Rómán kívüli tartózkodást igényelt, vagy egyéb okból lehetetlen volt azt ellátnia.²⁸ A rómaiak igyekeztek ugyan ezeket a kollíziókat elkerülni azzal, hogy az ilyen papi tisztséget viselőket általában olyan világi tisztségekre választották meg, vagy a feladatok szétosztásakor olyan feladattal bízták meg, amit Rómában lehetett megvalósítani (pl. *praetor urbanus*, *praetor peregrinus*, *censor*),²⁹ de ez nem mindig sikerült.³⁰ Kr. e. 189-ben például a fenti a történetünkben is szereplő P. Licinius Crassus *pontifex maximus* meg akarta akadályozni, hogy Q. Fabius Pictor, a megválasztott *praetor* elutazzon a provinciájába, mivel ő ekkor Quirinus *flamenje* is volt, így nem hagyhatta volna el egy napnál hosszabb időre Róma

19 *Flamen Dialis*: Liv. 1,20,1; Liv. 5,52,13; *flamen Martialis*: Liv. per.19; *flamen Quirinalis*: Liv. 24,8,10; Liv. 37,51,1.

20 Gell. 10.15.21; MUTH: *i. m.*; 296.

21 MUTH: *i. m.*, 296.

22 Gell. 1,12,14? „*Ea verba haec sunt: Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio.*” MARQUADT: *i. m.*, 337–338. Ez a kiragadás kezdetben talán ténylegesen, később már előzetes egyeztetés(ek) után csak szinlegesen, legvégül a *lex Papia* (*lex Papia de vestalium lectione*, Kr. e. 65), Giovanni ROTONDI: *Leges publicae populi romani*, Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York, 1990, 367–377), meghozatala után pedig már a *comitia calatan* az előzetesen megszemlélt, legfeljebb húsz jelöltből történő kiválasztással történt. MARQUADT: *i. m.*, 337.

23 Liv. 27,8,5: „*C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat.*”

24 Liv. 27,8,4: „*Et flaminem Dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Ualerium Flaccum.*”

25 Gell. 1,12,15: „*Sed flamines quoque Diales, item pontifices et augures 'capi' dicebatur.*”

26 Liv. 5,52,13: „*Iuppiter papja bűnt követ el, ha csupán egy éjszakát is a Városon kívül tölt.*” – „*Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est.*”

27 Gell. 10,15,14: Ez a korlátozó szabály nagyon hasonlít a manus nélküli házasság fenntartásához kialakított *trinoctium* intézményére. Ld. XII tab. VI.5. (Gai. I,111.)

28 A *flamen Dialis*t a Rómában való tartózkodási kötelezettségén túl még egy sor vallási szabály is megakadályozta abban, hogy a konzuli tisztséget töltsse be: például nem ülhetett lóra, nem láthatott felfegyverzett hadsereget, ami a hadvezetésből eleve kizárta. Vö. Gell. 10,15,1–5; NÓTÁRI: *A flamen Dialis...*, *i. m.*

29 Liv. 24,8,10; Liv. 39,45,4.

30 Liv. 37,51,1–5. (*flamen Quirinalis* – Szardínia praetora), Liv. per. 19 (*flamen Martialis* – consul).

városát. Ezzel kapcsolatban vita tört ki a két papi tisztséget betöltő személy között, melyet csak a népgyűlés oldott fel.³¹ A kérdés úgy oldódott meg, hogy elvben a *pontifex maximus*nak adtak igazat, ami a vallási szabály győzelmét jelentette a világi szabályok felett, de a *flamen* megszabadult kiszabott pénzbüntetéstől, így tulajdonképpen mindketten presztízsesvesztés nélkül zárhatták le az ügyet.

Ezen túl a *flamen Dialis* működését számos – az ősi időkre visszavezethető – korlát is érintette.³² Ezek közül, ami a világi közéleti tevékenységüket is nagyban érintette, az, hogy a *flamen Dialis* nem tehetett esküt.³³ A megválasztott magisztrátusnak viszont öt napon belül esküt kellett tennie, ha ezt nem tette le, akkor le kellett mondania hivataláról.³⁴ Ez a probléma merült fel Kr. e. 200-ban, amikor az akkor *aedilis*sé választott C. Valerius Flaccus vallási tisztsége (*flamen Dialis*) miatt nem tehetett esküt, de a tisztességéről sem akart lemondani. A szenátus végül úgy döntött, hogy ha talál egy megfelelő embert, aki helyette leteszi az esküt, akkor ez a megoldás elfogadható. Mivel testvére, a megválasztott *praetor*, L. Valerius Flaccus hajlandó volt az esküt letenni, és személyét a konzulok elfogadták.³⁵ Ismereteim szerint ez egy egyszeri és rendkívüli eset, ahol közjogi képvisellel találkozhatunk, amit a szoros vérségi kötelék (testvérek) tett lehetővé: az istenek haragja az esküszegőre éppúgy kiterjedt volna, mint a képviselt személyre. De még ekkor is a nép külön és előzetes engedélye volt ezen megoldáshoz szükséges.

Ha a magisztrátus működési területe Rómán kívül esett, úgy az eskütétel után egy meghatározott időn belül el is kellett oda indulnia, ha pedig ezt nem tette meg, akkor bírság kiszabásával³⁶ lehetett őt erre kényszeríteni. Lehetséges volt azonban felmentést kérni ez alól. Egyik kimentési ok lehetett (akár magán) vallásos szertartások elvégzésére való hivatkozás is, erre azonban az érintettnek itt is esküt kellett tennie, megjelölve az akadályt.³⁷

3.2. Az ügy szereplői

Az ügy megértése szempontjából fontos tisztáznunk, hogy történetünk szereplői kik voltak, és milyen szerepet tölthettek be az akkori római politikai életben.

Az egyik főszereplőnk C. (Gaius) Valerius Flaccus, a *flamen Dialis*, ősi patricius családból származott. Apja, P. (Publius) Valerius Flaccus, Kr. e. 227-ben consul volt, a második pun háború idején több fontos állami küldetésben vett részt, például Kr. e. 219-ben tagja volt annak a szenátusi küldöttségnek, amely Hannibáltól Saguntum ostromának

31 Liv. 37,51,5: „Végül a vallás szempontja diadalmaskodott. A flament utasították, hogy engedelmeskedjék a főpapnak, s pénzbüntetését a népgyűlés rendelkezésére elengedték.” – „Religio ad postremum vicit; ut dicto audiens esset flamen pontifici iussus; et multa iussu populi ei remissa.”

32 NÓTÁRI: *A flamen Dialis...*, i. m.

33 Liv. 31,50,7; Gell. 10,15,4; NÓTÁRI: *The Function...*, i. m., 159.

34 Liv. 31,50,7: „hivatalát pedig csak az viselhette öt nappal tovább, aki letette az esküt a törvényekre” – „magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere”.

35 Liv. 31,50,9; Liv. 31,50. „A néptribunusok az ügyet a népgyűlés (sic) elé terjesztették, s a nép úgy határozott, hogy az eskű éppen olyan érvényes, mintha maga az aedilis tette volna le.” – „Tribuni ad plebem tulerunt plebesque scivit ut perinde esset ac si ipse aedilis iurasset.”

36 Liv. 42,21,4: „pénzbüntetésre ítélik a consulokat, ha nem indulnak el provinciájukba” – „et consulibus multam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiarunt”.

37 Liv. 41,15,10; Liv. 42,32,1–2.

abbahagyását követelte.³⁸ Kr. e. 211-ben még felszólalt a szenátusban, Hannibal Róma felé vonulása miatt ugyanis heves vita alakult ki, hogy Capua ostromát fel kell-e adni Róma megvédése miatt, vagy sem. A szenátus végül az ő közbenső javaslatát fogadta el, és csak annyi erőt vontak el Capua alól, hogy annak ostroma tovább folytatódhasson. Kr. e. 209-ben viszont már biztosan nem élt, mivel a most elemzett vita során Livius már nem őt, hanem az érintett C. Valerius Flaccus bátyját, Lucius Valerius Flaccust tekintette a család fejének.

A *flamen* bátyja Lucius Valerius Flaccus volt ebben a korszakban, a család legkiemelkedőbb személyisége, aki Kr. e. 234 körül született. M. Porcius Cato telekszomszédja, majd katonatársa volt, mindketten részt vettek a thermopülei csatában, az ún. *asiai* (Antiokhosz király elleni) háborúban,³⁹ és beszélgetéseik során közeli barátság alakult ki közöttük. Cato neki is köszönhette, hogy rá hallgatva politikai karrierbe kezdett Rómában.⁴⁰ Lucius Kr. e. 201-ben *aedilis curulis*, 199-ben Szicília *praetora*, majd 195-ben konzul lett Catóval. Karrierje csúcsát Kr. e. 184-ban érte el, amikor szintén Catóval együtt a cenzori tisztséget töltötte be.⁴¹ Bár működésük inkább Cato irányítása alatt állt, és az ő szigorúságától és tetteiről lett híres (pl. L. Scipio Asiaticust kizárták a lovagok közül), de tudjuk, hogy Flaccus két állami építkezést mégis önállóan, egyedül rendelt meg. Ezután politikai aktivitásáról már nem tudunk, Kr. e. 180-ra tehetjük halálát.

Főhősünk, C. (Gaius) Valerius Flaccus a család legkevésbé sikeres tagja volt, legismertebb tette a most elemzett vita a szenátusi tagságáról. A *flamen Dialis* tisztsége Kr. e. 211-ben üresedett meg, amikor az akkor hivatalban lévő C. Claudius egy állatáldozat során hibát vétett, amiért lemondott tisztségéről.⁴² Livius leírásából nem derül ki, hogy Claudius lemondása önkéntes volt-e, vagy esetleg a *pontifex maximus* nyomására történt. Az azonban érdekes, hogy egy ilyen fontos papi tisztséget – különösen háborús időkben, amikor a rómaiak még jobban ügyeltek a túlvilágiakkal való megfelelő kapcsolatokra – ezután két évig nem töltöttek be, még akkor is, ha a tisztség betöltésének szigorú előfeltételei voltak.⁴³

A másik oldalon a plebejus családból származó és Kr. e. 243-ban született Publius Licinius Crassus állt, tőle ered a család mesés gazdagsága, és ezért ő vette fel először a Dives (Gazdag) nevet.⁴⁴ Nagyon fiatalon, Kr. e. 216-ban került be a *pontifexek* kollégiumába, majd első nevezetes tette az lett, hogy még az *aedilisi* tisztség elnyerése előtt a nép *pontifex maximus*sá választotta, ami Livius szerint nagy szenzáció volt, mert előtte 120 évig – egy kivétellel – nem volt arra precedens, hogy olyat választottak volna meg a *pontifex maximus* tisztségére, aki korábban nem töltött be *curulisi* székkal járó világi

38 Liv. 21,6,8.

39 Plut. Cato 13,2; Ulrich von LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae = Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3)*, Schäuble Verlag, Reinfeldten–Freiburg–Berlin, 1989, 1–263, 37.

40 Plut. Cato 3,1,3.

41 Liv. 39,41,4.

42 Liv. 26,23,8.

43 A tisztséget betöltőnek *confarreatió*val kötött házasságból kellett származnia, és ha maga is házasságban élt, azt szintén csak ilyen módon köthette meg. Ld. Gai. Inst. I,112; NÓTÁRI: *The Function..., i. m.*, 164.

44 Plin. n.h. 21,3,4.

tisztséget!⁴⁵ Ehhez tudnunk kell, hogy a vallási testületek tagjaikat eredetileg és általában kooptálással egészítették ki és vezetőjüket maguk választották, tehát nagyfokú autonómiát élveztek. Ez a rendszer azonban bizonyos papi testületeknél valamikor megváltozott, itt azt látjuk, hogy a második pun háború idején már nem a kollégium tagjai, hanem a nép választotta meg a *pontifexi* kollégium vezetőjét.⁴⁶ Kr. e. 210-ben a kinevezett Q. Fulvius Flaccus *dictator* mellett *magister equitum* volt,⁴⁷ majd újra hagyománytörő módon Kr. e. 209-ben cenzor lett, holott korábban se *praetor*, se *consul* nem volt.⁴⁸ Kr. e. 209-ben a curiák főpapjának (*maximus curio*) tisztségére csak egy pályázó volt, a plebejus C. Mamilius Atellus, akit a szenátorok többsége elutasított, arra való hivatkozással, hogy eddig mindig patrícius viselte ezt a tisztséget. Livius ugyan nem írja, de valószínűsíthető, hogy ebbe a vitába a szintén plebejus *pontifex maximus* is belefolyt, de azt tudjuk, hogy végül a nép mégis a pályázót választotta meg.⁴⁹ Ezen eset után, de még ugyanebben az évben került sor az elemzett ügy előzményeként C. Valerius Flaccus *flamen Dialis* kinevezésére. Későbbi politikai karrierje során, Kr. e. 208-ra *praetornak* választották meg,⁵⁰ és ekkor a *praetor peregrinus* tisztséget kapta meg.⁵¹ A vallási élet területén Kr. e. 206-ban az ő nevéhez fűződik egy, a szent tüzet kellően nem őrző *Vesta* papnő megkorbácsoltatása is. A tüzet minden év március elsején gyújtották meg egy gyümölcsöt hozó fa (*arbor felix*)⁵² ágaiból, és a következő évi tűzgyújtásig folyamatosan égnie kellett. Ha ez kialudt, azt baljós jelnek tekintették, és ha azt a papnő figyelmetlensége okozta, akkor a vétkest a *pontifex maximus* megkorbácsolhatta.⁵³ Kr. e. 205-ben *consullá* választották Publius Scipio (a későbbi Africanus) társaként, ami azért is praktikus megoldás volt, mivel ő, mint *pontifex maximus*, nem hagyhatta el Itáliát, így már a megválasztásukkor egyértelmű volt, hogy *Africa* provinciát és így a háború befejezésének lehetőségét nem a sorshúzásra kell bízni, hanem azt vita nélkül Scipio kapja majd meg. Ő maga pedig Bruttiumot kapta meg provinciául, ahol Hannibal seregeit tarthatta kontroll alatt, mely megbízatását Kr. e. 203-ig meghosszabbították.

Kr. e. 200-ban tiltakozást jelentett be a Sulpicius konzul által a Philipposz macedón király elleni háború sikeréért Jupiternek rendezendő játékok és ajándékok felajánlására tett fogadalom (*votum*) ügyében. Szerinte ugyanis nem lehetett erre a célra határozatlan összeget (*incerta pecunia*) felajánlani, hanem csak meghatározottat (*certa pecunia*), amit ráadásul – a szakrális jellege miatt – rögtön el is kell különíteni.⁵⁴ Az ügy a szenátus elé

45 Liv. 25,5,4.

46 Liv. 25,5,2.

47 Liv. 27,5,19.

48 Liv. 27,6,18.

49 Liv. 27,8,1–3.

50 Liv. 27,21,5.

51 Liv. 27,22,3.

52 MUTH: *i. m.*, 255.

53 Liv. 28,11,6; Plut. Numa 10; MARQUADT: *i. m.*, 342.

54 Liv. 31,9,7: „*hogy a consul fogadalmában nem ajánlhat fel bizonytalan, hanem csak meghatározott összegű pénzt, mert ezt a pénzt nem szabad felhasználni a háborúban, hanem azonnal félre kell tenni, s nem lehet egyéb összegekkel összekeverni. Mert ha ez történik, a fogadalmat nem lehet előírás szerint teljesíteni*” – „*qui negavit ex incerta pecunia voveri debere, quia ea pecunia non posset in bellum usui esse seponique statim deberet nec cum alia pecunia misceri: quod si factum esset, votum rite solui non posse*”.

került, utasítására a *consul* kikérte a *pontifexi* kollégium véleményét. A testület tagjai viszont meglepő módon a testület vezetőjével szemben a konzul álláspontját fogadták el, indoklásukat azonban sajnos nem tudjuk meg.⁵⁵ Feltételezhetjük, hogy ezen döntés mögött a testületen belüli hatalmi harc húzódott meg, az azonban, hogy erre egyáltalán sor kerülhetett, bizonyíték a testület demokratikus működésére. Az ellentét ugyanakkor összefüggött azzal, hogy a *pontifex maximus* ekkor már nem a testület tagjai választották, hanem a népgyűlés, melynek döntése nem feltétlenül esett egybe a tagok véleményével.⁵⁶

Némi szünet után, Kr. e. 189-ben ő érte el, hogy vallási hibára való hivatkozással a szenátus rendelje el a Kr. e. 194-ben L. Valerius Flaccus és M. Porcius Cato *consulok* által elvégzett *ver sacrum* áldozat megismétlését. A *ver sacrum* az egyik legnagyobb vallási áldozat volt a római állam jólétéért. A második pun háború kezdetén, a vesztes trasumennusi csata után, Kr. e. 217-ban rendelték el – a Sybilla könyvek alapján, több más vallási szertartással együtt –, célzottan az állam fennmaradásáért.⁵⁷ A folyamatos háborús megpróbáltatások miatt azonban annak elvégzésére végül is Livius szerint csak 21 év után került sor.⁵⁸ Livius leírása alapján egyértelmű, hogy annak megismétlését a szenátus a *pontifexi* kollégium határozata alapján⁵⁹ rendelte el, de nem zárható ki, hogy a döntést annak vezetője kezdeményezte. Ez nyilvánvalóan a Cato és köre elleni támadásként értékelhető, érdekes viszont, hogy Cato a Kr. e. 184-es cenzori működése során nem állt ezért rajta bosszút, holott tudjuk, hogy Scipio Asiaticust kizárta a lovagrendből.⁶⁰ Utolsó feljegyzett tette Kr. e. 189-ben az volt, amikor megtiltotta Q. Fabius Pictornak, aki mint *flamen Quirinalis* Szardínia *praetora* lett, hogy elutazzon provinciájába.⁶¹ Halála Kr. e. 183 elején következett be, temetése pedig rendkívül látványos volt: Livius szerint a temetési játékok három napig tartottak, azokon 120 gladiátor pár küzdött meg és a nép húsadományt kapott, mindez a család rendkívüli gazdagságára utal.⁶² Az ekkor elhangzott halotti beszédből (*laudatio funerbis*) feltehetően Livius is idézett,⁶³ ebből tudjuk, hogy vallásra vonatkozó szabályokban rendkívül jártas volt.

55 Liv. 31,9,8: „A főpapi testület azt válaszolta, hogy nemcsak lehetséges, de ez a leghelyesebb eljárás.” = „*Posse rectiusque etiam esse pontifices decreverunt.*”

56 Liv. 25,5,2.

57 Liv. 22,9,10.

58 Liv. 33,44,2.

59 Liv. 33,44,1. „*ex decreto pontificium*”.

60 Liv. 39,44,1.

61 Liv. 37,51,5: „Mindkét részről parancsokat osztogattak egymásnak, pénzbiztosíték letételére s pénzbüntetésre ítéltek egymást, a tribunusokhoz fordultak, majd a népgyűléshez fellebbeztek. Végül a vallás szempontja diadalmaskodott. A flament utasították, hogy engedelmessédjék a főpapnak, s pénzbüntetését a népgyűlés rendelkezésére elengedték.” – „*Et imperia inhibita ultro citroque, et pignera capta, et multae dictae, et tribuni appellati, et prouocatum ad populum est. religio ad postremum uicit; ut dicto audiens esset flamen pontifici iussus; et multa iussu populi ei remissa.*”

62 Liv. 39,46,2.

63 Liv. 30,1,5: „Előkelő származású volt és gazdag, egyaránt kitűnt külsejével és testi erejével, s remek szónok hírében állt, akár perbeszédet kellett mondania, akár a senatus vagy a népgyűlés előtt elvetésre vagy elfogadásra ajánlania egy javaslatot. Rendkívül jártas volt a főpapi jogban, s mind-ezeken felül consuli tisztsége még hadi dicsőséghez is juttatta.” – „*Nobilis idem ac diues erat; forma uiribusque corporis excellabat; facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu et apud populum suadendi ac dissuadendi locus esset; iuris pontificii peritissimus; super haec bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat.*”

Hírneve később is fennmaradt, Cicero a három legnevezetesebb *pontifex maximus* között említi.⁶⁴

Láthatjuk tehát, hogy P. Licinius Crassus korának egyik meghatározó politikai egyénisége volt, bár történetünkben csak annak lelegején jelenik meg, Valerius *flamenné* emelése során, de feltételezhetően a szenátus ülésén való részvételi jogával kapcsolatos vita háttérben is ő állt. Ezt azért is állíthatjuk, mivel a történetben szereplő L. Licinius *praetorról* semmit sem tudunk, ő sehol máshol nem jelenik meg a történetíróknál, így nyilván nem lehetett meghatározó személyiség. Tisztsége alapján azonban a politikai elitbe tartozott, és neve alapján joggal feltételezhető, hogy a *pontifex maximusszal* valamilyen rokoni kapcsolatban állhatott, magatartása alapján pedig ugyanazon politikai táborhoz tartozhatott.

A fentieket összevetve megállapíthatjuk, hogy történetünknek lehetett egy erős politikai szála is, melyben egyik oldalon a Valerius család tagjai álltak, amely ősi patriciuscsalád volt, és tagjai ebben az időben egyértelműen a politikailag rendkívül aktív Cato közeli baráti köréhez tartoztak. A másik oldalon pedig a plebejus Licinius Crassus *pontifex maximust* találjuk, aki viszont a Scipiók köréhez tartozott, és neve alapján ide sorolhatjuk az ügyben szereplő L. Licinius *praetort* is.

3.3. Az ügy jogi elemzése

Az ügy jogi része nem túlságosan bonyolult: a *flamen* egy ősi jogszabályra, feltehetőleg egy királykori törvényre hivatkozva támasztott jogot a szenátus ülésén való részvételre, amelynek alkalmazását a *praetor* megtagadta, és elrendelte az illető kivezetését. Ez ellen a *flamen* a néptribunusokhoz fordult, akik megvétőzták a *praetor* döntését, majd vita alakult ki: ennek során a *flamen* az írott jogra, míg a *praetor* az azt lerontó gyakorlatra (*desuetudo*), kifejezetten a jog elvesztésére (*usurpatio*) hivatkozott.

Tudjuk, hogy a néptribunusok, bár nem vehettek részt a szenátus ülésén, de ekkorra már kialakult az a gyakorlat, hogy a nyilvános üléseken a *Curia* ajtaja elé ülve hallgatták a bent folyó vitát,⁶⁵ így teljesen életszerű, hogy a kivezetett *flamen* rögtön velük találkozott, és így hozzájuk fordult és segítségüket kérte. Tudjuk azt is, hogy a néptribunus majdnem minden magisztrátus majdnem minden döntése ellen tiltakozással élhetett.⁶⁶ Ezen tiltakozási jog (*ius intercessionis*) gyakorlásával megakadályozta már a döntés meghozatalát is vagy a meghozott döntés végrehajtását egyaránt. Ezt nem csak egy-egy nagy horderejű döntés megakadályozására használhatták, hanem akár tömegesen, sok-sok kis egyszerű döntés meggátlására is. Ennek keretében a korai köztársaság korában gyakran éltek a sorozás megakadályozásával⁶⁷ vagy a már besorozottnaknál a katonai eskű letételének megakadályozásával,⁶⁸ ami a legnagyobb feyyver volt a néptribunusok kezében.

64 Cic. de orat. 3,134.

65 Ludwig LANGE: *Römische Althenümer*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1867, 374. „Deshalb konnten den Tribunen in der Zeit, als sie noch nicht Zutritt zum Senate hatten, nicht verwehrt werden einen Sitz vor den Thüren des Senats zu usurpieren.”

66 Csak a konzulnak a diktátor kinevezésére hozott, illetve a cenzorok döntéseit nem akadályozhatta meg.

67 Liv. 3,69,2.

68 Liv. 4,53,2.

A forráshely alapján nem volt vitatott tény, hogy a *flamen Dialist* megillette egykor a szenátus ülésein a részvételi jog. Nem volt vitatott tény az sem, hogy jelen eset előtt legalább két nemzedék eltelt úgy, hogy azt senki sem gyakorolta. A jogvita lényege tehát az volt, hogy a szokásjog, azaz a jog nem gyakorlása leronthatja-e az írott jogot, illetve a jog nem gyakorlása (*usurpatio*) megszüntette-e a korábban fennállt jogot vagy sem.

A szokásjog törvényrontó (*desuetudo*) erejére természetesen találunk jogi forrásokat. Gaius tankönyvében a manusos házasság kikopását is részben a szokásjog törvényrontó erejére (*desuetudo*) vezeti vissza.⁶⁹ A *Digesta* első könyve foglalkozik a szokásjoggal. Itt mondja ki azt a köztudott szabályt, hogy a szokásjog egyenrangú az írott jogforrásokkal, így azokat nemcsak új törvényhozással (*legislatio*) lehet megváltoztatni, hanem az azokban rögzített szabályokat a közösség hallgatólagos egyetértése (*tacitus consensus omnium*) is leronthatja.⁷⁰ Egy Hermogenianustól származó, posztklasszikus összefoglalás (*epitoma*) szerint pedig a polgárok hallgatólagos egyetértésével (*tacita civium conventio*) kialakított, hosszú ideig tartó gyakorlat (*per annos plurimos*) nem ér kevesebbet, mint az írott jog (*non minus quam ea, quae scripta sunt iura servantur*).⁷¹ Ehhez érdemes még egy a Modestinus-féle megfogalmazást hozzávenni, hogy szerinte miből is keletkezhet jog: megegyezésből, azaz szerződésből, szükségszerűségből, azaz jogszabályokból, és végül szokásból. Tehát a szerződés (*lex privata*) és a törvény (*lex publica*) mellett a szokásjog a harmadik keletkeztető erő.⁷² A folyamatos joggyakorlásra (*semper usurpato, nunquam intermissio*) utal Livius a nemzetközi szerződések gyakorlatában is, az *asiai* háború idején Antiochos király követével, Minnióval folytatott tárgyalás során a római követ, P. Sulpicius érvelése során.⁷³

A fentiekből tehát az a következtetés adódik, hogy a vizsgált vitában a *praetor* fogalmazta meg a jogilag korrekt álláspontot: mivel a jogforrások egyenrangúak, és a következetes szokásnak jogkeletkeztető, illetve jogmegszüntető ereje egyaránt volt, ezért a több évtizedes jog nem gyakorlása (*usurpatio*) megszüntette a *flamenek* eredeti jogát, már önmagában a puszta időmúlás miatt is.

Ettől függetlenül a kérdés, mivel a vita nem bíróság előtt, hanem a szenátus előtt zajlott, végül sajátosan római módon oldódott meg: a *flament* saját érdemeire való tekintettel és nem a hivatkozása miatt engedték be végül a szenátus ülésére. Tehát nem a régi (elveszített) jog éledt fel, hanem ezt a jogot a *flamen* újra megszerezte. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy mindenki nyertesén kerüljön ki a csatából: a *flamen*,

69 Gai. Inst. I,111: „*partim ipsa desuetudine oblitteratum est*”.

70 D. 1,3,32: Iulianus libro LXXXIII digestorum: „*ut leges non solum suffragio legis latoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudines abrogetur*”.

71 D.1,3,35. Hermogenianus libro I iuris epitomarum: „*Sed et ea, quae longa consuetudine comprobata sunt ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio non minus quam ea, quae scripta sunt iura servantur*.”

72 D.1,3,40. Modestinus libro I regularum: „*Ergo omne ius aut consensus fecit, aut necessitas constituit aut firmavit consuetudo*.”

73 Liv. 35,16,8: „*Mi Regium, Neapolis és Tarentum lakóitól, amióta fennhatóságunk alá kerültek, egyszer s mindenkorra érvényes, megszakítás nélkül gyakorolt, sohasem szünetelő jog alapján követeljük meg, amire a szerződés kötelezi őket*.” – „*Ab Reginis et Neapolitanis et Tarentinis, ex quo in nostram uenerunt potestatem, uno et perpetuo tenore iuris, semper usurpato, nunquam intermisso, quae ex foedere debent exigimus*.”

aki mögött jelentős politikai tábor állt, elérte célját, de a *praetor*, illetve a mögötte álló *pontifex maximus*, aki mögött szintén jelentős politikai erők húzódhattak meg, nem szenvedett presztízsveszteséget.

Érdekes még, hogy a jog gyakorlásának, illetve nem gyakorlásának kérdése felmerült egy másik, e korból származó vita során is, mégpedig a *lex Oppia*⁷⁴ eltörlése ügyében elhangzott érvelés során.⁷⁵ Cato itt azzal próbált érvelni, hogy ugyan ez nem egy ősi törvény, de mégis, mivel már számos év gyakorlata igazolta, ezért az tulajdonképpen kiállta az idők próbáját.

4. Összefoglalás

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a konkrét jogi probléma bár valós volt, de mégsem volt olyan nagy jelentőségű, hogy komolyabb vitát ért volna. A *flamen Dialis* egy személyben töltötte be az istenség tiszteletét, részvétele vagy rész nem vétele a 300 fős szenátus ülésén nem birt igazán jelentőséggel, így jelenléte csak presztízsszempontról volt értékelhető. Álláspontom szerint a problémából annak politikai háttere miatt lett „ügy”: a patriciuscsaládból származó és Cato belső baráti körébe tartozó család tagjának ilyen „megleckéztetése” az akkori politikai életben komoly csapást jelentett volna ennek a körnek.

E csapás mögött azonban nem a *praetor*, hanem inkább a mögötte álló *pontifex maximus* lehetett az igazi hajtóerő: láthattuk, hogy P. Licinius Crassus igen korán tagja lett a *pontifexi* kollégiumnak, majd hagyományt tört már azzal is, hogy *curulisi* szék előzetes viselése nélkül annak vezetőjévé vált. Az, hogy akarata ellenére nevezte ki Gaius Valerius Flaccust *flamenné*, ravasz próbálkozás lehetett arra, hogy egy patriciust kikapcsoljon a politikai életből. Némi idő után a *flamen* viszont jogalapot talált a politika színterére való visszatérésre, amit a *pontifex maximus* a *praetor* közreműködésével igyekezett elhárítani, bár sikertelenül, de végül presztízsveszteség nélkül. Ennek ellenére a vizsgált ügy után is aktív maradt: a *ver sacrum* szertartásának megismételtetésével mérte a legnagyobb csapást magára Catóra körére, de a *Vesta* papnő megbüntetését és a *flamen Quirinus* provinciájától való eltiltását is egy-egy ilyen sikeres akcióként könyvelhette el.

Ami minket mint jogászokat ebből érdekel, az, hogy az álláspontot alátámasztó, illetve azt cáfoló érvelés egyaránt megfelelt a politikamentes jogi érvelésnek: a *flamen* a jogot alapító korábbi jogszabályra, feltehetően egy ősi királyi törvényre hivatkozott, míg a *praetor* az élő jogra, a következetes gyakorlatra, illetve annak hiányára, melynek nem vitásan már ekkor is törvényrontó ereje volt. Hasonló párhuzamot a magánjogban is találhatunk: az elévülésnél, egy jog kellően hosszú nem gyakorlása

74 Liv. 34,1,3.; (Kr. e. 215). A *lex Oppiát* a második pun háború idején hozták, mint luxuskorlátozó rendelkezést ld. *lex Oppia sumptuaria*. ROTONDI: *i. m.*, 254. (Kr. e. 215 vagy Kr. e. 213).

75 Liv. 34,3,4: „Csupán azt, hogy a törvényt, amelyet helyeseltetek és megszavaztatok, amelyet annyi év gyakorlata igazolt, azt most vonjátok vissza.” = „Immo ut quam accepistis iussistis suffragiis uestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobastis.”

az érvényesíthetőségének elvesztésével jár. Az emberemlékezet, azaz jelen esetben legalább két generáció eltelte, nyilván teljesítette ezt a feltételt. Ezen szabályok arra vezethetők vissza, hogy a jog (akár köz-, akár magánjog) nem szereti a bizonytalan szituációkat, és ezért szabályaival arra készíti a jogalanyokat, hogy ne hagyják jogukat használaton kívül, mert az azok elvesztésével járhat.

GEDEON MAGDOLNA

Az *imperitia* a római jog forrásaiban

Imperitia in the Sources of Roman Law

Abstract: The term *imperitia* appears several times in the sources of Roman law. This can mean a lack of professional knowledge, but also ignorance or inexperience. It always acquires its specific meaning in the discussed case. The cases in which *imperitia* gains importance can be classified into four larger groups. The first group consists of the cases in which the lack of expertise was considered the basis of liability. The second group includes the cases in which *imperitia* is a reason for not being held accountable. The third group consists of the cases in which the parties involved in the legal transaction lack legal knowledge or are mistaken in some circumstance related to the matter, and the question is whether they should bear consequences of their own ignorance or mistake. The fourth group includes the cases in which a judge makes an incorrect decision on a legal issue.

Keywords: *imperitia*, *locatio conductio*, *lex Aquilia*, *artifex*, *casus*, *error*

Összefoglaló: A római jog forrásaiban többször szerepel az *imperitia* kifejezés. Ez jelentheti szakmai ismeretek hiányát, de tudatlanságot vagy tapasztalatlanságot is. Konkrét jelentését mindig a tárgyalta esetben nyeri el. Azokat az eseteket, melyekben az *imperitiának* jelentősége van, négy nagyobb csoportba lehet sorolni. Az egyik csoportot azok az esetek képezik, melyekben a szaktudás hiányát a felelősségre vonás alapjának tekintették. A másik csoportot pedig azok, melyekben az *imperitia* éppen kimentési ok a felelősségre vonás alól. A harmadik csoportba azokat az eseteket lehet sorolni, melyekben a jogügyletben részt vevő feleknek a jogi ismeretei hiányoznak vagy valamilyen, az ügygel kapcsolatos körülményben tévednek, és az a kérdés, hogy viselniük kell-e ennek következményeit. A negyedikbe pedig azok az esetek tartoznak, melyekben a bíró helytelenül dönt egy jogi kérdésben.

Kulcsszavak: *imperitia*, *locatio conductio*, *lex Aquilia*, *artifex*, *casus*, *error*

Bevezetés

Finály Henrik latin szótára szerint az *imperitia*. *-ae f* latin szó jelentése: tapasztalatlanság, ügyetlenség, értetlenség, tudatlanság. A római jog forrásaiban többször szerepel ez a kifejezés, mégpedig az előbbi szótári alak valamennyi jelentésének összefoglalásaként. Az *imperitia*, bár néhányszor szinonimaként szerepel az *error*al, a tévedéssel vagy az *imprudentiával*, a tudatlansággal, mégis többnyire akkor használják a

jogtudósok, ha az esetben szereplő félnek valamilyen szaktudása kellene hogy legyen egy tevékenység ellátásához, de azzal nem rendelkezik.

A forrásokban többször szerepel az *imperitia lapsus* kifejezés, amely szó szerint azt jelenti, hogy szakértelem hiányából eredő hiba. Általában azokban az esetekben fordul elő, amikor valaki egy jogi kérdésben téved.

Azokat a forrásokat, melyekben az *imperitiának* jelentősége van, négy nagyobb csoportba lehet sorolni. Az egyik csoportot azok az esetek képezik, melyekben a szaktudás hiányát a felelősségre vonás alapjának tekintették. Ide a *locatio conductio*val kapcsolatos ügyek tartoznak, ahol a vállalkozónak a kötelelem teljesítéséhez valamilyen szaktudással kell rendelkeznie, vagy az *imperitia* miatt olyan kár keletkezett, amikor a *lex Aquilia* alapján lehet keresetet indítani. A két esetkör gyakran összekapcsolódik. Olyan eseteket is találunk a forrásokban, amikor az *imperitia* szerződésen kívül okozott károk esetében alapozza meg a felelősségre vonást. A második csoportba azokat az eseteket lehet sorolni, melyekben az *imperitia* éppen mentesítő ok a felelősségre vonás alól. A harmadik csoportba azok az esetek tartoznak, melyekben a jogügyletben részt vevő feleknek a jogi ismeretei hiányoznak, vagy valamilyen, az üggyel kapcsolatos körülményben tévednek, és az a kérdés, hogy viselniük kell-e ennek következményeit. A negyedikbe pedig azok, melyekben maga a jogszolgáltató helytelenül dönt egy jogi kérdésben.

1. Az *imperitia* mint a felelősségre vonás alapja

Ebbe a csoportba azokat az eseteket lehet sorolni, melyekben a kötelemben eljáró egyik fél vagy szerződésen kívüli károkozó *imperitiája* miatt keresetet lehet ellene indítani. Az *imperitiával* kapcsolatos alapszabályt Gaius fogalmazza meg: Az *imperitia culpának* számít (*Imperitia culpae adnumeratur* D. 50,17,132). A kötelmekkel kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés a felek felelősége a nem szerződészerű teljesítés esetén. Vállalkozási szerződés alapján a felek általában *culpa levis*ért felelnek, az átvett dolgokért *custodia*-felelősséggel tartoznak. A vállalkozási szerződéseknel központi szerepet játszik a vállalkozó szakértelme, hiszen a vállalt mű elkészítéséhez megfelelő szaktudással kell rendelkeznie. Ezért, ha valaki egy kötelelem teljesítéséhez szükséges szakértelemmel nem rendelkezik, úgy tartozik felelősséggel, mint aki gondatlanul járt el, nem tanúsította a jó és gondos családapától elvárható magatartást.

Egyes vélemények szerint az *imperitiát* a *custodia*-felelősséghez lehet sorolni, azokban az esetekben, amikor a más dolgában a szakszerűtlen tevékenység miatt keletkezett kár.¹ Susan D. Martin szerint az *imperitia* kifejezést a római jogászok azoknak a szakértett személyeknek a felelőségére használták, akik munkájuk során mások tulajdonát károsították.² A *lex Aquilia*val kapcsolatos esetekben is találkozunk az *imperitiával*, többször a vállalkozási szerződések teljesítése során felmerült károk során.

1 Ld. Max KASER: *Das römische Privatrecht I.*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955, 426.

2 Susan D. MARTIN: *The Responsibility of Skilled Workers in Classical Roman Law*, The American Journal of Philology, 2001/1, 107–129, 108.

Paul J. du Plessis szerint a rómaiak nem határozták meg általánosan, hogy ki számít iparosnak, vagy mely szakmákhoz kell szakértelem. A szaktudás hiányát mindig a jogi kérdés kontextusában vizsgálták.³

1.1. Az orvosok imperitiáért való felelőssége

Az *imperitia* az orvosok eljárásával kapcsolatban meghatározó alap volt a felelőségre vonásukhoz, hiszen tevékenységüket csak megfelelő szakértelem birtokában tudták ellátni. Az ő szaktudásuk összetettebb, és az eredmény tekintetében is speciálisabb más szakmai jártasságot követelő *conductorok*étól, ezért érdemes azoktól elkülönülten vizsgálni a rájuk vonatkozó forrásokat.

Azt, hogy az orvosok milyen szerződés keretében végezték munkájukat, nehéz meghatározni. Ahogyan arra Molnár Imre rámutat, a gyógyítást nem lehet egyértelműen sem a *locatio conductio operis*, sem a *locatio conductio operarum* keretében végezni, hiszen az orvosnak eredményt, a beteg meggyógyítását vagy folyamatos munkavégzést sem kell felmutatnia. Így attól függően, hogy az orvos mit vállalt – ápolást vagy a beteg állapotának javítását – lehet munkaszerződésről vagy vállalkozási szerződésről beszélni, de az orvos munkája „*valahol a kettő között helyezhető el*”.⁴

Apuleius a mágia vádjával szemben elmondta, hogy az elé vezetett asszony állapota súlyos volt, nem lehetett rajta segíteni. Egyébként sem a mágusok dolga a betegségek gyógyítása.⁵ Bár az orvosokat eredményfelelősség nem terhelte, így a halálos eredmény sem volt nekik felróható, Ulpianus szerint a szaktudás hiányára nem hivatkozhattak, tehát nem védekezhetek azzal, hogy a kezelt betegség elhárításához nem volt meg a szaktudásuk. A jogtudós *delictum*nak, csalásnak (*delictum decipientis*) tekintette, ha az orvos megfelelő szakértelem nélkül (*per imperitiam*) végezte tevékenységét (D. 1,18,6,7).

Az orvos szakszerűtlen eljárása miatt, ha vállalkozási szerződés keretében operálta a rabszolgát, *actio locati* vagy *actio legis Aquiliae* is indítható volt ellene (D. 9,2,7,8). A Digestában ezután Gaiustól következik egy fragmentum (D. 9,2,8,pr.), mely szerint ugyanez a szabály, „*ha a gyógyszer helytelenül alkalmazták. Ha azonban valaki jól operált, és a gondozást elhanyagolta, culpáért felel.*”⁶

A római felfogás szerint *delictum*ok esetében a *culpának* valamilyen cselekmény által nyilvánvalóvá kellett válnia. Különösen elvárt volt ez a *damnum iniuria datum* elkövetésekor, ezért a *culpa in faciendót culpa Aquilianának* is nevezték.⁷ Az *imperitia*, amit a

3 Paul J. du PLESSIS: *The Nature of the Mule*, Revista Internacional de Derecho Romano, 2022, 1–22, 8. 10.17811/ridrom.1.29.2022.1-22 (letöltés ideje: 2025. 01. 23.).

4 MOLNÁR Imre: *Munkajogi szabályok a bírodalmi jog és a szerződési praxis alapján az ókori Rómában = Tanulmányok Dr. Nagy László születésének 90. évfordulójára.* (Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica Tom. LXIV), Szeged, 2004, 301–321, 313.

5 Apul. Apol. 51. Vö. Vivian NUTTON: *Punishing the Incompetent Physician: Some Neglected Cases = Greek Medical Papyri*, szerk. Nicola REGGIANI, De Gruyter, Berlin, 2019, 135, <https://doi.org/10.1515/9783110536409-011>

6 Ez utóbbi szabály a Collatiókban is szerepel: Coll. 12,7,7: *quemadmodum si hominem medicus recte secuerit, sed negligenter vel ipse vel alius curaverit, Aquilia cessat.*

7 Károly VISKY: *Die Frage der Kausalität aufgrund des D. 9,2 (ad legem Aquilianam)*, RIDA, 1979/3, 475–504, 495.

jogtudósok a *culpa* körébe vontak, így a szakszerűtlen tevékenységben nyilvánult meg. Ezek a források azt mutatják, hogy az orvos – bár nem terhelte eredményfelelősség –, ha a tevékenységét hozzá nem értéssel végezte, vagy a kellő ápolást elmulasztotta, esetleg rossz gyógyszert adott, felelősségre volt vonható. A gyógyítással kapcsolatos esetekben az *imperitiát* megalapozhatta, ha a körülmények arra engedtek következtetni, hogy az orvos elvállalta a gyógykezelést, bár az előtte lévő betegséghez nem értett.

1.2. Az öszvérhajcsár esete

A Gaiustól idézett előbbi fragmentum azzal folytatódik,⁸ hogy egy öszvérhajcsár is felel *culpa* miatt, ha a rohanó öszvéreket *imperitia* miatt nem tudja visszafogni, és azok eltaposnak egy idegen rabszolgát. Ugyanez a helyzet, ha erő hiánya miatt nem tudta az öszvéreket visszafogni. „*És nem tűnik helytelennek, ha a nem kellő erőt a culpához számítjuk, mert senkinek sem kell egy feladatot elvállalnia, melynél, ahogy ismeri vagy ismernie kell, az ő erőtlensége másra nézve veszélyes lehet. Ugyanez érvényes a lovasra, mely a rohanó lovat imperitia vagy gyengeség miatt nem tudja megzabolázni.*”

Philipp Klausberger szerint ebben az esetben az a fő probléma, hogy az öszvérhajcsár elvállalta az állatok terelését, bár tudnia kellett volna, hogy sem kellő szaktudása, sem kellő ereje nincs a feladat ellátásához. Ezért, ha az öszvérek eltaposják más rabszolgáját, mivel saját képességeinek tudatában kellett volna lennie, *culpa* miatt lehet ellene a *lex Aquilia* alapján is keresetet indítani.⁹ Ebben az esetben tehát az *imperitia* azért minősül *culpának*, mert az öszvérhajcsár rosszul mérte fel saját képességeit.¹⁰

Paul J. du Plessis szerint a római jog forrásaiban négy igavonó állat szokott előfordulni: az ökör, az öszvér, a ló és a szamár, melyek egyúttal *res mancipi*nek¹¹ minősültek. A szamár csak olyan esetekben fordul elő, melyekben valamely jogviszony passzív tárgyát képezi, nem jellemző rá a vadság. Ezzel szemben az öszvérekkel kapcsolatban a rómaiak körében elterjedt nézet volt azok természetes vadsága, ezért csak megfelelő szakértelemmel rendelkezők hajthatták őket.¹² Ehhez hozzátehetjük, hogy a lovak is az öszvérhez hasonlóan hajlamosak a megbokrosodásra, amint ez a fragmentum utolsó mondatából kiderül. Így akinek nincs kellő tapasztalata és ereje az állatok megfékezéséhez, lényegében gondatlanul jár el, ha ilyen feladatot elvállal.

8 Alan Watson szerint a két eset egy fragmentumban való összevonása azt mutatja, hogy az orvosok és az öszvérhajcsárok szakértelmének hiánya közt nincs különbség. Ld. Alan WATSON: *Failures of the Legal Imagination*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1988, 76. Ez nem igaz, hiszen amellet, hogy az orvosok speciális szakértelme nem hasonlítható sem az öszvérhajcsárok, sem az *artífexek* tudásához – amint azt látni fogjuk –, az öszvérhajcsárnak testi erővel is rendelkeznie kellett.

9 Philipp KLAUSBERGER: *Is iniuria autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit. Some remarks on Gaius teaching tort law*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica, 2022/2, 113–122, 115–116, <https://doi.org/10.18778/0208-6069.99.08>

10 Ehhez hasonló eset, amikor valaki túl sok súlyt próbál magával vinni, és azt ledobva megöl egy rabszolgát. Ezt a személyt is lehet a *lex Aquilia* alapján perelni, hiszen rosszul mérte fel, mekkora súlyt tud magával vinni (D. 9,2,7,2).

11 Egit. Ulp. 19,1: *Mancipi res sunt ... quadrupedes, quae dorso collove domantur, velut boves, muli, equi, asini.*

12 PLESSIS: *i. m.*, 19.

Az öszvérhajcsár esetét Iustinianus *Institutiói* is tartalmazzák. Ez a forráshely az öszvérhajcsár erőtlenségét jobban kihangsúlyozza (Inst. 4,3,8). Az *Institutiones* szövege ugyanis az erőtlenséghez egy mércét állít, mely szerint más hajcsár meg tudta volna fékezni az állatokat (*cum alius firmior retinere potuisset*). Így a kellő erővel nem rendelkező hajcsár nem hivatkozhat arra, hogy az állatokat képtelenség lett volna visszafogni. Molnár Imre szerint a különösebb szaktudást nem igénylő esetekben a „*döntő hangsúly a munkás fizikai erejére esett*”.¹³ Az öszvérhajcsár tevékenységéhez azonban mind szaktudásra, mind erőre szükség volt.

Érdekes párhuzamot von Cosima Möller az öszvérek esete és az „intelligens ügynökök” között. Vajon a számítógépes programokból eredő károkért kinek és miért kell felelnie? Ezek a programok ugyanis az öszvérekhez hasonlóan eltérhetnek a megszokott működéstől, amivel valamilyen kárt okoznak. Ilyenkor az emberi felelősséget azon a ponton lehet megalapozni, amely hozzáférést enged a program működéséhez.¹⁴ Hozzátehetjük, hogy az öszvérhajcsárhoz hasonlóan a programozóknak is számítaniuk kell az ilyen esetekre, és képesnek kell lenniük a megakadályozásukra.

1.3. Mesteremberek imperitiáért való felelőssége

A mesteremberek imperitiáért való felelősségére nézve alapvető szabály, hogy az *imperitia culpának* számít. Így Ulpianus szerint, „*ha valaki elvállalta, hogy borjakat legeltet vagy ruhákat javít vagy tisztít, culpáért kell helytállnia, és amit imperitia miatt rosszul csinált, culpának számít. Amint azt ugyanis Celsus mondja, mint szakember (artifex) vállalta el a munkát*” (D. 19,2,9,5).

Ez az alapszabály tehát kimondja, hogy ha a *conductor*, aki magát szakembernek mondja, nem rendelkezik az elvállalt tevékenységhez szükséges szakértelemmel, felelni fog az ebből eredő károkért. A vállalkozásnál kifejezetten megkívánták a szakismerttet, a mesterség tudását.¹⁵ Amint azt Zimmermann is kifejti, a jogtudós által felsorolt esetekben az *imperitia* azért alapozza meg a felelősségre vonást, mert a *conductor* a megbízást „*ut artifex ... conduxit*”. Emellett az átvett dolgok tekintetében a vállalkozók *custodia*-felelősséggel is tartoznak, pedig nem azok őrizetéért kapják a díjukat. A vállalkozó ezért nemcsak lopás esetén, hanem például egérrágás miatt is felelősségre vonható (D. 19,2,13,6).

Zimmermann szerint ezekben az esetekben a ruhatisztító (*fullo*) *culpája* irreleváns.¹⁶ Hozzátehetjük viszont, hogy a *fullo* szakértelmének valószínűleg az egérrágás megelőzésére is ki kellene terjednie, hiszen az előbbi *fragmentum* alapján az ilyen károsodásoktól meg kell védeni a ruhákat. Molnár Imre szerint az *imperitiának* a *custodiával* való kapcsolata forrásokkal „*kevésbé támasztható alá*”.¹⁷

13 MOLNÁR: *Munkajogi ...*, i. m., 309.

14 COSIMA MÖLLER: *Haftungskonzepte im römischen Deliktsrecht = Intelligente Agenten und das Recht*, szerk. Sabine GLESS, Kurt SEELMANN, Nomos, Baden-Baden, 2016, 119–138, 135–136.

15 MOLNÁR Imre, JAKAB Éva: *Római magánjog*, Leges, Szeged, 2004, 313.

16 Reinhard ZIMMERMANN: *The Law of Obligations – Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford University Press, Oxford, 1996, 398–399.

17 MOLNÁR Imre: *A római magánjog felelősségi rendje*, JATE, ÁJTK, Szeged, 1994, 165.

Plessis szerint ez a forrás arra utal, hogy a római jogászok kezdték elkülöníteni a speciális készségeket igénylő feladatok listáját. Ez azonban nem volt egy végleges, zárt lista, Celsus is csak példálózó felsorolást ad az *artifex*ekről. Az *artifex* fogalmát pedig a római jogászok soha nem fogalmazták meg pontosan.¹⁸ Martin szerint a jogászok az *imperitia* mint jogi doktrína fejlődését a jog és annak szociális, gazdasági összefüggései közt vizsgálták. Ez a jogászok módszereiről is képet nyújt, akik a munkaerőnek csak egy részét mutatták be írásaikban.¹⁹

A római jog egyéb forrásaiban is a felelősségi kérdések körében gyakran az előbbi fragmentumban felsorolt *conductorok* fordulnak elő. Ha ezeket a forráshelyeket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy ezekben az esetekben nem egy természetes készséget kell felmutatnia az *artifex*nek, hanem valamilyen tanult szakértelmet. Így az öszvérhajcsár nem tekinthető jogi értelemben *artifex*nek, mivel nála a szakértelem mellett a testi erő meglétét is figyelembe vették a jogászok.

Ebben a körben speciális eseteket is találunk.²⁰ Az egyik az üvegcsiszolókra vonatkozó szabályokat tartalmazza. „*Ha valaki üvegkelyhet csiszolásra adott át, ha az a mesterember imperitiája miatt tört el, damnum iniura áll fenn. Ha azonban az anyag volt hibás, mentesülhet a csiszoló. Ezért a legtöbb mester meg szokott egyezni, midőn ilyen anyagokat adnak át nekik, hogy nem a saját veszélyére készíti el. Ez kizárja, hogy ex locato vagy a lex Aquilia alapján lehessen őt perelni*” (D. 9,2,27,29).

Franz Haymann szerint a Digestában található szöveg interpolált, erre utalnak a benne előforduló hibás vagy nem odaillő nyelvtani fordulatok. Szerinte a klasszikus korban a mester nem menthetné ki magát anyaghibára hivatkozva, mert szakértelménél fogva azt is fel kellene ismernie. Így nem vállalná a munkát, csak akkor, ha a megrendelő a felvilágosítás után is ragaszkodna hozzá.²¹ Véleményem szerint azonban kevésbé hihető, hogy egy mesterember az anyaghibát fel tudja ismerni, hiszen azok szabad szemmel általában nem láthatóak.

Mayer-Maly szerint viszont a mesterek törekvése az volt, hogy az *imperitiáért* való felelősséget elkülönítsék az anyaghibából eredő veszélyviseléstől, amit Ulpianus is hangsúlyozni kívánt.²² A forrásból azonban mindenképpen nyilvánvaló, hogy az *imperitia* megalapozza a *damnum iniuria datum* miatti felelősségre vonást. Visky Károly szerint ez azzal a törekvéssel is összefügg, hogy a *delictum* elkövetésénél szükséges vétkesség meglétét minél szélesebb körre ki tudják terjeszteni.²³ Tehát az *imperitia* megalapozta az *actio legis Aquiliae* indításához szükséges *iniuria* fennállását.

18 PLESSIS: *i. m.*, 6.

19 MARTIN: *i. m.*, 108.

20 Az ebbe a körbe tartozó eseteket feldolgozó szakirodalom bőséges, más-más nézőpontból közelítenek a bennük felmerülő jogi problémákhoz. Itt csak azokat a véleményeket ismertetem, melyek az *imperitia* fogalmának megközelítésében szerepet játszanak.

21 FRANZ HAYMANN: *Textkritische Studie zum römischen Obligationenrecht*, Zeitschrift für Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung, 1919/1, 167–350, 191.

22 THEO MAYER-MALY: *Locatio conductio: eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht*, Harold, Wien, 1956, 194. VÖ. MOLNÁR Imre: *A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelősége és veszélyviselése a római jogban*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXI, 1974/2, 1–49, 16.

23 VISKY: *i. m.*, 499.

Ugyanakkor megfontolandó, hogy mindenfajta jogi okoskodás nélkül ez a szabály a római jogra jellemző *naturalis ratió*nak felel meg, és inkább az érdekszféra elv alapján dönt arról, hogy az anyaghibából eredő károkat a megrendelő viseli. Ebben az esetben az *imperitia* jelentései közül az ügyetlenség is szerepet játszhat, hiszen ha az *artifex* véletlenül elejti a kelyhet, akkor is kártérítéssel tartozik. Ezekben az esetekben így az *imperitiára* való hivatkozás a *culpa levisen* túl egy nagyobb gondosságot követel, a mesterember nem tudja magát azzal kimenteni, hogy úgy járt el, mint egy jó és gondos családapa.

Szintén Ulpianustól ered az előbbihez nagyon hasonló esetet leíró fragmentum, mely szerint, ha drágakövet befoglalásra vagy metszésre adnak át, és az eltörik, ha az anyag hibájából tört el, nem indítható *actio locati*, ha *imperitia* miatt történt, indítható. Ha a veszélyt a kézműves magára vállalja, az anyag hibája miatt való törés esetén is indítható *actio locati* (D. 19,2,13,5).

Az előbbi esethez képest a fő különbség, hogy a kézműves itt magára vállalja azt a kárt is, ha az anyag hibája miatt törik el a drágakő. Martin szerint – aki ezeket az eseteket alapvetően gazdasági, szociális összefüggésben elemzi – az ékszerész gyengébb pozíciója mutatkozik meg a megrendelővel szemben, és lehet, hogy ezzel a kikötéssel egy magasabb díjat próbált elérni a munkájáért.²⁴ Plessis szerint az ékszerész magabiztos a dolgában, és az anyag megvizsgálása után kész a veszély átvállalására.²⁵

Ezek a vélemények azonban csak feltevések, biztosak nem lehetünk bennük. Arra azonban a jogesetek jól rávilágítanak, hogy a rómaiak tisztában voltak a szakemberek alkalmazásával járó károk lehetőségével, és már a szerződéskötéskor próbálták rögzíteni, ki miért lesz felelős. Amint láthattuk, azonban a fő szabály az maradt, hogy ha valaki hamisan szakembernek adta ki magát, a keletkezett károk megtérítése alól nem bújhatott ki azzal, hogy nem értett az elvállalt munkához. Ezek a szabályok így lényegében a megrendelők védelmét szolgálták a kontárokkal szemben.

1.4. A földmérők felelőssége

Sajátos volt a földmérők felelőssége. A földmérőket három csoportba lehet sorolni: császári vagy municipális hivatalnok, katonai szolgálatban álló és privát-független földmérő. A független földmérőket elsősorban magánfelek alkalmazták, amikor valamilyen vita vagy adásvétel esetén szükség volt a telekhatárok megjelölésére vagy biztosítására.²⁶

Ulpianus egy fragmentumban összesűriti a földmérők alkalmazására, díjazására és felelősségére vonatkozó szabályokat (D. 11,6,1,1). A földmérők ugyanis feladatukat elvégezték szívességből, *mandatum* vagy *locatio conductio operis* alapján.²⁷ Ulpianus arról a *praetori edictumról* tudósít, amely szerint *actio factumot* lehet indítani az ellen a földmérő ellen, akit tevékenységével kapcsolatban *dolus malus* terhel. Ez azonban csak azokra a földmérőkre vonatkozik, akik nem valamilyen civiljogi szerződés keretében járnak el

²⁴ MARTIN: *i. m.*, 118.

²⁵ PLESSIS: *i. m.*, 7.

²⁶ TAKÁCS Levente: *A római földmérés*, Attraktor, Máriabesnyő, 2014, 121.

²⁷ Erről ld. bővebben: TAKÁCS Levente: *A földmérők (ön)reprezentációja és jogi felelőssége*, https://real.mtak.hu/64103/1/Takacs_Foldmreprez_Pecs.pdf, 5–7. (letöltés ideje: 2024. 12. 15.)

(*qui civiliter obligatus non est*). Ezért, „*ha a földmérő a szakértelem hiányát mutatta, az, aki alkalmazta, csak saját magát hibáztathatja, de ha gondatlansággal járt el, ugyanilyen biztonságban lesz. Ha kapott is a földmérő díjazást, az edictum szavai miatt akkor sem kell minden culpáért helytállnia, ahogyan tudja ugyanis a praetor, hogy azok díjazásért is dolgoznak.*”

Ezek szerint a földmérők, ha szerződés alapján jártak el, az annak megfelelő felelősséggel tartoztak, általában *culpáért* feleltek. Ekkor *imperitiáért* is feleltek, hiszen az *culpának* számított. Ha azonban a megrendelővel nem kötöttek szerződést, még ha kaptak is díjazást, *culpáért* nem, csak *dolus malusért* feleltek.

Egyes vélemények szerint, ha a földmérő megbízás alapján járt el, mivel a *mandatum* főszabályként ingyenes szerződés, ezért ezekben az esetekben is csak *dolus malus* miatt volt felelősségre vonható. Kübler szerint ilyenkor, bár a forrásban *merces* szerepel, ezt gyakran alkalmazták a megbízás alapján járó *honorarium* helyett is.²⁸ Mivel azonban a fragmentumban az áll, hogy az *in factum actio* csak akkor indítható, ha *civiliter obligatus non est*, szerintem az valószínűbb, hogy ha a földmérőt akár vállalkozási, akár megbízási szerződés alapján foglalkoztatták, a szerződésre vonatkozó szabályok szerint felelt, így azért is, ha nem szakszerűen látta el feladatát.

1.5. Az *imperitia* szerepe szerződésen kívül okozott károk esetén

Ebbe a csoportba azokat az eseteket soroljuk, melyekben nem tanult mesterséggel rendelkező károkozók szerződésen kívül keletkezett károkért való felelősségét vagy a fenyegető kár miatt indítható keresetet alapozza meg az *imperitia*. Ezekben az esetekben az *imperitia* kifejezést nem valamilyen tanult szaktudás hiányaként, hanem ügyetlenség, tapasztalatlanság vagy tévedés értelmében használják a források.

Az egyik ilyen eset szintén a *lex Aquilia*val kapcsolatos, melynek a harmadik fejezetéből eredő kereset esetében is a *dolus*t és a *culpát* büntetik. Ezért, „*ha valaki a tarlóját vagy tövises földjét le akarta égetni és tüzet gyújtott, és a tűz tovább terjedt, és másnak a vetését vagy szőlőjét tönkretette, meg kell vizsgálni, hogy imperitia vagy gondatlanság megállapítható-e. Ha ugyanis ezt egy szeles napon tette, culpa áll fenn (aki ugyanis az alkalmat szülte, az látszik a kár okozójának): ugyanez az eset, aki nem vigyázott, hogy a tűz ne terjedjen tovább. De ha mindent megtett, vagy a szél hirtelen ereje vitte tovább a tüzet, nem áll fenn culpa*” (D. 9,2,30,3).

A *lex Aquilia* 3. fejezete azokat a károkozásokat rendeli büntetni, melyek nem illenek az 1. fejezet tényállása alá, tehát a rabszolgák és négylábú igásállatok jogellenes és felróható megölésén kívüli rongálással járó tényállások.²⁹ A törvény külön nevesíti az égetéssel okozott károkat. A fenti forráshelyben ismertetett károkozás során kérdés, mit ért a jogtudós *imperitia* alatt. Az *artifexek* vagy az orvosok tevékenységétől eltérően ebben az esetben ugyanis nincs szükség valamilyen tanult szakmai tudásra, de még az öszvérhajcsártól megkíánt testi erőre sem. A fragmentum különbséget tesz az *imperitia* és a hanyagság (*negligentia*) között. A jogtudós leírása arra enged következtetni,

28 Bernhard KÜBLER: *Die Haftung für Verschulden bei kontraktsähnlichen und deliktsähnlichen Schuldverhältnissen*, Zeitschrift für Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung, 1918/1, 172–223, 209.

29 Ulp. D. 9,2,27,5: „*Ugyanannak a lex Aquiliának a 3. fejezete mondja: ember és igásállat megölésén kívül, ha valaki másnak jogellenes égetés, törés, sérülés okozása által kárt okozott, annyi pénzt kell fizetnie a tulajdonosnak, amennyit az a dolog a következő 30 napon érni fog.*”

hogy ebben az esetben az *imperitia* tapasztalatlanságot vagy tudatlanságot jelent, és a *culpával* kerül egy elbírálás alá. Ha ugyanis nem állna fenn *imperitia*, a tűzvész okozója nem egy szeles napon végezte volna a tarlóégetést.

Kimentési lehetőség, ha a tarlóégető minden szükséges intézkedést megtett a károkozás elkerülése végett, de egy előre nem látható széllokés a szomszéd földjére hajtotta a tüzet. Ebben az esetben ugyanis nem az égetést végző *culpája*, hanem ellenállhatatlan erő, *casus* miatt következett be a kár.³⁰ Mivel az *imperitia culpának* számít, ezért a *casus* a tudatlant is felmenti a felelősség alól.

A másik eset az *actio aquae pluviae arcendae* megindításával kapcsolatos. Ezt a keresetet abban az esetben lehetett indítani, ha a szomszéd az esővíz természetes lefolyását valamilyen mű (*opus*) építésével megváltoztatta, és ezért kártól lehetett tartani. A per során a kár bekövetkeztétől félő felperes az eredeti állapot helyreállítását és a *litis contestatio* utáni károk megtérítését követelhetette.³¹ Pomponius Labeóra hivatkozva azt állítja azonban, hogy ha a szomszéd nem tiltakozott az olyan építmény ellen, amely miatt az esővíz kárt okozhatott neki, nem indíthatta meg a keresetet (D. 39,3,19). Ez azonban csak akkor volt így, ha az, akit a kár fenyegetett, nem tévedés vagy *imperitia* által volt félrevezetve. Ugyanis a tévedőnek nincs akarata (*Sed hoc ita, si non per errorem aut imperitiam deceptus fuerit: nulla enim voluntas errantis est*, D. 39,3,20).

Hugo Burckhard szerint ebben az esetben egy szolgalmról van szó, melynél, ha a szomszéd nem tiltakozik az *opus* ellen, később nem indíthat keresetet, ha az építmény miatt az esővíz kárt okoz neki. Burckhard azt a kérdést járja körül, hogy ilyenkor a hallgatás már beleegyezésnek számít-e, ami kizárja a keresetindítást, vagy csak a kifejezett engedély. Szerinte erre a D. 39,3,20-ból adódik a válasz, hiszen a szomszéd, ha egyszer már kifejezetten beleegyezését adta volna az építményhez, később nem hivatkozhatna arra, hogy tévedett. Ha viszont tévedés miatt nem tiltakozott az *opus* ellen, megindíthatja a keresetet.³²

A tévedés (*error*) mellett az *imperitia* is szerepel, mint a kereset megindítását lehetővé tévő tényező. Az *imperitia* ebben az esetben nem a károkozó oldalán, hanem a szomszédja részéről kell hogy fennálljon, lehetővé téve a kereset megindítását. Ha ugyanis a szomszéd tapasztalatlansága miatt – nem gondolva arra, hogy a mű hátrányosan befolyásolja az esővíz folyását – nem tiltakozott az építmény ellen, akkor követelheti a veszélyhelyzet elhárítását. Az *imperitia* ebben az esetben jogi tévedés, jogban való járatlanság is lehet, ha a szomszéd nem tudta, hogy a keresetet csak akkor indíthatja meg, ha már az *opus* készítésekor is tiltakozott ellene. Így szintén az *imperitia* alapozza meg a felelősségre vonást, hiszen hiányában nem lehetne keresetet indítani a mű készítője ellen.

30 Herbert HAUSMANINGER: *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 1996, 28. Gai. Inst. 3,211.

31 Ulp. D. 39,3,1,pr-1. A keresetről bővebben ld. SÁRY Pál: *Vízjogi szabályok az ókori Rómában*, Agrár- és Környezetjog, 2019/1, 237–254, 249–251, doi: 10.21029/JAEL.2019.26.219

32 Hugo BURCKHARD: *Die actio aquae pluviae arcendae*, Verlag von Palm & Enke, Erlangen, 1881, 311–312.

2. Az *imperitia* mint a felelősségre vonás alól mentesítő ok

A perjoggal kapcsolatban is tartalmaz a Digesta olyan jogesetet, melyben az *imperitiát* a *dolus malusszal* állítják szembe a jogtudósok. Így azok az elkövetők, akik ellen valamilyen peres irat megsemmisítése miatt ötven aranyra menő *actio populi* indítható, csak akkor vonhatók felelősségre, ha tettüket szándékosan követték el (D. 2,1,7,pr.). „*Ha azonban valaki imperitia miatt vagy ostobaságból, vagy magának a praetornak a parancsára, vagy véletlenül követne el ilyen cselekményt, akkor nem vonható felelősségre*” (D. 2,1,7,4).

Az *actio populi* tehát nem indítható meg az ellen, aki *imperitia* miatt követett el a per megindítására okot adó cselekményt. A fragmentumban az *imperitia* a *rusticitasszal* kerül egy megítélés alá. A *rusticitas* a falusi életmódból eredő tudatlanságot jelöl, ami lényegében a tett következményeinek nem tudására, jogi ismeretek hiányára utal, ami Molnár Imre szerint szintén a *culpa* körébe esik, és sem a gondatlanság, sem a véletlen nem minősülhet *dolus malus*nak.³³ Ebben az esetben tehát az *imperitia* mentesít a felelősségre vonás alól, hiszen ha valaki tudatlanságból semmisíti meg az iratot, azt nem lehet büntetéssel sújtani.

A végrendeletek tiltott felnyitásánál is mentő körülmény lehetett az *imiperitia*. A *senatus consultum Silanianum* elrendelte, hogy ha egy rabszolgatartóról kiderült, hogy erőszakos halállal halt meg, vizsgálatot kellett indítani a vele egy fedél alatt élő rabszolgákkal szemben annak kiderítése érdekében, hogy kik tartózkodtak otthon a tett elkövetése idején. Amelyik rabszolgára ezt rábizonyították, azt halállal büntették, mert nem védte meg az urát.

A vizsgálat lefolytatását és a büntetés kiszabását megghiúsíthatta, ha az elhunyt végrendeletét felbontották, hiszen így az abban felszabadított rabszolgák szabaddá váltak, és velük szemben nem lehetett érvényesíteni a *senatus consultum* előírásait. Ezért a *praetor actio popularis* adott az ellen, aki a végrendeletet felbontotta. Az elkövetőnek a büntetése 100 000 *sestertius* volt, melynek felét a kereset megindítója kapta meg. Ha azonban valaki a végrendeletet „*per imperitiam vel rusticitatem*”, azaz a *praetori edictumot* vagy a *senatus consultumot* nem ismerve bontotta fel, mentesült a büntetés alól (D. 29,5,3,22). Ezen kívül csak akkor lehetett felelősségre vonni a végrendelet felbontóját, ha tudta (*sciens*), hogy az elhunytat meggyilkolták, és szándékosan (*dolo malo*) járt el.³⁴ Az *imperitia* tehát ebben az esetben szintén a *rusticitasszal* kerül egy megítélés alá, és mentesíti a végrendelet felbontóját a jogkövetkezmények alól.

3. Az *imperitia* hatása a jogügyletekre

A Digesta fragmentumaiban többször előfordul, hogy a jogügyletben eljáró felek oldalán merül fel az *imperitia*. Az eseteket a tévedés jogi következményeinek mintájára

33 MOLNÁR: *A római ...*, i. m., 101.

34 Bővebben ld. BENEDEK FERENC: *A senatus consultum Silianianaum*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963, 33 ff.

két csoportba lehet sorolni. Az egyik csoportba azok az esetek tartoznak, melyekben az *imperitia* nem árt annak, akinél felmerül, mert a jogügyletet érvénytelenné teszi. A másik csoportba pedig azok, melyekben valamelyik fél *imperitiája* nem teszi semmissé a jogügyletet, így annak hátrányos következményei ártanak neki. Ezek az esetek azért különböznek az előző két csoportba soroltaktól, mert nem az *imperitia* miatt lehet pert indítani, vagy éppen az hiúsítja meg a perindítást, hanem az vizsgálendő, hogy a jogügyletek szabály szerinti lefolyását hogyan befolyásolja a megléte.

3.1. Esetek, melyekben az *imperitia* „nem árt”

Egy perjoggal kapcsolatos esetben Ulpianus az *imperitiát* a tévedéssel kapcsolja össze. Így, „*ha valaki tévedésből az egyik praetor előtt jelenik meg, miközben egy másik praetor előtt akar megjelenni, nem lesz érvényes, amit végeztek. Senki sem mondhatja ugyanis, hogy megegyeztek a praeses személyében; mivel, mint Julianus írta, nem egyeznek meg, akik tévednek. Mert mi áll annyira ellentétben az egyetértéssel, mint a tévedés, amely imperitiáról árulkodik?*” (D. 2,1,15). Ebben az esetben az *imperitiát* a ténybeli tévedés alapján tekinti a jogtudós. Ha egy ilyen tévedésről van szó, a jogi cselekmények nem lesznek érvényesek, így ez nem árt a tévedőnek. Az *imperitia* ebben a fragmentumban lényegében azt jelenti, hogy a perben eljárni kívánó fél nem volt tisztában az ügyben eljáró praetor személyével, így tudatlanságnak is lehetne fordítani.

A források alapján általánosságban kijelenthető, hogy a nőket a jogi ügyekben tapasztalatlanoknak, járatlanoknak tekintették, amit az *imperitia* terminussal fejeztek ki. A nők jogi ügyekben vétett hibáit ezért elnézően kezelte a praetor. A nők a 25 év alatti *minorokkal* kerültek egy megítélés alá, akiknek *imperitiájuk* miatt jogi ügyekben segítséget kellett nyújtani az őket becsapni szándékozókkal szemben. Ezekben az esetekben az *imperitia* járatlanságot, tapasztalatlanságot jelent, ami miatt a *minorokat* és a nőket könnyebb becsapni. Az *imperitia* ilyenkor sem árt, hiszen az eredeti állapotot kell helyreállítani (D. 2,8,8,2).

Az *edictum Carbonianum* szerint, ha egy serdületlen a *liberi* osztályában örökölt volna, de a feltételezett *status familiae*-jét vitatták, a kérelméről szóló döntést, amennyiben ez számára előnyös volt, a praetor megítélése szerint a serdülettségéig el lehetett halasztani. Ha ebben az ügyben nem volt ellenvetés, a neki járó örökrészre *bonorum possessiót* lehetett adni, és ebből a vagyomból ellátásra is jogosult volt. Biztosíték adása mellett a gyámon keresztül a vagyon igazgatására való jogosultságot is elnyerhette. Ha az eljárás számára nem előnyös módon végződött, az ellátást nem kellett megtéríteni.³⁵ A gyerek *statusának* megítélését, hogy valóban az elhalálozott férjtől származik, a teherben lévő anya őrizetével lehetett biztosítani. Ha azonban az anya ezt nem tudta, és nem felügyelték a terhességét, a praetor ezt nem értékelte hátrányos körülményként, mivel a nők *imperitiáját* mentő körülménynek tekintette (D. 25,4,2,pr.).

A gyermekek jogállásáról szóló jogvita eldöntését Iulianus szerint is bizonyos esetekben el kell halasztani a *pubertas* koráig, másoknál azonnal kell döntenie. Ezt azoknak a személye alapján, akik közt vita van, vagy az ügy jellege szerint kell meghatározni. A gyermeket annál a peres félnél helyezik el, aki megbízható, becsületes személy. De ha

35 Ld. Carl Otto MÜLLER: *Lehrbuch der Institutionen*, Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1858, 835.

az ellenfeléről tudják, hogy megbízhatatlan, patvarkodó, azonnal elindítják az eljárást, nem várnak a kiskorú felserdüléséig. Ha azonban mindkét fél gyanús, mintegy megbízhatatlan vagy turpis, Iulianus szerint nem lenne helytelen mást kijelölni, aki közben a gyermeket felnevelheti, és a döntést a pubertáskoráig halasztani, annak érdekében, hogy az egyik vagy másik peres fél összejátszása vagy tudatlansága (*imperitiája*) folytán nehogy ne a megfelelő helyre kerüljön a gyermek (D. 43,30,3,4). Ebben az esetben az *imperitia* egyszerűen tudatlanságot jelent a gyermek státuszáról szóló perben, lényegében nem tudják a felek, kihez tartozik a kiskorú. Ez azonban nem árthat a feleknek, a *praetornak* a *filius* érdekeit szem előtt tartva kell eljárnia.

A nők *imperitiája* öröklés esetén sem hatott ki a jogi eljárások menetére, így a *collatio dotisszal* kapcsolatos ügyekben sem. *Collatio dotisra* volt kötelezhető minden leány, aki az apja halála után jogosult volt követelni a rá tekintettel adott hozományt. Ez főszabályként akkor fordult elő, ha a házasság a férj halálával vagy válással szűnt meg.³⁶

Egy házasságban élő nő a kaucióval kapcsolatos hibás felfogás révén csak azt ígérte meg az örökösársainak kifizetni, amit saját maga meg tud szerezni a férjétől, míg Papinianus intelme szerint azt is meg kellett volna ígérnie, ami a halála miatt felbomlott házasság esetén visszajárna a férjétől. Papinianus itt egy olyan esetet tartott szem előtt, amikor a nő halála után a férj nem nyerte el a hozományt, hanem az a nő örökösre szállt vissza, ami akkor történt, ha a feleség a hozomány visszaadását *stipulatio*ban minden esetre (*omnem casum*) kikötötte. A kauciónak ez a téves felfogása nem kötötte a bírót, mivel az örökösársak részéről, akik tévedésből egy nem elégséges kauciót kötöttek ki, nem állt fenn lemondás a nekik jog szerint járó *collatio dotis*ről.³⁷ A jogtudós szerint ugyanis „*az imperitia a társöröklésben való ítélkezés formáját nem változtathatja meg*” (D. 10,2,20,pr.). Az *imperitia* ebben az esetben egy olyan tévedésre utal, ami az örökösöknek nem árt, hiszen a nő halála esetén visszajáró hozományt oszthatták fel a *collatio dotis* útján.

Háztartási eszközök hagyományánál, ha a specialitásokat (*species*) tudatlanság miatt (*per imperitita*) bőségesen sorolták fel, az általános (*generale*) hagyományt nem rontja le (D. 33,10,9,pr.). Ekkor tehát az *imperitia* mint tudatlanság játszik szerepet, így nem „árt” a hagyományrendelésnek.³⁸

Egy megbízási szerződésben előforduló *imperitiájával* kapcsolatos jogesetet Savigny a következőképpen foglalta össze:³⁹ Egy rabszolga-kereskedő elutazik az egyik provinciába, kétségen kívül azért, hogy új rabszolgákat vegyen. A Rómában lévő rabszolgák eladására megbízást ad egy embernek, akit megbízhatónak ismer. A rabszolga-kereskedő elutazása után nem sokkal meghal ez az ember. Az örökösei, nem ismerve a *mandatum* szabályait, azt gondolják, hogy a megbízás is átment rájuk. Eladták a rabszolgákat, de (amint azt az eredmény mutatja) kedvezőtlen feltételekkel. A vevő a rabszolgákat

36 Eduard FEIN: *Das Recht der Collation*, Mohr, Heidelberg, 1842, 147.

37 *Uo.*, 173.

38 A *species* és a *genus* elhatárolására ld. bővebben: Edward MUSSAWIR: *The Term Species in Justinian's Digest: Against the Object of a 'General' Jurisprudence*, Humana.Mente: Journal of Philosophical Studies, 2022/1, 47–85, 64.

39 Friedrich Carl von SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts* 7, Veit, Berlin, 1848, 296 ff.

egy éven túl birtokolja. A kereskedő visszatér és elégedetlen az eladással, ezért *actio Publicianával* akarja perelni a vevőt. Az elbirtoklás miatt azonban fél az *exceptio iusti domini*től, ezért Papinianust kérdezi, kinek van esélye a perben? Papinianus szerint „miután a rabszolgakereskedő visszatért a tartományból, az *actio Publicianával* nem hasznosan perelnie, midőn az *exceptio iusti domini* biztos okkal adatna, és nem kell azt, aki egy bizonyos ember hűségét választotta, az örökösök tévedése vagy tapasztalatlansága miatt kárnak kitenni” (*ob errorem aut imperitiam heredum adfici damno*, D. 17,1,57).

Savigny a jogesetet nagyon részletesen elemzi. Az eset leírása az örökösök jogi tévedésére az *error* kifejezést használja, hiszen az örökösök nem tudták, hogy ha a megbízott meghal, megszűnik a szerződés. Az örökösök pedig tapasztalatlanságuk, a kereskedésben való járatlanságuk, azaz *imperitiájuk* miatt rosszul adták el a rabszolgákat. Papinianus ezért úgy találta méltányosnak, hogy a rabszolga-kereskedő az elbirtoklás ellenére visszakapja a rabszolgáit. Így az örökösök *imperitiája* a rabszolga-kereskedőnek nem árt, hiszen vissza kell neki adni a valószínűleg jutányos áron megszerzett rabszolgákat. Mivel ebben az esetben az örökösök tudatlansága egyértelmű, a jogtudós nem foglalkozik azzal a nehezebben bizonyítható kérdéssel, vajon a vevőt nem terhelte-e valamilyen csalárdság a vétellel kapcsolatban, azaz nem használták-e ki az eladók tapasztalatlanságát?

3.2. Esetek, melyekben az *imperitia* „árt”

A Digestában több olyan fragmentum is található, melyekben az *imperitia* „árt” annak, akinek az eljárásában ez kimutatható, hiszen a jogi következményeket ennek ellenére viselnie kell.

Egy szerződések biztosítékával kapcsolatos esetben⁴⁰ a *fideiussor* „*imperitia lapsus*” olyan szerződés biztosítására lekötött telket is átvett, amelyért ő nem vállalt kezességet, a hitelezőnek pedig kifizette a tartozást. Bár a zálogtárgy átvételének tekintetében tudatlanság miatt hibázva járt el, megbízás nélküli ügyvivőként tartozik a telek visszaadásáért. Az adós által ellene indított perben *culpáért* fog felelni, ami megfelel az *imperitia* főszabályként való elbírálásának (D. 3,5,32,pr.). Így itt a kezeset nem mentesíti az *imperitia*, mivel egy jogi tévedés áll fenn a részéről, és az árt neki.

A *quarta Falcidiá*val kapcsolatos *imperitia* jogban való tévedésnek számít. Ha ugyanis valaki a jogot nem ismerve nem él a *lex Falcidia* kedvezményével, az *epistula divi Pii* szerint az neki árt. Így, amit *fideicommissum* alapján nem kellett volna átadni, de mégis odaadták, ha nem tévedésből történt a teljesítés, a kedvezményezett nem kell hogy azt visszaadja. Erre példa a Cirta város⁴¹ vízvezetékére hagyott *fideicommissum*. Gargilianus örökösei, akik, midőn a Cirta vízvezetékére végrendeletileg hátrahagyott pénzt szolgáltatták, nem vettek át *cautiót*, amit érvényesíteni szokás, hogy ha többet

40 Az eset kezesi szabályok szerinti vizsgálatáról ld. bővebben: ÚJVÁRI Emese: *Versengő biztosítékok. Ugyanazon főkötelem záloggal és kezességgel történő biztosítása a római jogban*, Jog – Állam – Politika, 2015/3, 65–84, 72.

41 Cirta az ókorban Numidiához tartozott, ma Algériában található, Constantine néven. A Digestának ez a fragmentuma epigráfiai és régészeti adatokhoz is köthető. Az elhunyt Lucius Pullaienus Gargilius Antiquus, aki 161-ben vagy 162-ben volt *consul*. Ma a város területén még mindig megtalálhatók két vízvezeték romjai. Lásd Laurens WINKEL: *L'aqueduc de Cirta (Numidie)*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 1996/1, 141–144.

vett át a *municipium*, mint amit a *lex Falcidia* alapján kellett volna, azt visszaadják. Csak *stipulatiót* tettek, hogy a pénzt másra nem lehet felhasználni, és tudva és szándékkal eltúrték, hogy a pénzt a vízvezetékre fordították. Severus és Antoninus *rescriptuma* szerint a városnak nem kell visszaadnia a pénzből, mert az örökösök, „*ha azt hiszik, hogy joguk van visszakövetelni azt a pénzt, mivel ők imperitia lapsi a lex Falcidia kedvezményét nem használták ki, tudják meg, hogy a tény és nem a jog nem tudása szokott használni nem az ostobáknak, hanem a tévedőknek*” (D. 22,6,9,5).

Ebben az esetben az örökösök egy *condictio certae pecuniae*-t indíthattak volna a *quarta Falcidián* felüli rész visszakövetelésére. A forrásban szereplő *quasi* szó arra utal, hogy az örökösök levonás nélkül, az egész örökséget odaadták. A *condictiót* pedig a többletre lehetett volna indítani.⁴² A Codexben is találkozunk azzal a szabállyal, hogy a *fideicommissumból* járó *quartával* kapcsolatos ténybeli tévedés (*error facti*) a visszakövetelését nem gátolja. Ha azonban, valaki tudva, hogy visszatarthatja a negyedét, mégis az egészet odaadja, nem kap *condictiót*. Ha ugyanis a jogot nem ismeri, nem követelheti vissza a *quartát* (C. 6,50,9). Rentmeister Antal szerint a vízvezetékekkel kapcsolatos eset „*csak ama tudvalevő szabálynak volt corolláriuma, hogy a mit a nemtartozás tudatában, vagy a jogban való tudatlanságból fizettünk, nem tartozatlan fizetés. Ezt a tudatlanságot, ignorantia jurist, rendszerint menthetetlennek tekinti a római jog.*”⁴³

Az örökhatyó tévedésével kapcsolatos az a jogeset, melyben az örökhatyó telkek haszonélvezetét a feleségének hagyta hátra, és azt akarta, hogy halála után a telkek bevételekkel a saját örökösének jussanak vissza. Papinianus szerint ez *imperitia lapsus*. A férj, mint a telkek tulajdonosa, nem hozott létre *fideicommissumot*, sem a tulajdonra, sem a haszonélvezetre vonatkozóan, „*ugyanis úgy tűnik, hogy a jövőbeli és nem az elmúlt idő hasznát jelölte meg*” (D. 33,2,25). Az *imperitia lapsus* ebben az esetben is jogban való tévedésre utal, hiszen a haszonélvezetből származó bevételek a haszonélvezet jogsultját, a feleséget illetik. Ezért a férjnek *fideicommissumban* kellett volna kikötnie, ha azt akarta, hogy a jövőbeni bevételek is az örökösöknek jussanak.

A katonák végrendeletére vonatkozó privilégium a katonák *imperitiáján* alapszik. Azaz a katonáktól végrendeletük megtételéhez semmilyen jogi ismeret nem volt elvárt. Ezt tükrözi a Digestának az a fragmentuma is, melyben egy *centurio* serdületlen fiának *curator*t rendelt (D. 26,7,40). Ulrike Babusiaux a töredékben leírt jogesetet a következőképpen foglalja össze: A katona által kirendelt *curator* nyilvánvalóan nem látta el feladatát, és az örökséggel sem foglalkozott. Felvetődik a kérdés, hogy ezért a mulasztásért, amely valószínűleg a kiskorú számára hátrányos volt, felelősséggel tartozik-e? Papinianus azt a *responsumot* adta, hogy a *curator*t sem a mulasztásért, sem a gondoskodási kötelezettség megszegéséért nem terheli felelősség. A jogtudós ezt azzal indokolta, hogy a *praetor* a *curator* végrendeleti kirendelését nem hagyta jóvá, így gondnokság nem jött létre. Ezzel egyúttal az is megállapítást nyert, hogy az apa maga végrendeletileg nem tudott gondnokot kirendelni, csak *praetori* megerősítéssel. Ebből az következik, hogy a katonáknak adott privilégium folytán formátlanul tett

42 J. VON KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI: *Die Condictio als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht. II*, Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar, 1907, 147, 166.

43 RENTMEISTER Antal: *Lex Falcidia és quarta Falcidia*, MTA, Budapest, 1888, 54.

végrendelet nem alkalmas gondnokság alapítására.⁴⁴ Az *imperitia* szerepét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ebben az esetben hátrányos a *centurio* számára, mivel a jogban való járatlanságát tükrözi, ami alapján vagyonáról formátlanul végrendelkezhet, de – Papinianus szerint – ez nem vonatkozik az apai hatalomból eredő jogaira, így fiának gondnokot csak *magistratusi* jóváhagyással rendelhetett volna.

4. A jogszolgáltatók *imperitiájával* kapcsolatos esetek

Néhány olyan fragmentumot is találunk a Digestában, melyben a jogszolgáltató *imperitia* miatt helytelenül dönt az ügyben. Az egyik esetben egy apa a fiának az anyját jelöli ki végrendeletileg gyámnak. A provinciai helytartó *imperitia lapsus* az apa akaratát helybenhagyja. Papinianus szerint azonban ez helytelen, mert a római jog szerint (*iure nostro*) az apa a közös gyermekük feletti gyámságot végrendelettel nem ruházhatja az anyára (D. 26,2,26,pr.). Jakab Éva szerint mivel helytartó (*provinciae praeses*) dönt az ügyben, valószínűleg a helyi jognak megfelelően hagyta jóvá az apa akaratát.⁴⁵ A római jog szerint azonban ez nem volt megengedett, így az *imperitia lapsus* jogban való tévedést jelent, ami miatt a jogalkalmazó döntését a jogtudós érvénytelennek tekinti.

Ha egy *libertinus* végrendelkezett, a hagyatéka felét a patrónusra kellett hagynia. Ha ezt nem tette, a patrónus *bonorum possessio contra tabulast* kérhetett a *praetortól* (Gai 3,41). Ha azonban a patrónus vagy lemenői főbenjáró bűncselekménnyel vádolták a felszabadítottat, nem kérhették a végrendelet elleni öröklés megítélését (D. 37,14,17,pr.). „Ha valaki a *libertinust* olyan bűncselekménnyel vádolta, aminek a büntetése nem főbenjáró, a bírónak mégis úgy tetszett, hogy a büntetést súlyosbítsa, az a patrónus fiának nem lesz hátrányára: ugyanis a bíró *imperitiája* vagy tudatlansága nem árthat a patrónus fiának” (D. 38,2,14,4). Tehát a bíró jogi tévedése nem lehet korlátja annak, hogy a patrónus fia a felszabadított hagyatékából való részesedésért pereljen.

A bányamunkára való ítéles eredetileg életfogytig tartó büntetés volt. Később azonban a határozott időre szóló bányamunka-büntetés vált általánossá. Egy Modestinustól származó töredékben már az áll, hogy ha a bíró hozzá nem értése (*imperitia*) miatt valakit határozatlan időre ítél bányamunkára, azt úgy tekintették, mintha tíz évre ítélték volna (D. 48,19,23).⁴⁶

Ulpianus szerint pedig azért van szükség a fellebbezés lehetőségére, mert az a bírói méltánytalanságot és hozzá nem értést korrigálja (*iniquitatem iudicantium vel imperitiam corrigat* D. 49,1,1,pr.).

44 Ulrike BABUSIAUX: *D. 36.1.48 Iavolenus 11 epistularum – römischrechtliche Bemerkungen zum textlichen Ausgangspunkt der französischen fiducie a cause de mort = Mélanges en l'honneur du Professeur Claude Witz*, szerk. Michel STORCK, LexisNexis, Paris, 2018, 41–59, 53–54.

45 Éva JAKAB: *Vormundschaft in lateinischen Tabulae = Legal Documents in Ancient Societies*, VI. Ancient Guardianship: Legal Incapacities in the Ancient World, szerk. Uri YIFTACH, Michele FARAGUNA, Università di Trieste, Trieste, 2013, 203–219, 214–215.

46 Ld. SÁRY Pál: *A bányamunkára ítéles szabályai a császárkori Rómában = dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2004, 309–332, 325.

A forrásokból arra lehet következtetni, hogy a jogszolgáltatók *imperitiája* jogban való tévedésre utal, és ezért érvénytelenné teszi a döntésüket.

---

5. Összegzés

Az esetek elemzése rávilágít, hogy az *imperitia* mind a nem szerződészerű teljesítés, mind a szerződésen kívül okozott károk körében megalapozhatta a felelősségre vonást. A *lex Aquilia*val kapcsolatos forrásokban az *imperitia* használata azt a törekvést is tükrözi, hogy a törvény alapján minél több esetben megindítható legyen a kereset. Bár főszabályként az *imperitia a culpával* esett egy elbírálás alá, néhány esetben megítélése eltért a jó és gondos családapától elvárt magatartástól. Az *imperitia*, azokban az esetekben, melyekben a felelősségre vonást alapozta meg, mindig valamilyen szakismeret, tapasztalat hiányát vagy ügyetlenséget jelent. A felelősségre vonás alól pedig akkor jelentett kibúvót, ha az *acti*ót csak *dolus malus*szal eljáró alperes ellen lehetett megindítani.

A források szerint, ha az eljáró felek tekintetében az *imperitia a rusticus* jelzővel kerül egy megítélés alá, nem árt annak, akinek az oldalán ez felmerült, hiszen a jogügylet ezáltal nem volt érvényes, ezért nem kellett az abból eredő hátrányos következményeket viselni. Ugyanez a helyzet a nők *imperitiájával* kapcsolatban is. Ezekben az esetekben az *imperitia a nők* tapasztalatlanságát jelenti, amely miatt könnyen becsaphatóvá válnak. Ha az *imperitia a jogesetben* tapasztalatlanságot, ügyetlenséget jelöl, az ennek következtében fellépő esetleges hátrányos következmények nem ártanak az így eljáró félnek.

Ha a forrásokban az *imperitia a jogi* tévedésre utal, az már árt a tévedőnek, mert tévedése ellenére viselnie kell a jogügyletből eredő következményeket. Ezekben a forrásokban többször az *imperitia lapsus* kifejezés szerepel.

A jogszolgáltatók *imperitiája* a forrásokban mindig jogi tévedésre utal, így a döntésük érvénytelenné tekinthető. Mindez azt mutatja, hogy bár a római jog forrásaiiban sem gyakori az említése, és a szakirodalom is keveset foglalkozik az *imperitiával*, a rómaiak hétköznapjaiban jelentős szerepet játszott.

NÓTÁRI TAMÁS

Az emberölés szabályozása a kora középkori fríz törvénykönyvben

The Regulation of Manslaughter in the Early Medieval Frisian Code

Abstract: *Lex Frisionum* belongs to the “third generation” of Germanic law, i.e. the collections which, such as *Lex Saxonum* and *Lex Thuringorum*, were written down on the orders of Charlemagne. The collection was probably presented to the Emperor at the imperial assembly in Aachen in 802, but in its surviving form it never became a source of law that could be applied in practice. The collection is strongly penal in its approach, and, despite the inconsistencies in the system of sanctions, it summarizes the customary law of Frisia (with Alemannic and Frankish elements) in a relatively coherent system. The regulation of offences against life, which the study will turn to (after clarifying the dating and source of *Lex Frisionum*), allows valuable conclusions to be drawn from a legal-historical point of view, not only with regard to the “special” part of the offence but also with regard to certain “general” parts (relating to the offence, participation, intentionality, negligence, and the grounds for exclusion of wrongdoing).

Keywords: *Lex Frisionum*, Charlemagne, early medieval legal history, German criminal law

Összefoglaló: A *Lex Frisionum* a germán népjog „harmadik generációjába” tartozik, azon gyűjtemények sorába, amelyek – akárcsak a *Lex Saxonum* és a *Lex Thuringorum* – Nagy Károly utasítására kerültek lejegyzésre. A gyűjteményt feltehetően 802-ben, az Aachenben megtartott birodalmi gyűlésen terjesztették az uralkodó elé, ám ránk maradt formájában soha nem vált a gyakorlatban is alkalmazott, alkalmazható jogforrássá. A gyűjtemény erőteljesen, a germán népjogok többségét meghaladó mértékben büntetőjogias szemléletű, és a szankciós rendszer minden következetlensége ellenére viszonylag zárt és koherens rendszerben foglalja össze a korabeli Frízföld (alemann és frank elemekkel átszótt) szokásjogát. Az élet elleni bűncselekmények szabályozása – amire a tanulmány a *Lex Frisionum* datálásának és jogforrási jellegének tisztázása után rátér – nemcsak a „különös részi” tényállások, hanem bizonyos „általános részi” (a tettességre, részességre, szándékosságra, gondatlanságra és jogellenességet kizáró okokra vonatkozó) szabályozások tekintetében tesz lehetővé jogtörténetileg értékes következtetéseket.

Kulcsszavak: *Lex Frisionum*, Charlemagne, kora középkori jogtörténet, germán büntetőjog

1. A *Lex Frisionum* datálása és jogforrási jellege

A *Lex Frisionum*, a kora középkori fríz jog legkorábbi feljegyzését 1557-ben Johann Basilius Herold (1514–1567) adta ki Bázelenben.¹ A városi könyvkiadónál fordítóként, korrektorként és szerkesztőként működő Herold munkája – aki számos germán népjogi gyűjteményt tett közzé – a szöveg egyetlen forrása. A *Lex Frisionum*nak középkori kézírata nem maradt fenn, az egyetlen kézirat, amelynek létéről bizonyossággal tudunk, az a reimsi Remigius apátság könyvtárában volt valaha fellelhető, legalábbis a IX. század végéről származó katalógus erről tudósít.² Az a pontosabban nem beazonosítható kézirat is, amelyből Herold dolgozott, elveszett, a kiadói munka során alighanem a kódexbe jegyzetelt, és azt adta át a szedőnek, így az magának az *editiónak* eshetett áldozatul.

Hogy Herold a teljes *Lex Frisionumot* adta-e közre, nem tudható. Eckhardt szerint a szöveget záró „*Haec hactenus*” fordulat kétséget ébreszthet, mert gyanúsán emlékeztet a *Lex Burgundionum* Herold-féle kiadásának végén szereplő „*Hactenus quae habere potuimus*” mondatra, márpedig az utóbbi nem forrásszerű, és a burgundi *lex* e kiadása is töredékes. A *Lex Frisionum* Herold-féle változata számozott címekre és bekezdésekre oszlik. Ez nagy valószínűséggel Heroldnak a munkája, az eredeti törvény nem rendelkezett számozott cikkelyekkel.³

A *Lex Frisionum* két nagy részre oszlik, a 22 titulust számláló első és az *Additio sapientum* címet viselő második egységre. Patetta nyomán Siems e kettéosztást Heroldnak tulajdonítja.⁴ A törvény néhány passzusát Herold a *Lex Angliorum et Werinorum et Thuringorum* részeként, a türingi törvénybe iktatva tette közzé.⁵ A félreértést a XIX. században Richthofen mutatta ki, a tematikai összetartozás feltárása mellett arra is tekintettel, hogy a *Lex Thuringorum* egyetlen fennmaradt, X. századi kéziratában e paragrafusok nem szerepelnek.⁶

A középkorban Frízország nagyobb területet foglalt magában, mint a mai Frízföld tartomány: a teljes tengerparti sávot Flandriától Hollandián át Észak-Németországig. A *Lex Frisionum* három, egymástól jogilag is elkülönülő régiót említ, Közép-Frízországot a Vlietől a Lauwersig, Kelet-Frízországot a Lauwerstől a Weserig és Nyugat-Frízországot a Vlietől a Sincfalig. Az *Additio* is tartalmaz külön rendelkezéseket a keleti és a nyugati területekre, ezek egy részét Herold kiadása kurziválva hozza.⁷

Az 1557-es kiadás óta, vagyis négy és fél évszázada a *Lex Frisionumra* vonatkozó kérdések változatlanok maradtak, már ami a törvénykönyv datálását, keletkezésének folyamatát és körülményeit illeti. A válaszokat a következő tényezők aligha könnyítik meg: a forrásnak egyetlen kézírata sem maradt fenn; a korai fríz történelemre

1 Johann Basilius HEROLD: *Originum ac Germanicarum Antiquitatum libri*, Petri, Basel, 1557. skk.

2 Harald SIEMS: *Studien zur Lex Frisionum*, Gremer, Ebelsbach, 1980, 58.

3 Karl August ECKHARDT, Albrecht ECKHARDT (szerk.): *Lex Frisionum*, MGH Fontes Iuris XII. Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1982, 11. skk.

4 SIEMS: *i. m.*, 98. skk.

5 Karl von RICHTHOFEN (szerk.): *Lex Frisionum*. MGH LL III, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1863, 631–711.

6 ECKHARDT, ECKHARDT: *i. m.*, 12.

7 SIEMS: *i. m.*, 173. skk.

vonatkozó ismeretek hézagosak; a törvénykönyv egyszerre tartalmaz pogány és keresztény elemeket; a szöveg *lexre* és *additóra* tagolódik; az egyes rendelkezéseknél említett két *sapiens*, Wleamar és Saxmund funkciója nem azonosítható; az egyes országrészekre eltérő előírásokat fogalmaz meg a törvény; a szöveg bővelkedik az ismétlésekben és ellentmondásokban; bizonyos részei önálló alkotásnak tűnnek, mások egyértelmű átvételek a *Lex Alamannorum*ból; a törvény nyelvi és stílári színvonala egyenetlen.⁸

Herold a két *sapiens* – akárcsak a *Lex Salica* prolóógusában említett négy „kodifikátor” – kapcsán ad időbeli támpontot, Saxmund működését 600, Wleamarét 630 körülre teszi, az alapszöveget pedig Faramund király uralkodása idejére, 426-ra datálja. Attól eltekintve, hogy Faramund mint történelmi személy léte igencsak kérdéses, e datálás mindenképpen teljesen fiktív, a germán mondavilágról alkotott korabeli elképzelést tükrözi. Ez természetesen összefügg Herold történelemszemléletével, aki a népjogokról írva nem győzi hangsúlyozni – a germánok szupremáciáját legitimálandó –, hogy azok színvonalukban semmivel sem maradtak el a korabeli római jogalkotás mögött.⁹

A XVII. század szerzői szintén a szöveg ősi voltát emelték ki. Lindenbrog számos módosítást hajtott végre a szövegen, ám mindössze a Herold-féle kiadás szövegét stilizálta, vagyis önkényesen „emendálta”, mivel eredeti kézirat már neki sem állt rendelkezésére.¹⁰ Siccama néhány évvel később szintén Herold datálását követte, a törvény keletkezését a római korra helyezte, a kiegészítését pedig – a *Lex Baiuvariorum* prolóógusának szereplőit felvonultatva – a Merovingok idejének, Klotár és Dagobert időszakának, a VI. és VII. századnak tulajdonította.¹¹ A XVIII. században Heineccius a pogány elemek, a vérbosszú említése és az egyenetlen színvonalú nyelvhasználat okán szintén a VI–VII. századra vélelmezte a szöveg ősváltozatának keletkezését, a ránk maradt törvényt azonban Nagy Károly törvényalkotásának produktumaként határozta meg.¹² E nézet Conring nyomán és tekintélye folytán honosodott meg a XIX. századi szakirodalomban, és juttatta a datálás kérdését egy időre nyugvópontra.¹³

Richthofen 1863-as *Monumenta Germaniae Historica*-kiadásában számos új meglátást fogalmazott meg.¹⁴ A *Iuditia Wlemarit*, amely a Herold-féle kiadásban a *Lex Thuringorum* részét képezte, visszahelyezte eredeti kontextusába, a *Lex Frisionumba*. A szövegben említett folyókat, amelyek nemcsak földrajzi, hanem jogi határokat is képeztek Frízföldön, azonosította, továbbá egy hipotetikus, de már nem a regék és mondák világából merített keletkezéstörténetet is felállított. Elmélete a törvény három rétegét különíti el: a legkorábbi rész Frízország középső területeire vonatkozott, ezt nem sokkal 734 után jegyezhatték le; 785-re elkészült a fríz területek egészének jogát összefoglaló gyűjtemény; a harmadik rész, amely többek között a vérdíjakat is korrigálta, 802-ben az aacheni birodalmi gyűlésen került rögzítésre. Gondolatmenete azonban, ha egyéb okokból nem is, egy lényeges körülmény miatt nehezen tartható. Az így elkülönített

8 SIEMS: *i. m.*, 1. sk.; ECKHARDT, ECKHARDT: *i. m.*, 11.

9 SIEMS: *i. m.*, 73. skk.

10 Friedrich LINDENBROG: *Codex legum antiquarum*, Marnius, Frankfurt, 1613.

11 Sibrand SICCAMA: *Lex Frisionum sive antiquae Frisiorum leges*, Lamrinck, Franeker, 1617.

12 Hermann CONRING: *De origine iuris Germanici*, Hamm, Helmstedt, 1720. 56.

13 SIEMS: *i. m.*, 3.

14 RICHTHOFEN: *i. m.*, 631. skk.

három szövegréteg közül nem csupán egy, hanem több is tartalmaz hosszú, szó szerinti átvételeket a 740 körül keletkezett *Lex Alamannorum*ból.¹⁵ Meglehetősen valószínűtlen, hogy több, eltérő időben működő kodifikátor ugyanahhoz a korábbi népjoghoz nyúlt volna vissza. Hasonlóképpen életszerűtlen, hogy az elvben korábban keletkezett szövegeket egy későbbi szerkesztő dúsitotta volna alemann elemekkel, aki ugyanakkor minden más, alapvető egységesítéséről megfeledezett. Tehát a Richthofen-féle rétegteória (*Schichtentheorie*) aligha tartható.¹⁶

Brunner a *Lex Frisionum*ot műfajilag is sajátos kolportázsként jellemezte, amely jellegében jogi feljegyzéseket, törvénytervezet-részleteket, bírói döntéseket is magában foglalt.¹⁷ Rámutatott a szöveg számos olyan következtetlenségére, amely alapján a ránk maradt gyűjteményt magánkompilációként írta le, megkülönböztetve ennek a VIII. század közepére és a IX. század elejére datálható síkjait. Heck a XX. század első felében részletesen kimunkált, összességében azonban erősen hipotetikus álláspontot fogalmazott meg arról, hogy a *Lex Frisionum* igazából az aacheni birodalmi gyűlés jogalkotási, illetve törvénytervezeti protokollja. A szöveg inkoherenciáját, stiláris fogyatékségeit az eredeti fríz nyelvű anyag frank nyelvre, majd frankról latinra fordítására vezette vissza, a tényállások és szabályozási tárgyak aránytalanságát az időhiánynak tudta be. A két *sapiens* kiegészítéseit a frank uralkodó parancsára végrehajtott javításoknak tekintette.¹⁸

Szembeötlő, és a datálás kérdését illetően sem közömbös, hogy a törvény nem tartalmaz rendelkezéseket a klerikusok tekintetében. Ennek hiányát a szakirodalom sokféle módon próbálta magyarázni. A legmarkánsabb Hauck véleménye, aki e tényből a *Lex* vélelmezett ősváltozatának korára következtetett. Szerinte a *Lex Frisionum* a pogányság korából származó rendelkezések később megrostált változata, s ezért hiányoznak belőle az egyházi személyekre vonatkozó fejezetek.¹⁹ Tézise aligha helytálló, mivel a korai népjogok egy része, így például a *Lex Visigothorum*, a *Lex Burgundionum* és a *Pactus Alamannorum* szintén nem tartalmazza a klerikusok vérdíját. Ezzel szemben a későbbiek, a *Lex Ribuariorum*, a *Lex Baiuvariorum* és a *Lex Alamannorum* az egyházi rangnak megfelelően kategorizálja a klerikusok sérelmére elkövetett cselekmények szankcióját. A „harmadik generációs” germán törvénykönyvek, így például a *Lex Saxonum*, a *Lex Thuringorum* és az *Ewa Chamaworum* szintén nélkülözik a klerikusokra vonatkozó rendelkezéseket. A szabályozás hiányának legracionálisabb magyarázata ezen utóbbi esetekben, így a fríz törvény esetében is az lehet, hogy Nagy Károly 803-ban egy *capitularé*ban szabályozta a klerikusok *Wergeldj*ét, méghozzá az egész Frank Birodalomra kiterjedően. Ezért az ebben az időszakban született germán joggyűjtemények szerzői, lejegyzői nyilván feleslegesnek ítélték a császári rendelkezéseket saját munkájukban megismételni. Éppenséggel a klerikusok kérdéskörének mellőzése ad ténylegesen biztos támpontot a fríz törvény datálása kapcsán, és engedí ezt a VIII. század végére vagy a IX. század elejére elhelyezni.²⁰

15 NÓTÁRI Tamás: *A kora középkori alemann törvénykönyvek*, Lectum, Szeged, 2021.

16 SIEMS: *i. m.*, 10.

17 Heinrich BRUNNER: *Deutsche Rechtsgeschichte. I.*, Duncker, Leipzig, 1906, 340.

18 Philipp HECK: *Die Entstehung der Lex Frisionum*, Kohlhammer, Stuttgart, 1927.

19 Albert HAUCK: *Kirchengeschichte Deutschlands. II.*, Akademie, Berlin, 1952, 370.

20 SIEMS: *i. m.*, 306.

Siems,²¹ Eckhardt²² és Krogmann²³ nyelvi és tartalmi szempontok alapján a 802/803 körüli keletkezés mellett foglalt állást, ami – tekintettel arra, hogy kéziratok hiányában a kutatás nem vizsgálhatott különféle szövegváltozatokat – a Herold által ránk hagyott szöveg tekintetében meggyőző.

Utóbbi szerzők álláspontjához csatlakozva elfogadhatjuk, hogy a *Lex Frisionum* Nagy Károly utasítására, megrendelésére készülhetett, összegezve a Frízországban alkalmazott jogot, beemelve a szövegbe a frank hatóságok által rögzített előírásokat is. Az uralkodó a meghódított népek szokásjogát foglaltatta írásba azzal a céllal, hogy egységesebb törvénykönyveket állíttasson össze, frank és keresztény szellemben. Tehát a *Lex Frisionum* a 802-es aacheni birodalmi gyűlésen Nagy Károly elé terjesztett fríz joganyag összefoglalásának tekinthető, de inkább csupán egy tervezet szintjén, amely nélkülözi a végső megszerkesztettséget és koherenciát.

Mennyiben tekinthető a *Lex Frisionum* kiforrott, lezárt alkotásnak, ránk maradt formájában alkalmazásra került-e, illetve kerülhetett-e bármikor is? E kérdés megválaszolásához rá kell világítani a vérdíjak és *compositiók* rendszerének következtelenségeire a fríz *Lex*ben.

A *Lex* leghosszabb címe a testi sértés *compositiós* összegeiről szól, ami a 300 cikkelynek mintegy a felét teszi ki. A *compositiós* jegyzék a szabad emberre vonatkozó összegeket adja meg, félszabadok esetében az összegeket a felére kellett csökkenteni, a nemesek esetében pedig felével megemelni.²⁴ A testi sértésre vonatkozó pénzbírság soha nem volt magasabb, mint az emberölésért járó, de olykor elérte azt, így például egy férfi péniszének vagy mindkét heréjének levágása esetén teljes vérdíjat kellett fizetni.²⁵ A különböző pénzbírságok közötti arányok olykor szintén következtelének: egy viszonylag enyhébb sérülésért magasabb pénzbírság járhat, mint egy súlyosabb sérülésért. Ennek az oka esetlegesen abban keresendő, hogy egyes pénzbírságok nem a fríz szokásjogon alapultak, hanem más törvényekből, így például a *Lex Alamannorum*ból származtak.²⁶

A törvény főszövege és a kiegészítések által említett összegek tekintetében – de a főszövegen és a kiegészítésen belüli számok esetében is – a szakirodalom számos alkalommal tett kísérletet valamiféle következetes rendszer felállítására.²⁷ Ugyanakkor egyrészt a szöveg megalkotásakor pénzreform és a végső egységesítés elmaradása okán egy hézag-, ellentmondás- és tőrhetően hipotézismentes struktúra teljes egészében nem mutatható ki. Viszont az a logika, amely a szöveg megalkotóját vezette, világosan kibontakozik a lépcsőzetes, mind az elkövető, mind az áldozat státuszát figyelembe

21 SIEMS: *i. m.*, 40. skk.

22 ECKHARDT, ECKHARDT: *i. m.*, 19. skk.

23 WILLY KROGMANN: *Die friesische Sage von der Findung des Rechts*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, 1967/1, 72–127, 76. skk.

24 *Lex Frisionum Add.* 3, 71–73.

25 *Lex Frisionum* 22, 57–58; *Add.* 3, 60.

26 SIEMS: *i. m.*, 355.

27 RICHTHOFEN: *i. m.*, 645. skk.; HECK: *i. m.*, 116. skk.; HUGO JAEKEL: *Die Entstehung der Lex Frisionum*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, 1926/1, 1–131, 45. skk.; FREDERICO PATETTA (szerk.): *Lex Frisionum, Memorie della Reale Accademia della Scienze di Torino*, 1892, 1–98, 44. skk.; SIEMS: *i. m.*, 353. skk.

vevő *Wergeld*-arányokból. Néha egy bűncselekmény kétszer is említésre kerül, két különböző pénzbírsággal. Több helyen is szerepel, hogy a pénzbírságot háromszorosára kell emelni, de gyakran nem világos, hogy ez pontosan melyik cikkelyre vonatkozik. Valószínűleg a pénzbírságok összegei eltérő pénzrendszereken alapulnak: Siems azt feltételezi, hogy a *Lex Frisionum*ban szereplő összegek többsége aranypénzen, néhány összeg pedig ezüstpénzen alapult,²⁸ amit a *Lex* első paragrafusainak feltűnően alacsony összegeiből vezet le.

Alkalmazható volt-e ebben a formában a ránk maradt szöveg mint törvénykezési alap? A válasz mindenképpen nemleges. Míg például a *Lex Baiuvariorum* kifejezetten a hétköznapiakban alkalmazandó *lex scripta* igényével került megalkotásra, amit azon előírása is egyértelműen jelez, hogy a gróf vagy a bíró a törvénykezéskor köteles volt magánál hordani a gyűjtemény egy példányát.²⁹ A 802-es *Capitulare missorum generale* előírta, hogy a bírák a *lex scripta*, nem pedig saját jogérzékük, *arbitriumuk* alapján kötelesek ítélni,³⁰ ugyanezen előírásról beszámolnak a *Lorchi Évkönyvek* is.³¹ Ezen *capitulare* az aacheni birodalmi gyűléssel évre pontosan azonos időben, 802-ben keletkezett, amikor a fríz *Lex* szövegének létrejötté is datálható.

A testi sértésre vonatkozó vérdíjkatalógus messze nem egyértelmű rendelkezései, a vérdíjak megháromszorozásának kérdése gyakorlatilag kiszámíthatatlanná és kiszámolhatatlanná tette, mennyit kellett az elkövetőnek fizetnie. Nagy Károly szándékának, miszerint az ítékezés alapja az írott jog legyen, a *Lex Frisionum* épp ezen következetlenségeivel nyilván nem felelt meg. A pogány szentélyek meggyalázóit sújtó emberáldozat, valamint az újszülött büntetlen megölésének passzusa végképp kizárja, hogy a *Lex Frisionum* általunk ismert szövegét valaha is alkalmazott vagy alkalmazandó, uralkodói döntéssel jogerőre emelt törvénynek tekintsük. Mind e kérdéses részek, mind a következtelen vérdíjkatalógus bizonyosan fennakadtak volna a végső rostán, tehát a *Lex Frisionum*ban egy szokásjogi gyűjtemény tervezetét kell látnunk, amely nemcsak nyelvi, hanem tartalmi szempontból is alatta marad nem egy korabeli germán népjognak.³²

2. Az emberölés eseteire vonatkozó szabályok

A *Lex Frisionum*ban az ölési cselekmények nem képeznek zárt egységet, hanem a törvény különféle címeiben és cikkeiben elszórva helyezkednek el. Az 1. cím a szabadok és szolgák megölését, valamint a szabadok és szolgák általi elkövetést egyaránt tárgyalja. A 2. a *forresni*, a részesség, a tág értelemben vett felbujtás alá sorolható cselekményeket, a 7. a gyújtogatás/tűzvész révén/alkalmával, a 14. a csődületben, lázongás/zendülés során elkövetett, a 17. a minősített emberölést taglalja. A 19. a rokonyilkosságot,

28 SIEMS: *i. m.*, 222.

29 *Lex Baiuvariorum* 2, 14.

30 *Capitulare missorum generale* 1, 33, 26.

31 *Annales Laureshamenses a. 802.*

32 SIEMS: *i. m.*, 350. sk.

a 20. ismét a minősített emberölés egyes eseteit szabályozza. Ugyanakkor ezen címek sok más tárggyal is foglalkoznak, illetve a törvény egyéb cikkei is számos rendelkezést tartalmaznak az emberölést illetően.

Az emberölésnél az elkövetési magatartást a törvény rendszerint az *occidere*, olykor az *interficere* igével, magát a tényállást a *homicidium* szóval jelöli.³³ A fizetendő összeg általában *weregilius*-,³⁴ olykor *laudis*-³⁵ vagy *compositió*ként³⁶ kerül említésre. Az 1. cím a központi és a határterületek tekintetében, a 15. pedig Kelet-Frízországra rögzíti a vérdíjakat. A központi területeken a nemesember *Wergeldje* 80 *solidust* tett ki, a szabadé 53 *solidust* és 1 dénárt, a félszabadé pedig vagy az utóbbi felét, vagy 35 *solidust* és 8/9 dénárt. A nyugati fríz területek tekintetében a törvény törzsszövege 100, 50 és 25 *solidust* említ a nemes, a szabad és a félszabad státuszú áldozat tekintetében, míg a törvény kiegészítése a nemes és a szabad áldozat tekintetében a keleti fríz területre 106 *solidust* rögzít a nemes, 53 *solidust* és 1 dénárt a szabad ember megölése esetére.³⁷

A szabályozás részletesen kitér arra is, ha az ölési cselekmény áldozata, illetve annak elkövetője szolga volt.³⁸ A megölt szolga értékét a tulajdonos számára az elkövetőnek meg kellett térítenie, méghozzá oly módon, hogy a tulajdonos esküvel igazolta a szolga értékét. A keleti fríz területre érvényes szabály ehhez képest akként rendezte a helyzetet, hogy a szolgálakra fix *compositió*s tételt állapított meg, a félszabad vérdíjának felét.³⁹ A két rendelkezés alapvető szemléletbeli különbséget takar. Míg a középső országrészre vonatkozó szabályok szerint a szolga pusztán vagyontárgy, addig a keleti országrész regulációja „emberszámba veszi”, és megölése esetére nem kártérítési összeget, hanem vérdíjat állapít meg. A szolga által elkövetett emberölés tekintetében az országrészek szabályozása szintén eltérően alakult.⁴⁰ A szolga cselekménye után fizetendő *Wergeldet* mindkét esetben a tulajdonos volt köteles leróni, a középső országrész szabálya lehetővé tette, hogy mentesüljön a vérdíj egy részének megfizetése alól, ha esküt tett, miszerint nem volt tudomása a szolga cselekményéről, illetve arra nem ő adott neki parancsot.⁴¹

33 *Lex Frisionum* 1, 12. *Quod si quaelibet ex praedictis personis hoc homicidium se perpetrasse negaverit...*; 14, 1. *Si homo quislibet in seditione ac turba populi fuerit interfectus...*; 16. *De homicidio ad partem dominicam...*; 20, 3. *Si servus dominum suum interfecerit...*

34 *Lex Frisionum* 1, 10. *...weregildus nobilis C solidi...*

35 *Lex Frisionum* 2, 1. *...tertiam partem leudis componat*; 5, 2. *...leudem suam regi componat...*; 14, 5. *...solvat leudem occisi.*

36 *Lex Frisionum* 14, 3. *Is qui compositionem homicidii quaerit...*

37 SIEMS: *i. m.*, 275.

38 *Lex Frisionum* 1, 11. *Si quis homo, sive nobilis, sive liber, sive litus, sive etiam servus, alterius servum occiderit, componat eum iuxta quod fuerit adpretiatus, et dominus eius ipsius pretii eum fuisse sacramento suo iuraverit.*; 4, 1. *Si quis servum alterius occiderit, componat eum, iuxta quod a domino eius fuerit aestimatus.*

39 *Lex Frisionum* 15, 4. *Compositio servi, libra I et unciae III et dimidia. Inter Laubaci et Sincfalum.*

40 BRUNNER: *i. m.*, 478; HECK: *i. m.*, 54; SIEMS: *i. m.*, 298.

41 *Lex Frisionum* 1, 13. *Si servus nobilem, seu liberum, aut litum, nesciente domino occiderit, dominus eius, cuiuscunque conditionis fuerit homo qui occisus est, iuret hoc se non iussisse, et multam eius pro servo, bis simplum, componat.*

Az emberöléshez kapcsolódóan említi a törvény a *forresni*, az *expositio* tényállását:⁴² „*per ingenium alio homini ad occidendum exposuerit*”. Az *expositio/exponere* szavakat a szakirodalom különféleképpen próbálta lefordítani, illetve tartalmában visszaadni, legtöbbször a felbujt/felbérel magatartásnak megfeleltetve.⁴³ Tekintettel arra, hogy a korai germán népjogokban a modern büntetőjogi dogmatika efféle cizelláltságával nem találkozni, a tényállást célravezetőbb a felbujtás/bűnsegély/bűnpártolás helyett egyszerűen tágan értelmezett részességként/közreműködésként lefordítani. Vagyis olyan magatartásként meghatározni, mely szerint az *expositor* más számára „lehetővé teszi”, hogy egy harmadik személyt megöljön, illetve a harmadikat „kiteszi” (*exponit*) a meggyilkolás veszélyének, ami be is következik.

A *forresni* további érdekessége a jogkövetkezmény.⁴⁴ Ha a gyilkos külföldre menekül, az *expositor* a vérdíj egyharmadát köteles megfizetni, vagy az áldozat és az elkövető státuszának megfelelően előírt eskütársak egyharmadával tisztítóesküt tenni. Ha a tettes nem menekül el, egyedül ő, vagyis az elkövető felel, az *expositor* pedig csak az áldozat nemzetsége bosszúját (*inimicitias proponquorum hominis occisi patiatur*) köteles viselni, *faidosus* lesz, amíg meg nem engeszteli őket.

Az *expositor* kapcsán tehát a törvény említi a bosszú, a *Fehde*, az *inimicitia* intézményét. A jogi problémát az veti fel, hogy az *expositor* (legyen bár a legtágabb értelemben véve felbujtó vagy bűnsegéd) a tettes menekülése esetén jobb helyzetbe kerül: akkor ugyanis csak a vérdíj harmadát köteles megfizetni, míg ha a tettes nem menekül, ő ugyan semmit nem fizet, de az áldozat nemzetségének bosszúját vonja magára. Egyfelől a *Wergeld* csak egyszer követelhető, hiszen a törvény egyéb rendelkezései is azt példázzák, hogy a társtettesi vagy csoportos elkövetéssel a szabályozás nem tudott mit kezdeni. (Így például a zavargás során elkövetett emberölés esetén az elkövető egy személyben történő konkretizálásához végső esetben a pogány időkben átvett sorolás szertartását írja elő.⁴⁵) A törvény a *Fehde* intézményét csak az *expositor* tekintetében rögzíti, a tettes esetében viszont sehol sem ejt erről szót. Tehát ebből a passzusból a *Fehde*, a vérbosszú intézményének általánossága és primer jogkövetkezménykénti beállása nem vezethető le, annál is kevésbé, mert Nagy Károly törvényhozása épp ennek visszaszorítására törekedett.⁴⁶ A rendelkezés gyakorlati tartalma erőteljesen a hipotézisek világába vezethet, hiszen arra sem a fríz törvényben, sem más korabeli, megbízható forrásokban nincsen utalás, hogy ez a *Fehde* a gyakorlatban mit takart, és az ezzel sújtott személynek mit kellett tennie, hogy helyreállítsa a bosszú gyakorlására jogosultakkal a békét.

Hasonlóképpen nem érdektelen az *expositio* tényállásánál szövegszerűen említett *per ingenium* fordulat. Kérdésként merül fel, hogy a tudatosan (*per ingenium*) kifejezés érdemi jelentőséggel bír-e, azaz terminus technicusként értelmezendő-e a magatartás tekintetében. A fríz törvény bizonyos tényállásoknál utal az elkövetési magatartás

42 *Lex Frisionum* 2, 1. *Si nobilis nobilem per ingenium alio homini ad occidendum exposuerit, et is qui eum occidit patria relicta profugerit, qui eum exposuit tertiam partem leudis componat.*

43 ECKHARDT, ECKHARDT: *i. m.*, 38.

44 *Lex Frisionum* 2, 3–8.

45 *Lex Frisionum* 14, 1.

46 SIEMS: *i. m.*, 312.

szubjektív oldalára, így például a „véletlenül”, „nem akaratlagosan” (*casu quolibet ... extra voluntatem*) eldobott hajítófegyver kapcsán.⁴⁷

A gondatlan elkövetés enyhébb elbírálást von maga után, de igen bizonytalan, hogy a *casus* és az *extra voluntatem* fordulatok általános érvénnyel értelmezendők-e. Generálisan aligha vélelmezhető a szándékosság/gondatlanság dichotómiájának a következetes alkalmazása. Épp a hajítófegyver említése egybecseng a római jog azon fejlődési stádiumával, amikor már a XII táblás törvényből is az ún. tipizált *dolus* fogalma látszik kibontakozni.⁴⁸ Hasonlóképpen a szubjektív elemet engedi átsejleni a fejre mért ütésnél a *per iram* fordulat,⁴⁹ valamint a hajtépés/hajnál fogva vonszolás esetében az *iratus* kifejezés. Mivel a törvény főszabály szerint az eredményfelelősség alapján áll, a *per ingenium* alighanem a tipizált *dolus* fogalmának megfeleltethető-e.

A törvény számos olyan, elsősorban emberölési tényállást tartalmaz, amelynek vérdíja esetén a kilencszeres szorzó alkalmazását írja elő. Ugyanakkor általános rendelkezésként a büntetési tétel megháromszorozása is szerepel a szövegben.⁵⁰

A lakóház felgyújtása és ennek során, ily módon a bentlakók megölése kilencszeres vérdíjat von maga után, ami – így a szöveg – királyi rendelkezésre megy vissza (*haec constitutio ex Edicto Regis processit*).⁵¹ E kitétel alapján a Karoling-hatás vélelmezhető ugyan, mivel azonban a szöveg egyéb helyein nem találni utalást a frank uralkodó közvetlen beavatkozására, így ebből messzemenő következtetés nem vonható le. A szándékos és eltitkolt emberölés – a törvény szóhasználata szerint: *mordritum* – esetén szintén kilencszeres vérdíj fizetendő, ami a többi germán népi jog, így például a *Lex Alamannorum* rendelkezéseivel egybecseng,⁵² illetve ezek hatására enged következtetni. A kiemelt védettséget élvező helyeken, így például a templomban vagy a templom előcsarnokában, valamint a királyi és hercegi követ sérelmére elkövetett emberölés úgyszintén kilencszeres *Wergeld* szabálya alá esik.⁵³

A *dux* a törvénytöredékben több alkalommal kerül említésre,⁵⁴ amiből a szakirodalom többirányú, ellentétes következtetésekre jutott. Brunner a *dux*-ot a *maior domusszal* azonosította, és ebből kívánt a törvény megszövegezése idejére nézve következtetéseket

47 *Lex Frisionum* Add. [3], 69. *Si homo quislibet telum manu tenet, et ipsum casu quolibet inciderit super alium, extra voluntatem eius qui illud manu tenet, in simplo iuxta qualitatem vulneris componatur.*

48 MOLNÁR Imre: Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban = *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*, szerk. SZABÓ Imre, TÓTH Károly, SZTE, Szeged, 2007, 511–536, 514.

49 *Lex Frisionum* 22, 1.

50 *Lex Frisionum* 17, 1. *Si quis in exercitu litem concitaverit, novies damnum quod effecit componere cogatur, et ad partem dominicam novies fredam persolvat.*; 20, 2. *Si quis hominem occiderit et absconderit, quod mordritum vocat, novem weregildos componat, aut si negaverit, cum XXXV iuret.*

51 *Lex Frisionum* 7, 1. *Si quis domum alterius incenderit, ipsam domum, et quicquid in ea concrematum est, in duplo componat.* 2. *Si autem dominum domus flammis ex ipsa domo egredi compulit, et egressum occidit, componat eum novies, cuiuscunque fuerit conditionis, sive nobilis, sive liber, sive litus sit. Haec constitutio ex edicto regis processit.*

52 *Lex Alamannorum* 26, 1; 29, 1; 30.

53 SIEMS: i. m., 321. skk.

54 *Lex Frisionum* 17, 2. *Qui in curte ducis, in ecclesia, aut in atrio ecclesiae hominem occiderit, novies weregildum eius componat, et novies fredam ad partem dominicam.* 3. *Si quis legatum regis vel ducis occiderit, similiter novies illum componat, et fredam similiter novies ad partem dominicam.*

levonni, a VIII. század közepére datálva a *Lex Frisionum*ot, legalábbis annak egy részét.⁵⁵ Heck e szöveghelyeket véve alapul látta bizonyítva az autonóm Fríz Hercegség létét.⁵⁶ Hogy Siemsszel egyetértve a *dux* szóból messzemenő közjogi következtetéseket lehet-e levonni, kérdéses marad. Egyrészt ezek a szöveghelyek erős átfedéseket mutatnak más germán népjogokkal, tehát egyszerű átvétel eredményei is lehetnek. Másrészt a *dux* szó szöveghelyenkénti jelentésre sem tisztázható teljes bizonyossággal, hiszen jelölhet akár katonai vezetőt, akár közigazgatási funkciót.⁵⁷

Arra a kérdésre, hogy a kilencszeres összeg már az általános megháromszorozotok eredménye-e, vagy pedig még ezt kell hárommal szorozni, egyértelmű válasz nem adható. Az előbbire utalhat a gyilkosság (*mordritum*) szankciója kapcsán az eskütársak száma, ami az emberölés háromszorosa, de ezek a szorzók a népjogokban ritkán érvényesülnek következetesen. Így például a *Lex Ribuarica* szerint az orgyilkosság vérdíja az emberölésnek háromszorosa, de nem három-, hanem hatszor annyi eskütárssal együtt kell a gyanúsítottnak ártatlanságát bizonyítania.⁵⁸ A *Pactus Alamannorum* szerint az orgyilkosság vérdíja az emberölésének kilencszerese, de az eskütársak számánál ez a szorzó nem érvényesül.⁵⁹ A törvény megszövegezője tehát e téren is adós maradt az egységesítéssel.

A rokongyilkosság kérdését a törvény két ponton tárgyalja, egyrészt az apa, másrészt a fivér megölése kapcsán.⁶⁰ Az előbbi szankcióként az áldozat utáni öröklési jog elvesztését, az utóbbinál pedig a vérdíj megfizetését határozza meg. A két szankció, amint a szakirodalom meggyőzően kimutatta, valószínűleg együttesen volt alkalmazandó, életszerűtlen ugyanis, hogy az apa után ne kelljen vérdíjat fizetni, vagy pedig a meggyilkolt fivér után örökölni lehetett volna.⁶¹ A szankciók elkülönítése feltehetőleg egyszerűen a szövegezés elsietettségének és sutaságának tudható be. A rokongyilkosság (*parricidium*) szigorúbb büntetésével már a római jogban lehet találkozni,⁶² és amelyik népjog foglalkozik a kérdéskörrel – némelyik, így például a *Lex Salica*, a *Lex Burgundionum* és a *Lex Saxonum* említés nélkül hagyja –, egyfelől vagyoneklobzást ír elő (vagy az áldozat rokonai, vagy a kincstár javára), másfelől komoly szankcióval sújtja (a nyugati gót jog halálbüntetéssel,⁶³ a ripuári frank száműzetéssel⁶⁴). Az öröklési jog elvesztése mint szankció, amiről a fríz törvény is szól, az *Edictus Rothari* szabályával állítható párhuzamba.⁶⁵

55 BRUNNER: *i. m.*, 479.

56 HECK: *i. m.*, 59. skk.

57 SIEMS: *i. m.*, 324.

58 *Lex Ribuarica* 7.

59 *Pactus Alamannorum* 14, 8.

60 *Lex Frisionum* 19, 1. *Si quis patrem suum occiderit, perdat hereditatem, quae ad eum pertinere debebat.*; 2. *Si quis fratrem suum occiderit, solvat eum proximo heredi, sive filium aut filiam habuerit, aut si neuter horum fuerit, solvat patri suo vel matri suae vel fratri vel etiam sorori suae; quod si nec una de his personis fuerit, solvat eum ad partem regis.*

61 SIEMS: *i. m.*, 326. sk.

62 NÓTÁRI Tamás: *Római jog*, Lectum, Szeged, 2013, 313.

63 *Lex Visigothorum* 6, 5, 17.

64 *Lex Ribuarica* 72, 2.

65 *Edictus Rothari* 163.

A törvény az emberölés több olyan esetét is tartalmazza, amelyeknél az emberölés után nem kell vérdíjat fizetni.⁶⁶ Az első ilyen eset az istenítéleti párbajban megölt bajvivőé.⁶⁷ Am ez csak arra vonatkozik, ha a képviselt személy nem tudottan jogellenes ügyben vette igénybe a *campio* szolgáltatását. Utóbbi esetben a bajvivő státusza szerint vérdíjat kell fizetni. (E téren a népjogok gyakorlata eltérő, így például a bajor jog szerint a *campio* státusza a *compositio* szempontjából közömbös volt.⁶⁸)

A házasságtörő nő megölését a fríz törvény lehetővé teszi⁶⁹ – bizonyos népjogok, így például a száli frank és a szász törvény a kérdéskört mellőzik –, akárcsak a nyugati gót és a burgundi jog.⁷⁰ Utóbbi kettő a férj számára nemcsak a házasságtörő feleség, hanem a „társtettes”, vagyis az *adulter* megölését is megengedi, ami a római jog szabályaival korrelál, ahogy a burgundi jog is kifejezetten kiemeli a tettenérés szükségességét.⁷¹

A tolvaj is a büntetlenül megölhetőkhöz tartozott,⁷² de mint valamennyi népjogban, erős megszorításokkal.⁷³ A *Lex Thuringorum* szerint csak a tetten ért,⁷⁴ a vizi-gót és a ripuári frank törvény szerint a fegyverrel védekező tolvaj ölhető meg,⁷⁵ a fríz törvény szerint pedig az, akit tetten érnek, miközben árkot, alagutat ásott más háza alá, hogy bejusson. E tényállási elem a népjogok közül csak a szász jogban⁷⁶ található meg. Valószínű tehát, hogy a frank jogalkotás terméke, eredete pedig a Bibliában keresendő.⁷⁷ A gyújtogató úgyszintén büntetlenül megölhető, de csak abban az esetben, ha közvetlenül veszélyeztető tűzvész okozott, de egyéb kár vagy sérülés még nem történt.⁷⁸

Az ölési cselekményekre vonatkozó két rendelkezés a tekintetben külön figyelmet érdemel, hogy a kereszténység előtti szokásjog maradványaként, illetve az arra adott jogalkotói reakcióként került be a szövegbe.

Az ősi fríz szokás szerint elvben az anyának jogában állt megölni újszülöttjét,⁷⁹ amint ezt a *Vita Liudgeri* vonatkozó elbeszélése is alátámasztja.⁸⁰ A szentéletű ember pogány dédnagyanyja el akarta pusztítani unokáját, vagyis Liudger anyját, „mielőtt az

66 SIEMS: *i. m.*, 329. sk.

67 *Lex Frisionum* 5. *De hominibus qui sine compositione occidi possunt*. 5, 1. *Campionem; et eum, qui in praelio fuerit occisus; et adulterum; et furem, si in fossa, qua domum alterius effodere conatur, fuerit repertus; et eum, qui domum alterius incendere volens, facem manu tenet, ita ut ignis tectum vel parietem domus tangat; qui fanum effregit...*

68 *Lex Baiuvariorum* 18, 1. 2.

69 *Lex Frisionum* 5, 1.

70 *Lex Visigothorum* 3, 4, 4; *Edictus Rothari* 212.

71 *Lex Burgundionum* 68, 1. 2.

72 *Lex Frisionum* 5, 1.

73 SIEMS: *i. m.*, 332.

74 *Lex Thuringorum* 36.

75 *Lex Visigothorum* 7, 2, 16; *Edictus Rothari* 32.

76 *Lex Saxonum* 32.

77 *Exodus* 22, 2.

78 *Lex Frisionum* 5, 1.

79 *Lex Frisionum* 5, 1. *De hominibus qui sine compositione occidi possunt ... et infans ab utero sublatus et enecatus a matre*.

80 *Vita Liudgeri* 1, 6.

anyatejhez juthatott volna, mivel a pogány szokást szerint, ha a fiú- vagy a leánygyermeket meg akarták ölni, ezt azelőtt tehették meg, mielőtt a gyermek táplálékot vett volna magához”.⁸¹ Terve kivitelezésében egy szomszédasszony akadályozta meg, aki mézzel etette meg a gyermeket, s így az megmenekült, mivel ekkor már a pogány szokásjog szerint sem lehetett büntetlenül végezni vele. A *Lex Frisionum* vonatkozó szöveghelye kapcsán a szakirodalom számos korrekcióra tett nem túl meggyőző próbálkozást, Brunner megkísérelte a szokás keresztény eredetét bizonyítani,⁸² Schwerin a *matre* helyébe a *patre* szót beilleszteni, hogy összhangba hozza az újszülött megölésének vagy kitevésnek az apát megillető, a római joggal egybecsengő jogával.⁸³ A következő passzus tükrében kíváltképp érdemes elfogadni a ránk maradt szöveg által kínált jelentést, vagyis hogy a kereszténység előtti időkben az anya büntetlenül megölhette újszülöttjét, amennyiben – ide illik a *Liudger-legendából* kiegészítés – az még nem vett magához táplálékot.

A következő előírás éppen arról szól ugyanis, hogy amennyiben „egy nő” végez az újszülöttel, akkor meg kell fizetnie annak vérdíját a király, illetve a kincstár felé.⁸⁴ A *quaelibet femina* egyszerűen *valamely/egy nőt* jelent, nem pedig valamely *más/másik nőt*. A rendelkezés tehát egyértelműen ellentétben áll az előző passzussal, azt nem kiegészíteni, hanem helyettesíteni akarja: vagyis ezen előírás az anyát éppenséggel nem kiveszi, hanem bevonja a norma alanyai közé. (A germán népjogok egyike sem tartalmaz olyan előírást, amely szerint az anyja büntetlenül megölhetné gyermekét, sőt, a nyugati gót jog ilyen esetben halállal bünteti az elkövetőt.⁸⁵ Az alemann vagy a száli frank jog⁸⁶ sem büntetlenséget ad az anyjának, hanem a tényállást privilegizált elemeit határozza meg. Az előbbi szerint a szülés után nyolc napon belül elkövetett gyermekölésre, az utóbbi a gyermek névadással, vagyis megkeresztelése előtti megölésére ír elő alacsonyabb vérdíjat.) Hogy mindkét passzus benne maradt a törvényben, az aligha jogalkotói, törvényadói szándékra, hanem szerkesztői figyelmetlenségre vezethető vissza.⁸⁷

81 *Priusquam lac surgeret matris, quia sic erat mos panagorum, ut si filium aut filiam necare voluissent absque cibo terreno necarentur.*

82 BRUNNER: *i. m.*, 101.

83 Claudius von SCHWERIN: *Philipp Heck: Die Entstehung der Lex Frisionum*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, 1929/1, 481–502, 485; SIEMS: *i. m.*, 336.

84 *Lex Frisionum* 5, 2. *Et si hoc quaelibet foemina fecerit, leudem suam regi componat, et si negaverit, cum Viuret.*

85 *Lex Visigothorum* 6, 3, 7.

86 *Pactus Alamannorum* 12; *Lex Alamannorum* 70; *Lex Salica* 24, 6.

87 SIEMS: *i. m.*, 338.

PÓKECZ KOVÁCS ATTILA

A *locatio conductio*val kapcsolatos kutatások Molnár Imre életművében

Research on *Locatio Conductio* in the Oeuvre of Imre Molnár

Abstract: In the oeuvre of Imre Molnár (1934–2016), research related to Roman lease contracts (*locatio conductio*) and the studies and writings resulting from these play a significant role. Thanks to his foreign language skills, he made an effort to publish his scientific results in German, Italian, and English, which earned him recognition as an international expert in his field. As an assistant professor, he began studying classical Roman law rental relationships in 1968. As a result of many years of research, he defended his candidate dissertation titled *Locatio Conductio in Classical Roman Law* in 1977. His candidate dissertation, supplemented with important scholarly works published since its defence, was issued in Szeged in 2013 under the title *Locatio Conductio in Classical Roman Law*.

Keywords: Imre Molnár, Roman law, *locatio conductio*, lease agreement, employment contract, service contract

Összefoglaló: Molnár Imre (1934–2016) életművében jelentős szerepet játszanak a római bérleti szerződésekkel (*locatio conductio*) kapcsolatos kutatások és az ezekből született tanulmányok, írások. Idegennyelv-tudásának köszönhetően törekedett arra, hogy tudományos eredményeit német, olasz és angol nyelven is publikálja, ami a szakterület nemzetközi elismertségét hozta meg számára. Tanársegédként 1968-ban kezdte el a klasszikus római jogi bérleti viszonyok tanulmányozását. Többéves kutatómunka eredményeként 1977-ben védte meg kandidátusi disszertációját *Locatio Conductio a klasszikus római jogban* címmel. A megvédése óta megjelent fontos tudományos munkákkal kiegészített kandidátusi disszertációja 2013-ban jelent meg Szegeden ugyanazzal a címmel.

Kulcsszavak: Molnár Imre, római jog, *locatio conductio*, bérleti szerződés, munkaszerződés, szolgáltatási szerződés

Molnár Imre (1934–2016) a XX. század második felének és a XXI. század első évtizedeinek meghatározó jelentőségű magyar romanistája volt.¹ Életművében jelentős szerepet játszottak a római bérleti szerződéssel (*locatio conductio*val) kapcsolatos kutatások, illetve az ezek eredményeképpen megjelenő tanulmányai, írásai.² Az általa közzétett több mint 60 publikációból 16-ban a római jogi *locatio conductio*val

1 FÖLDI András, HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Novissima, Budapest, 2024, 147.

2 NÓTÁRI Tamás: *In memoriam Molnár Imre (1934–2016)*, Jogtudományi Közlöny, 2016/12, 627–630, 628.

kapcsolatos témákat érintett.³ Idegennyelv-tudásának köszönhetően igyekezett tudományos eredményeit német, olasz és angol nyelven is közzétenni, melynek köszönhetően a *locatio conductio* témakörének elismert nemzetközi szaktekintélye lett.⁴ Tanársegédként 1968-tól kezdődően a római konszenzuális szerződések körébe tartozó klasszikus római jogi bérleti jogviszonyok tanulmányozását kapta kutatási témaként Pólay Elemér professzortól.⁵ A hosszú évek kutatói munkájának eredményeként 1977-ben védte meg kandidátusi értekezését *A locatio conductio a klasszikuskori római jogban* címmel, melyet a védeése óta keletkezett fontosabb szakirodalmi művekkel kiegészítve 2013-ban Szegeden jelentetett meg ugyanazzal a címmel.⁶

Molnár Imre tudományos kutatómunkájának eredményességét a jól megválasztott és szigorúan végrehajtott módszertan tette lehetővé. Kutatásainak kiinduló alapjául mindig az ókori forrásokat tekintette, ezek közül is kiemelkedő szerepet szánt a jogi forrásoknak. Emellett tekintettel volt az ókori irodalmi művekre is – a bérlet kapcsán különösen Cato⁷ művére támaszkodott –, valamint következtetéseit részletesen felvázolt gazdasági és társadalmi viszonyok között helyezte el. Magas szintű idegennyelv-tudásának köszönhetően igyekezett a nemzetközi irodalmat is a lehető legnagyobb teljességgel feldolgozni. Választott témájából fakadóan főként a német és az olasz nyelvű szakirodalomra támaszkodott. Az eltérő szakirodalmi nézetek között nem az adott szerző nemzetközi tekintélyét és a többségi nézetet vette alapul, hanem a szekunder irodalom állásfoglalásait az ókori forrásokkal ütköztette, és az ebből levont következtetéseket tette tézisei alapjául.

A *locatio conductio* klasszikus kori jogi szabályozásáról szóló művét hét nagyobb problémakör köré építette, amelyek egyúttal monográfiájának fejezeteiként is szolgáltak. Ezek a következők: a *locatio conductio* története és szociális háttere; a *locatio conductio* fogalma, fajai és elhatárolása más szerződésektől; a *locatio conductio* alanyai; a *locatio conductio* tárgya; a *locatio conductio* alanyainak jogai és kötelezettségei; a *locatio conductio* alanyainak felelőssége és veszélyviselése, valamint a *locatio conductio* megszűnése. Az értekezések világos szerkezeti felépítése a szerző logikus és gyakorlatias jogászai gondolkodásának a tükröződése volt Molnár műveiben. Közérthető tudományos stílusának kialakulásához jelentős mértékben hozzájárult a modern jogéletben való tartós jelenléte, valamint a hosszú éveken keresztül a praktikumban szerzett tapasztalata is. A továbbiakban a Molnár Imre által választott és általa legideálisabbnak

3 MOLNÁR Imre: *A dologbérlő felelőssége a római jogban = Jogtörténeti tanulmányok 6*, szerk. BENEDEK, Ferenc, SZITA János, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 253–267; MOLNÁR Imre: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, 1982/2, 1–96; MOLNÁR Imre: *A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelőssége és veszélyviselése a római jogban*, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, 1974, 1–49.

4 MOLNÁR Imre: *Gefährtragung beim römischen Dienst und Werkvertrag*, Labeo, Rassegna di Diritto Romano, 1975/21, 23–44.

5 MOLNÁR Imre: *Pólay Elemér – Magyar Jogtudósok*, I, szerk. HAMZA Gábor, Magyar Felsőoktatás Könyvek, Budapest, 1999, 184–191.

6 MOLNÁR Imre: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013.

7 Uo., 16–18.

tekintett fenti szerkezeti felépítést követve kerülnek bemutatásra a *locatio conductio* egyes részkérdéseinek körében kifejtett gondolatai.

1. A *locatio conductio* kialakulásának kérdése a római jogban mindmáig megoldatlan, és éles szakirodalmi viták kereszttüzeiben áll. Ez annak is köszönhető, hogy az írott források csak a Kr. e. III–II. századtól állnak rendelkezésünkre. Molnár Imre a *locatio conductio* kialakulását a második és a harmadik pun háborúk utáni időszakra teszi, amelyeknek eredményeképpen a paraszti kisbirtok elpusztult, s a föld nélkül maradt szabadok egy része vidéken napszámosként, másik része a városba költözve mindenféle munkát (építkezések, posztóványolás) elvégezve igyekezett boldogulni. Ezt a változást a preklasszikus jogi források is alátámasztják. Bár a bérleti tényállás elemei az Kr. e. V. században, a XII táblás törvény (Kr. e. 451–450) elkészítésekor már megjelentek, ennek jogi szabályozásáról biztos ismereteink nincsenek, az egyes kutatók nézetei csak hipotézisnek tekinthetők. Molnár Imre – elfogadva az 1970-es évekig meghatározónak tekinthető trichotómiára vonatkozó felfogást – a bérleti jogviszony körében szabályozott életviszonyok között három szerződést különböztetett meg: a dologbérletet (*locatio conductio rei*), a munkaszerződést (*locatio conductio operarum*)⁸ és a vállalkozási szerződést (*locatio conductio operis*). A bérleti szerződés történetével kapcsolatban szükségesnek látta abban a kérdésben is saját álláspontot kialakítani, hogy a három szerződés közül melyik nyert korábban szabályozást. Találónan állapította meg, hogy a szakirodalomban valamennyi elméleti variáció megjelent. Álláspontja szerint a kérdés eldöntésekor nem ezekből a mereven elhatárolt kategóriákból kell kiindulni, hanem a társadalmi és gazdasági szükségszerűségből. Ennek alapján úgy látta, hogy a dologbérlet feltételei már a preklasszikus kor előtt létrejöttek, így szabályait már részletesen is megfogalmazták. Ehhez képest a munkaszerződés szabályait kevésbé részletesen dolgozták ki. A vállalkozási szerződés szabályozásával kapcsolatban leszögezte, hogy ez csak a klasszikus korban következett be. Bár vizsgálatainak középpontjában mindig a jogi jelenségek voltak – ebben a körben ki kell emelnünk, hogy a nehéznek bizonyuló dogmatikai, illetve forrásértelmezési kérdések megválaszolása elől soha nem tért ki –, a bérleti jogviszonyok szabályozása körében szükségesnek látta az abból adódó társadalmi viszonyok és szociális problémák megítélését is. Jó arányérzékkel állapította meg, hogy az ókori Rómában a tehetősebbek főként vásároltak, a szerényebb vagyoni viszonyok között élők inkább béreltek. Az ókori Róma hódító és rabszolgatartó jellegére rávilágítva kifejtette, hogy a vagyonszerzés fő eszköze az ellenség dolgainak elvételében és a rabszolgamunka kiaknázásában állt. A rabszolgamunkára épülő gazdasági viszonyok közepette a bérlők és a munkát végző szabadok a rabszolgamunkát igénybe vevőkhöz képest kedvezőtlenebb gazdasági helyzetben voltak, és ehhez igazodott a társadalmi megbecsültségük is. A saját eszközökkel és szakmai tudással rendelkező vállalkozók megítélése némileg kedvezőbb volt, mint a *locatio conductio rei* és az *operarum* alanyié. De ez utóbbiak viszonylatában is elmondható, hogy az utasításra munkát végzők megítélése kedvezőtlenebb volt, mint a dologbérlőké, különösen a mezőgazdasági ingatlant bérlő, önállóan gazdálkodókhoz képest. Természetesen ez nem

⁸ MOLNÁR Imre: *Munkajogi szabályok a birodalmi jog és a szerződési praxis alapján az ókori Rómában. Tanulmányok dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára*, szerk. Tóth Károly, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2004, 301–321.

jelentette azt, hogy a római társadalomban lealacsonyítónak tartották volna a fizikai munkavégzést. Éppen ellenkezőleg, a mezőgazdasági munkát igazi szabad rómaihoz méltó tevékenységnek tartották, innen kerültek ki a legjobb katonák is.⁹

2. Molnár Imre elegánsan elvágta a *locatio conductio* fogalmi meghatározása körében a szakirodalomban évszázadok óta tartó vitát. Megállapította, hogy a rómaiak nem határozták meg pontosan ezt a fogalmat, de ismérveit, jegyeit a különböző forrásokban megtalálhatjuk. Ezek az elemek pedig a bérelt dologban és a bérleti díjban (*merces*) való megállapodás.

Hangsúlyozta, hogy a bérleti díjban való megállapodás nélkül nincs *locatio conductio*. Kitért arra is, hogy a *locatio conductio* körében sokféle életviszony nyert szabályozást. Megfogalmazta azt a kérdést, hogy a *locatio conductio*t egyetlen és egységes, vagy inkább három részre (dologbérlet, munkaszerződés, vállalkozási szerződés) tagolódo szerződésnek kell-e tekintenünk? Álláspontja szerint bár a rómaiak a három típus kialakítását nem végezték el, de a megkülönböztető jegyeiket ismerték. Fontos, hogy a *locatio conductio* tartalmi elemeit a *bona fides* figyelembevételével alakították ki, s további jellemzője volt a visszerthes jelleg. A *locatio conductio* szerződésből keletkező szinallagmatikus kötelem jellegből pedig az fakad, hogy jogvédelmére egységesen az *actio locati*, illetve az *actio conducti* keresetek szolgáltak.

A rómaiak pragmatikus felfogásából következett, hogy elvont fogalmi meghatározásokat ritkán alkottak, viszont a praktikum terén a más jogviszonyoktól és szerződésektől való elhatárolás révén lényegében megállapították az adott jogi jelenség határait. Ezért is tartotta fontosnak Molnár Imre is a *locatio conductio* elhatárolását az állami bérlettől, az örökhaszonbérlettől és a rendhagyó letétől. Emellett a vállalkozási szerződés körében szabályozott *lex Rhodia* és a bérletnél alkalmazott kárveszélyviselés megkülönböztetését is itt tette meg. Az állami bérlettel való összehasonlításra vonatkozó elemzése eredményeként megállapította, hogy annak szabályai a magánbérlethez hasonlóak voltak, de az állami bérlet vonatkozásában a közjog szabályai is érvényesültek. Emellett szerinte fontos különbség az is, hogy az állami bérlet egyik alanya az állam, ezért a magánjogi szabályoktól az állam javára el lehetett térni.¹⁰ Az örökhaszonbérlettől való elhatárolás kérdése azért merül fel, mert a klasszikus kor ismerte a magánszemélyek között létrejövő, örök időre szóló bérleti szerződést. Az *emphyteusis* szabályait Zénó császár 480 körül alakította ki. A kettő közötti hasonlóság egyértelmű. A magánjogi örök időre szóló bérlet a posztklasszikus korban a dologiasodás irányába ment, védelmére *in rem actió*kat adtak, s végül Zénó császár szabályozta önálló intézmény, az *emphyteusis* formájában. A tengeri hajózás során a hajó és a rakomány megmentése érdekében a viharba került, s emiatt a szállítmány egy részének tengerbe dobására vagy kalóztámadás miatt a rakomány egy részének átadására vagy váltságdíj nyújtására kényszerülő hajósok esetére kidolgozott kármegosztás, a *lex Rhodia* szabályai a vállalkozási szerződés körébe kerültek beillesztésre. Molnár meglátása szerint hangsúlyozni szükséges, hogy teljes pusztulás esetében nem került sor kármegosztásra, csak részleges kár esetében, amikor ez a kár a hajó és a rakomány fennmaradó

9 MOLNÁR: *A locatio...*, i. m., 11–28.

10 MOLNÁR Imre: *Állami beavatkozási kísérletek a haszonbérlet körében a klasszikus római jogban*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, 1980, 211–224.

részének megmentéséhez vezetően áruk tengerbe dobása vagy váltságdíjként a kalózkodnak történő átadása eredményeként állt elő. A *locatio conductio* egyik esete a rendhagyó vállalkozás, melynek során a vállalkozó hajóján ömlesztett gabonát szállít. Itt a veszélyviselés szabályai másként alakulnak, mivel az ömlesztett áru generikus jellegeből fakadóan tulajdonátszállás történt, s így a kárveszélyt is teljes egészében a hajós vállalkozó viselte. A fenti, kisebb jelentőségű elhatárolási kérdésekhez képest Molnár még lényegesebbnek tartotta a *locatio conductio*nak az adásvételi, a megbízási és a használatcsere-szerződésektől való elhatárolását. Arra a következtetésre jutott, hogy bár a bérletnek és az adásvételnek sok rokon vonása van, mégis a bérlet elkülöníthető, mert míg a bérlet más dolgán áll fenn, tartós jellegű, a bérleti díjat időszakonként kell fizetni, addig az adásvétel gyakorlatilag egy dolog elidegenítésében áll. A bérleti idő lejártakor azonban a bérlet tárgya visszajár a bérbeadónak.¹¹ A *locatio conductio operis* és a megbízási szerződés (*mandatum*) szintén közel állnak egymáshoz. Mindkét esetben más részére történő feladatellátás történik. Elhatárolásuknál döntő tényező, hogy míg a megbízás a római jogban mindig ingyenes (Paul. D.17. 1, 1, 4: *Mandatum nisi gratuitum nullum est.*), addig a bérlet pénzfizetés ellenében történik. A kérdéskör kapcsán Molnár arra is felhívta a figyelmet, hogy az ingyenes telek használatba adása *precarium* keretében is történhetett. Szintén a bérlettel való hasonlóság miatt vet fel kérdéseket az az eset, amikor valaki egy dolog használatát engedi át másnak, de ennek ellenében nem bért fizet, hanem egy másik dolgot enged át szintén ingyenes használatra. Ilyenkor nem *locatio conductio*ról, hanem használatcseréről beszélünk, állapította meg Molnár a forrásokkal összhangban.¹²

3. A *locatio conductio* körében szabályozott változatos és sokszínű életviszonyok számos jogi problémát vetnek fel a szerződés alanyainak vonatkozásában is. Ennek a kérdésnek a tanulmányozása fontos szerepet játszik Molnár Imre kutatásainak körében. Vizsgálódásainak eredményeit a neves olasz romanista, *Cesare Sanfilippo* tiszteletére 1982-ben megjelentetett ünnepi kötetben német nyelven is kiadta.¹³ A rá jellemző módszernek megfelelően itt is az ókori forrásszövegek elemzéséből indult ki, s meggyőzően szemléltette a *locatio conductio* alanyainak megjelölésére vonatkozó római kifejezések változatos előfordulásait (pl.: *locator, conductor, mercennarius, colonus, inquilinus, caupo, nauta, fullo, sarcinator, faber, redemptor*). A különböző terminusok használatával kapcsolatosan fontos jogi következtetésekre jutott: megállapította, hogy az egyes szerződési alanyok jogait a szabályozás korlátozta, mely korlátozás elsősorban a katonák földbérleti tilalmában, valamint a gyámi, gondnoki tisztelet betöltő személyek állami földek bérbevételeiből való kizárásában állt. Felhívta a figyelmet arra is, hogy míg a munkaszerződésnél (*locatio conductio operis*) a munkavállaló nem engedhette át másnak a munka elvégzését, addig a vállalkozók (*locatio conductio operis*) más személlyel is elvégeztethették a munkát, alvállalkozókat vehettek igénybe. Ebben a kérdéskörben

11 MOLNÁR Imre: *Die Frage der Gefahrtragung und des Eigentumsüberganges beim Kauf*, Index, 1987/16, 57–75.

12 MOLNÁR: *A locatio...*, i. m., 29–56.

13 MOLNÁR Imre: *Subjekte der locatio conductio = Studii in onore di Cesare Sanfilippo*, Università di Catania, Giuffrè Editore, Milano, 1982, 413–430.

részletesen bemutatta a dologbérleti és a vállalkozási szerződés körében előforduló kezességvállalási eseteket is.¹⁴

4. A *locatio conductio* tárgyával kapcsolatos megállapításait Molnár Imre a dologbérlet (*locatio conductio rei*), a munkaszerződés (*locatio conductio operarum*) és a vállalkozási szerződés (*locatio conductio operis*) három szerződéstípusára tagoltan látta szükségesnek megtenni. Az e körben folytatott kutatásait 1982-ben tette közzé angol nyelven a romanisták kutatásait közlő szakfolyóiratok élvonalához tartozó olasz *Bulletinó*ban.¹⁵ Meggyőzően mutatta be, hogy a szolgáltatás tárgyának sokfélesége és változatos jellege előfordult mindhárom szerződéstípusnál. A dologbérletnél a mezőgazdasági ingatlanok (*fundus, praedium*), a lakóépületek (*insula, villa, domus*), csűrök és raktárak voltak a szerződés tárgyai. Az ingóknál elsősorban állatokat, rabszolgákat, hajót, hordót, prést, csörlőt és edényeket adtak bérbe. A *locatio conductio operarum* tárgya a szabad ember határozott időre történő munkavégzése volt. A vállalkozási szerződés tárgyának Molnár Imre valamilyen mű előállítását, valamilyen tevékenység, ügy ellátását, eredmény létrehozását tekintette. Jó érzékkel jutott arra a következtetésre, hogy a *locatio conductio operis* a legszélesebb körű életviszonyokat öleli fel, amelyek közül a legfontosabbak az építkezés, a fuvarozás, a ruhatisztítás (*fullo*), valamint a foltozószabó (*sarcinator*) tevékenysége volt.

5. A *locatio conductio* körébe tartozó három szerződési típusnál külön-külön kifejtve vette számba az alanyok jogait és kötelezettségeit. Kutatási eredményeit a tekintélyes római jogi szakfolyóiratnak számító *Index*ben német nyelven is közzétette.¹⁶ Az e tárgykörben tett megállapításait a következőképpen foglalhatjuk össze. A dologbérletnél a bérbeadó legfőbb kötelezettsége a bérbe adott dolognak a bérlő rendelkezésre bocsátása, a bérlő pedig a bérbeadónak történő bérfizetés volt. A bérbeadó (*locator*) kötelezettsége volt a használat és a gyümölcsöztetés biztosítása, amelybe egyrészt beletartozott annak szavatolása, hogy az átadott dolognak nincs olyan rejtett fizikai hibája, ami használatra, gyümölcsöztetésre alkalmatlanná teszi; másrészt, hogy harmadik személy semmiféle jogcímen nem fogja bérlet tárgyát részben vagy egészben elperelni. Ezzel a kötelezettséggel állnak szemben a bérlő kötelezettségei: a bérelt dolog rendeltetésszerű használata és a bérfizetési kötelezettség. A vállalkozási szerződésnél a vállalkozó arra vállalt kötelezettséget, hogy egy művet előállítson, egy feladatot elvégezzen, illetve eredményt produkáljon. Szerződészerűen csak akkor teljesít, ha a vállalt művet elkészítette, illetve a feladatot elvégezte. Munkáját a szerződésben foglaltak szerint, illetve bizonyos esetekben a megrendelő utasításainak megfelelően volt köteles elvégezni. Ennek egyik legfontosabb eleme a mű határidőre történő előállítása volt, aminek elmaradásáról s ennek jogkövetkezményeiről több ókori forrás is említést tesz. Amennyiben az elkészített művet a megrendelő átvette (*adprobatio*), akkor ezért pénzben álló vállalkozási díj (*merces*) megfizetésére volt kötelezve a vállalkozó számára. Molnár a munkaszerződésnél előálló munkaadói és munkavállalói jogok és kötelezettségek kapcsán megállapította, hogy a klasszikus korban a munkástól a munkavégzés

14 MOLNÁR: *A locatio...*, i. m., 57–76.

15 MOLNÁR Imre: *Objekt of Locatio Conductio*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano*, 1982, 127–142.

16 MOLNÁR Imre: *Rechte und Pflichten der Subjekte der locatio conductio*, *Index*, 1983/12, 157–188.

során jártasságot és megfelelő fizikai erőt kívántak meg. A munkaadónak az volt az érdeke, hogy a munkavállaló testi erejét teljes mértékben kihasználja, és a munkás a munkavégzés során ne okozzon neki kárt. Ennek fejében a munkaadó a munka elvégzése után (*postnumerando*) munkabér (*merces*) fizetésére volt köteles. Molnár megállapította azt is, hogy a modern kori feyvelmi felelősség előzményei ugyan homályosan, de kibontakozni látszottak a római jogban, ugyanis a munkaadó felléphetett a munkavállalóval szemben, ha a kiadott utasításait nem teljesítette maradéktalanul.¹⁷

6. A bérlet körében végzett kutatások eredményei közül a legnagyobb elismerést a *locatio conductio* alanyainak felelősségi és veszélyviselési körében tett megállapításai hozták Molnár Imre számára. Ez a legjobban kidolgozott és egyúttal a legterjedelmesebb rész a monográfiában. Az e kérdéskörben közzétett német nyelvű szakcikke talán életműve egyik legfontosabb publikációjának tekinthető. A vele folytatott megbeszélések során is úgy tűnt számomra, hogy ő maga is ezt tartotta a legjobban sikerült írásának.¹⁸

A felelősség és a veszélyviselés általános fogalmi elhatárolását követően e két problémakört a trichotomia híveként a három szerződéstípusba sorolt szerkezetet választva tárgyalta. Elsőként a vállalkozási szerződéseket elemezte a hajós, a fogadós, az istállótulajdonos, a ruhatisztító, a foltozósabó, az ún. bandagazda, a levélhordó, az ékszerész és a raktáros esetében. A vállalkozót érintő vizsgált forrásokból arra a következtetésre jutott, hogy a római jog a mesterségben való járatlanságot (*imperitiát*) a gondatlanság (*culpa*) esetének tekintette. Megállapította azt is, hogy a letett tárgyaknál a *custodia*-felelősség egyértelműen fennállt, ami semmiféle vétkességgel nem volt kapcsolatban. A *locatio conductio operarum*nál fennálló felelősség kapcsán megállapította, hogy szándékosságért és gondatlanságért is felelt mindkét érdekelt fél. Ennél a szerződéstípusnál a gondatlanság nemcsak *imperitia*, hanem fizikai gyengeség (*infirmetas*) esetében is fennállt. Amennyiben a munkavállaló a munkáltatótól dolgokat vagy munkaeszközöket kapott, akkor ezek tekintetében *custodia* kötelezettsége állt fenn. Harmadikként a dologbérleti szerződés alanyainak felelősségét vizsgálta, s azt a következtetést vonta le, hogy a bérbeadónak már a klasszikus kortól kezdődően *culpáért*, míg a bérbeadónak a bérlet dolgot őrizetében tartva *custodia* mértékéig kellett helytállnia. Amikor akár a *locator*, akár a *conductor* helyett egy harmadik személy járt el, akkor a kiválasztásánál kellő gondosságot kellett tanúsítani. Ha ez elmaradt, akkor *culpa in eligendo* miatti felelősség állt fenn. Molnár véleménye szerint a *culpa in eligendo* már a klasszikus korban kialakult. A dologbérlet felelősségi kérdéseit fejtegető kutatásait összegezve megállapította, hogy itt is él a szándékosságért és a gondatlanságért való helytállási kötelezettség. Mivel a dologbérlet köteles a használatába kapott dolgot őrizni is, természetesen *custodia*-felelősséggel tartozik, bár ez a forrásokban csak ritkán fordul el. Ezt Molnár azzal magyarázza, hogy a források inkább ingatlanokkal kapcsolatos esetjogot tárgyalnak, s földet, tanyát nem lehet ellopni, a lopás inkább csak bérelt ingók esetében fordulhatott elő. Azt is hangsúlyozta, hogy a harmadik személyért való felelősség a *locatio conductio*

17 MOLNÁR: *A locatio...*, i. m., 77–101.

18 MOLNÁR Imre: *Verantwortung und Gefahrtragung bei der locatio conductio zur Zeit des Prinzipats = Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II/14, szerk. Hildegard TEMPORINI, Wolfgang HAASE, Walter DE GRUYTER, New York–Berlin, 1982, 583–680.

reinél is gyakori volt, így a felelősség alapja itt is az volt, hogy a *locator* vagy a *conductor* nem járt el kellő gondossággal a harmadik személy kiválasztásánál.¹⁹

Molnár megállapította, hogy a három szerződéstípus esetében a veszélyviselés római jogi szabályozása is eltérően alakult. A munkaszerződésnél a veszélyviselés szabályainál az volt a meghatározó, hogy a munkavégzés ellehetetlenülése a munkaadónál vagy a munkavállalónál következett-e be. Molnár meggyőzően bizonyította, hogy a munkásnak nem járt a munkabér, ha a veszély az ő érdekkörében jelentkezik (például betegség miatt, vagy ha a vihar elvitte a háza tetejét, és azt ki kell javítania). Ellenben a munkabér viselésének veszélye a munkaadóra hárult, ha a veszély nem a munkás érdekkörében állt be. A *locatio conductio operis* esetében a források a megrendelő és a vállalkozó között megosztották a veszélyviselést. Ebben a kérdéskörben Molnár a külső veszély és az anyag belső hibájából eredő károsodás miatti kockázatviselés közötti különbségtételt hangsúlyozta. További fontos mozzanat volt az elkészült mű kipróbálása, s annak a megrendelő által történő átvétele (*adprobatio*). Ennek alapján Molnár az alábbi elveket fogalmazta meg. A megrendelő viseli a veszélyt: ha a mű kipróbálás előtt elháríthatatlan erő következtében megsemmisült; amikor a vállalkozó a megrendelő utasítása szerint végezte a munkát, ha a *probatiót* elmulasztja, vagy azzal késedelembe esett; illetve akkor is, ha a kár az *adprobatio* után következett be. Ellenben a vállalkozó viselte a veszélyt, ha a kár az *adprobatio* előtt történt, és az magából a dologból, a vállalkozó tevékenységéből, a munkavégzés körülményeiből adódóan véletlen folytán következett be. A *locatio conductio reinél* a lakásbérletek vonatkozásában teljes egészében a bérbeadó viselte a veszélyt. Ezzel szemben a haszonbérletnél megosztott a veszélyviselés a bérbeadó és a haszonbérlet között. A haszonbérletnél előforduló veszélyviselési eseteknél – amit Molnár a forrásokkal összhangban a bérveszély kérdésének tekintett – arra a kérdésre kereste a választ, hogy ki viseli a *vis maior* okozta pusztulás miatti lehetetlenülés következményeit. Ha a termést kívülről jövő, el nem hárítható esemény tette tönkre, nem jár a haszonbér; míg ha a károk a termelés körülményeiből vagy magából a dologból következnek be *vis maior* folytán, akkor a veszélyt a haszonbérlet viseli, és a haszonbérlet fizetésére továbbra is köteles lesz. *Vis maior* miatti lehetetlenülés esetében Molnár különbséget tett aközött, hogy jár-e a bér a bérbeadónak, illetve bérelengedésre vagy a bérleti díj csökkentésére (*remissio mercedis*) van lehetőség a *vis maior* jellegű természeti esemény miatt. Molnár – elsősorban Ulpianusra támaszkodva – megállapította, hogy a bérbeadó viselte a *vis maior* jellegű bérveszélyt akkor, amikor a teljes termés tönkrement, míg a *vis maior* jellegű eseményből fakadó *remissio mercedis* akkor alkalmazták, ha a termés csak részben megsemmisült meg.²⁰

7. Molnár Imre a *locatio conductio* megszűnésével kapcsolatos nézeteit a tekintélyes olasz római jogi szaklapban, a *Labeóban* is közzétette.²¹ A dologbérlettel kapcsolatban felhívta a figyelmet a határozott és a határozatlan idejű szerződések közötti különbségre. Egyértelmű, hogy a határozott időre kötött szerződéseket az idő lejártja megszünteti, míg a határozott időre kötött bérleti szerződés bármikor megszüntethető volt mindkét

19 MOLNÁR: *A locatio...*, i. m., 103–145.

20 *Uo.*, 145–176.

21 MOLNÁR Imre: *Le cause di estinzione del contratto e il problema dell' esistenza del diritto di disdetta nella „Locatio-conductio”*, *Labeo*, Rassegna di Diritto Romano, 1986/32, 298–309.

fél részéről. Meggyőzően bizonyította, hogy a római jog még nem ismerte a felmondási jogot. A szerződés megszűnt azonban, ha a bérlő nem fizette a bért, valamint a lakás-bérlés is megszűnt, ha a tulajdonosnak szüksége volt rá, vagy ha javítani kellett, vagy a bérlő nem megfelelően használta. A munkaszerződés rendszerint meghatározott időre szólt, így az idő elteltével megszűnt, illetve a határozatlan időre létrejövőt bármikor, bármelyik fél megszüntethette. A vállalozási szerződést a vállalozó késedelme, a vállalozói díj túllépése és a szerződő felek valamelyikének halála szüntethette meg.²²

Összefoglalóan megállapítható, hogy Molnár Imre tudományos életművében a *locatio conductio* több évtizeden keresztül kutatásainak középpontjában állt. Kandidátusi értekezése és az abban foglalt eredmények jelentős hatást gyakoroltak a védését követő években megjelent magyar római jogi tankönyvekre is.²³ Nemzetközi tekintélyét jól fémjelzi az a tény, hogy napjaink nemzetközi szakirodalmában a *locatio conductio* témakörében legjelentősebbnek számító olasz szerző, Roberto Fiori monográfiájának recenziójára is felkérték.²⁴ A hazai és a nemzetközi elismertség mellett fontos aláhúzni azt is, hogy kandidátusi disszertációja volt az első monográfiája. Molnár ifjú éveitől kezdődően ennek a témának a tanulmányozása során tanulta meg a római jogi kutatás módszertanát. Elmélyült és igényes elemzéseik ezekben az években alapozták meg kutatói profilját, ami jelentős mértékben hozzájárult a későbbi tudományos pályájának sikerességéhez, és elismert jogtudóssá válása szempontjából is meghatározó lett.

22 MOLNÁR: *A locatio...*, i. m., 177–185.

23 MOLNÁR Imre, JAKAB Éva: *Római jog*, Leges Diligens, Szeged, 2004.

24 MOLNÁR Imre: *Recenzio, Roberto Fiori, La definizione della 'Locatio conductio'*. *Giurisprudenza Romana e tradizione romanistica*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung, 2002/1, 611–614.

RÁSI VIKTÓRIA ESZTER

A kalózok tevékenységének jogi megítélése az ókori Rómában

The Legal Assessment of the Activities of Pirates in Ancient Rome

Abstract: In today's international law, special rules apply to pirates, as they pose a threat to all states with their activities. This special danger was already recognized by the ancient Romans. The paper tries to present the first appearance of pirates near Rome, their relationship with Rome and the transformation of this relationship, as well as the tools used to suppress piracy and the most common crimes committed by pirates.

Keywords: Roman law, pirates, war, shipwreck, kidnapping

Összefoglaló: A mai nemzetközi jogban a kalózokra speciális szabályok vonatkoznak, mivel tevékenységükkel minden államra veszélyt jelentenek. Ezt a különleges veszélyt már az ókori rómaiak is felismerték. A tanulmány igyekszik bemutatni a kalózok első megjelenését Róma közelében, a Rómával való kapcsolatukat és ennek a kapcsolatnak az átalakulását, továbbá azokat az eszközöket, amelyeket a kalózkodás visszaszorítására alkalmaztak, s a kalózok által megvalósított leggyakoribb bűncselekményeket.

Kulcsszavak: római jog, kalózok, háború, hajótörés, emberrablás

A kalózok által elkövetett bűncselekményekre ma különleges szabályok vonatkoznak, annak ellenére, hogy általában gyakori, minden államban büntetni rendelt cselekmények tartoznak e körbe. A speciális, szigorúbb megítélés azzal magyarázható, hogy a kalózok tevékenységükkel nem csak az adott bűncselekmény sértettjeit veszélyeztetik, hanem kollektíven az egész emberiséget. Ma a kalózkodás ezért emberiség elleni bűncselekménynek minősül, ennek gyökerei azonban egészen Rómáig nyúlnak vissza. Már Cicero is úgy tett említést korának kalózáiról, mint akik mindenki közös ellenségei, minden nép ellenségei („*communis hostis omnium, hostis gentium omnium*”).¹ Már a rómaiak is világosan felismerték, hogy a kalózokkal szembeni fellépés hatékonyságának elengedhetetlen feltétele a nemzetközi összefogás, s szintén Rómáig vezethető vissza az a követelmény, hogy a kalózok ellen minden államnak fel kell lépnie.

A jelen tanulmány célja, hogy ismertesse a kalózok tevékenységének megfékezése érdekében alkotott szabályokat, a kalózok speciális jogi megítélését, a velük szembeni

¹ Cic. *De off.* 3,29.

fellépés különböző eszközeit az ókori Rómában. Elsőként a mai értelemben vett kalózok megjelenését vizsgáljuk meg, a kalózkodás kialakulásának főbb tényezőit, valamint a kalózok és Róma korai, békésebb kapcsolatát és ennek okait. Ezután áttekintjük ennek a kapcsolatnak a későbbi ellenségessé válását, ismertetve az ezt kiváltó főbb eseményeket. Itt kitérünk azokra a próbálkozásokra, melyek a kalózok tevékenységének visszaszorítására irányultak, s melyek hol hatékonyabbak, hol kevésbé hatékonyak voltak. Külön foglalkozunk azokkal az esetekkel, amikor a kalózokat haderőként alkalmazták Róma ellenségei. Ezek után a kalózok ellenségkénti megítélésének kérdésével foglalkozunk, kiemelve annak okait, hogy az ellenük folytatott küzdelem miért nem minősült a hadijog alá tartozó háborúnak. Végül a kalózok által leggyakrabban megvalósított bűncselekményeket vizsgáljuk meg, elsősorban elkövetési magatartásukat, az esetükben alkalmazott büntetésekre is kitérve.

1. A kalózkodás megjelenése az ókorban, Róma és a kalózok korai kapcsolata

A mai értelemben vett kalózkodás – vagy tengeri fosztogatás – az ókorban jelent meg, nem sokkal azután, hogy a Földközi-tenger partvidékén létrejöttek az első, már hadsereggel és hadiflottával szervezett államalakulatok. Szerencsésebb körülmények között egy társadalom hamar a fejlődés útjára lépett, azonban nem minden esetben valósultak meg ezek a körülmények. A dinamikusabban fejlődő államok között számos olyan kisebb terület is fennmaradt, ahol az ott élő népcsoportok megragadták a fejlődés egy korábbi szakaszában. A komplex gazdasági élet híján ezeknél a csoportoknál a létfenntartás elsődleges eszköze továbbra is a fosztogatás és a rablás maradt.²

A kalózkodás meglehetősen szerteágazó módon jelentkezett az ókori világban, ezért sokáig nem is alakult ki egységes fogalom a meghatározására. Figyelembe kell vennünk ezzel kapcsolatban, hogy a kalózkodás maga nehezen volt elhatárolható más tengeren végzett tevékenységektől, hiszen a tengeri hadviselés során sok olyan erőszakosnak minősülő cselekményt elkövettek, amely mai értelemben teljes mértékben a kalózkodás definíciója alá esik, viszont az ókorban egyéb körülmények miatt e tevékenységek nem voltak ennyire könnyen behatárolhatók. Például mai szemmel Homérosz műveinek hősei nem egyszer kalózkodtak, viszont az általuk elkövetett fosztogatás nem minősült büntendőnek. Ugyanígy Thuküdidész a peloponnészoszi háborúról írt művében megemlíti, hogy a tengeri életmódot folytató görögök nagy része nem zárkózott el a fosztogatástól, kalózkodástól, s hozzá kell tennünk, hogy ezek a tettek akkor inkább a görögök hírnevét növelték, mintsem hogy hozzájárultak volna megbecsülésük elvesztéséhez vagy bármilyen büntetés elszenvedéséhez.³ Ez megmagyarázza azt is, hogy miért nem maradt fenn a kalózkodás átfogó antik jogi meghatározása, ami miatt a kalózok általános,

2 Vö. MARÓTI Egon: *Kalózkodás a római polgárháborúk korában*, Akadémiai, Budapest, 1972, 7.

3 Vö. Anna TARWACKA: *Piracy in Roman Law and the Beginnings of International Criminal Law*, Polish Review of International and European Law, 2012/1–2, 58–59.

viszonylagos ókori fogalmát csak több forrás és feljegyzés együttes ismeretében tudjuk meghatározni. Ebben az értelmezésben kalózoknak minősültek azok a személyek, akik a tengeren vagy a tengerről a partra érkezve – illetve bizonyos esetekben a szárazföldön is – nyereségvágyból, erőszakkal megsértették mások személyi vagy vagyoni jogait.⁴

Az ókori államokat a kalózokhoz fűződő viszonyuk alapján két nagyobb csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba azok az államok tartoznak, melyek a kalózokkal szemben aktívan felléptek, üldözték őket, és büntetendőnek tekintették a kalózkodást minden esetben. A második csoportba pedig azokat az államokat sorolhatjuk, amelyek valamilyen okból nem léptek fel aktívan a kalózokkal szemben, így például szövetségben álltak velük, maguk is végeztek ilyen tevékenységeket (gondoljunk csak a korábban említett homéroszi és thuküidészi példákra), vagy egyszerűen csak nem jelentett számukra olyan fontos problémát a kalózkodás, hogy érdemesnek tartották volna az ellene való fellépést.

Róma kezdetben ez utóbbi csoportba tartozott, az alábbi körülmények miatt. Mielőtt világhatalommá vált, Róma kevés figyelmet szentelt a tenger jelentőségének a nemzetközi kereskedelem, illetve a terjeszkedés során, olyannyira, hogy esetében biztonsági okokból a tenger szándékos elkerülésére is gondolhatunk.⁵ Továbbá arra is találhatunk nyomokat, hogy kezdetben egy kimondatlan, ám kifejezetten jól jövedelmező szövetség állt fenn Róma és a közeli vizek kalózái között, mely elsősorban olcsó, könnyen hozzáférhető és ezáltal a gazdaságra pozitív hatást gyakorló rabszolgapiacot biztosított. Továbbá kezdetben a kalózok tekintettel voltak a római és a Rómával szövetséges hajókra, ezeket nem gyakran támadták meg. Érdekes, hogy Róma ennek ellenére előszeretettel hivatkozott a kalóztámadásokra a nemzetközi konfliktusok kirobantásának indokául.⁶ Livius szerint T. Quinctius a következőket vetette a spártai uralkodó, Nabis szemére: „*S mintha háborút folytatnál ellenünk, kalózhajóiddal bizonytalanná teted számunkra a Malea körül fekvő tengerrészt, s úgyszólván több római polgárt ejtettél fogságba vagy öltél meg, mint Philippus, s hádseregünknek utánpótlást szállító hajóink számára még Macedonia partvidéke sem volt olyan félelmetes, mint Malea hegyfoka.*”⁷ Érdekes módon később éppen a terjeszkedés folytán változtatta meg Róma a kalózokkal szembeni magatartását, ami nemzetközi súlyának növekedésével elkerülhetetlenné vált.⁸

---

2. Róma fellépése a kalózokkal szemben

A változást Róma és a kalózok kapcsolatában a Kr. e. II. század hozta el, ami elsősorban a kilikiai kalózok miatt történt.⁹ A Kis-Ázsia délkeleti partvidékén fekvő Kilikia

4 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 7–10.

5 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 17–33.

6 Vö. TARWACKA: *i. m.*, 63.

7 Liv. 34,32 (Muraközy Gyula ford.).

8 Vö. TARWACKA: *i. m.*, 63.

9 Vö. Anna TARWACKA: *Romans and Pirates Legal Perspective*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, 2009, 26–31.

a területet övező természeti viszonyok, a társadalmi fejlődés elmaradása és a zavaros politikai helyzet következtében a kalózok ideális központjává vált.¹⁰ A kilikiaiak előtt Rómának ritkán kellett kalózzal szemben fellépnie önmaga vagy szövetségesei védelme érdekében, és ezekben az esetekben sem volt mindig szükség erőszakos fellépésre. Amikor például egy római hajó liparaebai kalóztámadás áldozata lett, az ottani vezető méltányos viselkedése miatt nem volt szükség agresszív fellépésre, sőt, később ez a vezető vendégjogot és ajándékot is kapott Rómától: „*Camillust – írja Livius – sokkal nagyobb ünnepléssel fogadták most, amikor az ellenséget igazságszeretettel és becsületérzésével legyőzve tért vissza Rómába, mint akkor, amikor diadalmenetben fehér lovak vontatták végig szekérét a Városon. A senatus nem tudta elviselni hallgatásával kifejezett néma szemrehányását, ezért úgy döntött, hogy haladéktalanul teljesíti Camillus fogadalmát. Valerius, L. Sergius, A. Manlius hadihajón útnak indították azzal a megbízatással, hogy az arany vegyítőkorsót vigyék el Delphoiba Apollónak szánt fogadalmi ajándékkul, ám a szicíliai szorosban liparaei kalózok elfogták, és Liparaeba vitték őket. Ebben a városban a kalózkodást hagyományosan állami megbízásból üzték, s a zsákmányon a lakosság megosztotta. Az állam élén ebben az évben történetesen egy bizonyos Timasitheosz állt, aki jellemében sokkal inkább a rómaiakhoz, mint honfitársaihoz hasonlított. S mivel őt magát is tisztelettel töltötte el a követek neve, az ajándék, az isten, akinek küldték s az ajándékozás oka, a tömeget is – amely legtöbbször olyan, mint uralkodója – kellő vallásos félelemre bírta. Ezért a követekkel úgy bánt, mint az állam vendégeivel, sőt hajókíséretet is adott melléjük a delphoi útra, és sértetlenül küldte őket vissza Rómába. A senatus határozati-lag vendégjogot adományozott, s az állam nevében ajándékot küldött neki.*”¹¹

A Kr. e. II. század végére a római és itáliai kereskedők tengeri útvonalai már kifejezetten veszélyesnek bizonyultak. A kalózok Róma ellenségeivel szövetkeztek, súlyos károkat okoztak és a római polgárok biztonságát veszélyeztették, ezzel kikényszerítve az aktívabb és agresszívebb fellépést ellenük.¹²

Az első fontosabb kísérletek a kalózzal szembeni szervezett akciókra Quintus Caecilius Metellus és Marcus Antonius nevéhez köthetőek. Metellus Kr. e. 123-ban folytatott hadjáratot a Baleár-szigetek környékén.¹³ A hadjáratot az ottani kalózok agresszív magatartása váltotta ki, a források azonban nem egyeznek a kalózok kilétét illetően. Florus¹⁴ és Orosius szerint maguk a szigetlakók foglalkoztak kalózkodással,¹⁵ Sztrabón ezzel szemben azt állítja, hogy a helyiek közül csak néhány gonosztevő kötött szövetséget a tengeri rablókkal.¹⁶ Sikeres hadjáratának köszönhetően később Metellusnak a Balearicus nevet adták. Később, Kr. e. 69–67 között Kréta szigetén Laeszthenész ellen vezetett hadjáratot, bár e jogkörét később a szenátus Cn. Pompeiusra ruházta át, amikor megbízta őt a kalózok elleni hadjárat vezetésével.¹⁷

10 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 17–33.

11 Liv. 5,28 (Muraközy Gyula ford.).

12 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 17–33.

13 Vö. TARWACKA: *Piracy...*, *i. m.*, 63.

14 Flor. 1,43.

15 Oros. 5,13.

16 Sztrab. 3,5,1. A források között ebben a kérdésben mutatkozó ellentmondásról lásd M. Gwyn MORGAN: *The Roman Conquest of the Balearic Isles*, California Studies in Classical Antiquity, 1969, 217–218.

17 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 69–71.

Marcus Antonius Kr. e. 102–100 között indított hadjáratot a kilikiai kalózokkal szemben. A hadjárat során – amelyben a rodosziak is jelentős részt vállaltak – Antonius több hajó felett is győzelmet aratott, és megvetette a későbbi Cilicia tartomány alapjait.¹⁸ Kevésbé szerencsés következménye volt a győzelmének az, hogy néhány évvel később az általa üldözött kalózok betörték a birtokára, és elrabolták onnan a lányát.¹⁹ Antonius után később P. Servilius *proconsul* is felvette ellenük a harcot, és a kalózok több városát is elfoglalta.²⁰ Ezeket a hadjáratokat arra a tényre alapozták, hogy a kalózok „kételtű” életmódot folytattak, vagyis egyaránt aktívan jelen voltak a tengeren és szárazföldön is. A tengeri támadások után általában a part környékén létesített rejtekhelyeikre húzódtak vissza, s előszeretettel fosztogatták a hajók mellett a közeli kikötőket is. Ezek a rejtekhelyek voltak a római hadvezérek elsődleges célpontjai, ezek megtámadásával és elpusztításával vágták el a kalózokat forrásaiktól, szárazföldi kereskedelmi kapcsolataiktól, így ezek a hadjáratok kezdetben eredményes fellépésnek bizonyultak.²¹

Szintén az első eszközök közé tartozott a Kr. e. 100 körül hozott *lex de piratis persequendis*, amely a tengeri hajózás és a kereskedelem biztonságának helyreállítását és védelmét célozta.²² A törvény szövege, melynek görög fordítását Delphiben találták meg az 1800-as évek végén, többek között az alábbi előírásokat tartalmazza. A következő, tisztségét elfoglaló *consul* küldjön levelet Róma összes barátjának és szövetségeseinek, amelyben utasítsa őket arra, hogy biztosítsák Róma és latin szövetségesei számára üzleti ügyeik szükségszerű rendezése során a békés és biztonságos tengeri közlekedést a keleti városok és szigetek felé, s levélben emlékeztesse őket, hogy Kilikiát Róma éppen ezért szállta meg, nem pedig hatalom- vagy haszonszerzés céljából. Hasonlóképpen írjon Ciprus, Alexandria, Egyiptom, Kүréne és Szíria szövetséges uralkodóinak, gondoskodjanak róla, hogy a kalózok ne tevékenykedhessenek területeiken, katonai és politikai vezetőik ne fogadják a kalózokat, és amennyiben hatalmukban áll, működjenek együtt Rómával mindenki közös biztonsága érdekében. Ezeket a királyoknak címzett leveleket a rodoszi követeknek adja át, hogy ők hazatérésük során kézbesíthessék azokat.²³

A *lex de piratis persequendis* hatását érdemes több szempontból is megvizsgálnunk. Elsőként megállapítható, hogy a gyakorlati hatékonysága messze nem érte el a tőle elvártakat. Utólag megállapítható, hogy túl nagy bizalommal fordult a keleti népek felé a kalózokkal szembeni fellépés során. A Mithridatész és a Pontusz elleni háborúk – amelyek csupán néhány évvel a *lex de piratis persequendis* megalkotása után törtek ki – erősen megtépázták Róma és más népek kapcsolatát, mivel sokan az ellenséges népek szövetségesei voltak. E keleti népek nem bíztak Rómában, és nem zárkóztak el a tengeri fosztogatástól sem.²⁴

18 Liv. *Per.* 68.

19 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 33–36.

20 Liv. *Per.* 93.

21 Vö. TARWACKA: *Piracy ...*, *i. m.*, 63.

22 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, *i. m.*, 37–42.

23 *Lex de piratis persequendis* 1. A törvény szövegének rövid kommentárral ellátott angol fordítását lásd Allan Chester JOHNSON, Paul Robinson COLEMAN-NORTON, Frank Card BOURNE: *Ancient Roman Statutes*, University of Texas Press, Austin, 1961, 60–61.

24 Vö. TARWACKA: *Piracy ...*, *i. m.*, 66–67.

Ezzel szemben azonban nem vitathatóak a törvény pozitív hatásai sem, bár ezek első sorban nem a gyakorlati alkalmazás során jelentkeztek, sokkal inkább a jogfejlődésre és a nemzetközi politikára gyakorolt hatása alapján. Elsőként meg kell említenünk, hogy a *lexet* görög nyelvre is lefordították a szélesebb körű és könnyebb megismerhetőség érdekében. A görög verzióban szereplő *πειρατής* kifejezést egyaránt használták szárazföldi fosztogatókra és kalózokra. A *lex* másik fontos funkciója az volt, hogy Róma burkolt módon a kalózokkal szembeni nemzetközi fellépés vezetőjének nevezte ki magát általa. Róma mint a szabadság és a béke védelmezője lépett fel látszólagosan ebben az esetben. A törvény szövegéből kivehető, hogy azokat, akik nem tudtak, illetve nem akartak fellépni a kalózokkal szemben, a kalózok támogatásával, valamint tengeri fosztogatással vádolták meg, vagyis büntetendővé vált a kalózok elleni fellépés elmulasztása. A törvénnyel Róma annak a nemzetközi kalózállás ellenes szövetségnek az élére helyezte magát, amelynek Szíria, Egyiptom és Ciprus is tagja volt. A jól látható hatalmi versengés mellett ez azt is jelentette, hogy Róma felismerte, hogy a kalózokkal szembeni fellépés nemzetközi érdek, mely nemzetközi eszközöket és összefogást igényel. Vagyis a *lex de piratis persequendis* megeremtetten annak a nemzetközi összefogásnak az alapját, amely napjainkig hatásos a kalózokkal szemben.²⁵

A *lex de piratis persequendis*-nél azonban sokkal hatásosabbnak bizonyult a Kr. e. 67-ben alkotott *lex Gabinia de uno imperatore contra praedones constituendo*, amely által a népgyűlés felhatalmazta Cnaeus Pompeius Magnust a kalózokkal szembeni szervezett fellépésre.²⁶ Ez az intézkedés jelentős sikereket ért el a kalózkodás visszaszorítása terén, ugyanakkor jelentős mértékben túllépte a szokásos jogi kereteket, a Pompeiusnak biztosított *imperium extraordinarium* miatt. A felhatalmazás időbeli hatályát három évben határozták meg, ami szokatlanul hosszúnak számított, a területi hatálya pedig a Földközi-tenger szinte teljes medencéjére kiterjedt. Pompeius hatalma így bőven meghaladta azt a mértéket, amelyet a köztársaság törvényei általában meghatároztak.²⁷ „*Cn. Pompeiust a népgyűlésen hozott törvényben megbízták azzal, hogy kezdje meg a tengeri rablók üldözését, akik megakadályozzák a gabonakereskedelmet, s ő negyven nap alatt teljesen megtisztította tőlük a tengert. Az ellenük megindított háborút Ciliciában fejezte be, s miután elfogadta a kalózok megadását, földeket és városokat adott nekik*” – olvashatjuk a liviusi mű egyik elveszett könyvének tartalmi összefoglalójában.²⁸

3. A kalózok felhasználása Rómával szemben

Ahogy azt már említettük, nem egyszer megtörtént, hogy Róma ellenségei szövetségre léptek a kalózokkal. A kalózkodás a Mithridatész elleni első háború idején ismét felvirágozott. Maga Mithridatész is a kalózok támogatását élvezte Rómával szemben.

25 *Uo.*, 65.

26 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, i. m., 43–55.

27 Pompeius rendkívüli hatalmáról bővebben lásd PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2014, 122–124.

28 *Liv. Per.* 99 (Muraközy Gyula ford.).

A harmadik mithridatészi háborúban például a kalózok egy veszélyes tengeri viharból mentették ki az uralkodót. A háború alatt megnövekedett a kalózok száma, egyrészt a háború által okozott károk miatt, hiszen sokak megélhetése veszélybe került, másrészt azért, mert Sulla visszaállította az eredeti személyállapotukat azoknak a volt rabszolgáknak, akiket Mithridatész Kis-Ázsia területén felszabadított: ezek ugyanis, ha tehették, elmenekültek, s vagy Mithridatész, vagy a kalózok szolgálatába álltak.²⁹ Mithridatészen kívül mások is szövetségre léptek a kalózokkal Róma ellen. Így járt el Quintus Sertorius, aki a háború után Sulla rezsimének megdöntése érdekében szövetkezett a kalózokkal, majd később magával Mithridatésszal is.³⁰ Sextust Pompeius, a fentebb említett Pompeius Magnus fia, szintén a kalózokat használta fel Rómával szemben, ő azonban nem biztosított olyan önállóságot számukra, amelyet korábban Mithridatésztől kaptak. A kalózok beolvadtak a haderejébe, s mérséklődött eredeti, fosztogató tevékenységük.³¹ A *Periochae* szerint „*Sex. Pompeius, Pompeius Magnus fia, összegyűjtve Epirusból a proskribáltakat és a szökevény rabszolgákat, seregével sokáig kalózkodott a tengeren, anélkül, hogy bárhol is állandó támaszpontja lett volna; először a sicíliai Messana városát foglalta el, majd az egész provinciát, s miután megölte Pompeius Bithynicus praetort, tengeri csatában legyőzte Q. Salvidenust, Caesar legatusát*”.³² Ugyanitt olvashatjuk, hogy „*Sex. Pompeius kalózkodásával ismét veszélyeztetni kezdte a tenger biztonságát, s a békemegállapodás feltételeinek sem tett eleget, Caesar ezért kénytelen volt megindítani ellene a háborút, s két bizonytalan eredményű tengeri csatát vívott vele*”.³³

Livius szerint Polyxenidas, III. (Nagy) Antiokhosz szeleukida király rodoszi származású flottaparancsnoka szintén felhasználta a kalózokat a Róma elleni harcok során: „*Polyxenidas, miután mindent kellőképpen előkészített, éjszaka odarendelte Magnesiából az evezőslegénységet, gyorsan vízre bocsátatta a partra vont hajókat, de nappal már nem folytatta ugyanígy a készülődést, mert nem óhajtott, hogy a hajóhad indulását megfigyeljék. Így napnyugtá után futott ki hetven fedélzetes hajóval, s kedvező széllel még hajnal előtt elérte Pygela öblét. Itt a fenti okból csendben töltötte el a napot, majd éjszaka áthajózott a közeli Samos partjaihoz. Itt egy bizonyos Nicander nevű kalózvezért megbízott azzal, hogy öt fedélzetes hajóval vitorlázzon el Palinurushoz, onnan pedig vezesse csapatait a földeken át a legrövidebb úton Panhormushoz, az ellenség háta mögé, majd maga is elindult Panhormus felé, hajóhadát két részre osztva, hogy mindkét oldalról meg tudja szállni az öböl bejáratát.*”³⁴

29 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 41–44, 62–64.

30 *Uo.*, 52–58.

31 *Uo.*, 87–91.

32 Liv. *Per.* 123 (Muraközy Gyula ford.).

33 Liv. *Per.* 128 (Muraközy Gyula ford.).

34 Liv. 37,11 (Muraközy Gyula ford.).

4. A kalózkok jogi megítélése a velük szembeni konfliktus szempontjából

A *lex de piratis persequendis* kihirdetése után általánosan elfogadottá vált, hogy a kalózkok kivétel nélkül valamennyi hajóra és minden part menti városra veszélyt jelentenek, és így minden állam és nép ellenségei. Cicero azt írja, hogy ha „*a kalózkoknak nem vesszük meg az életünkért kikötött váltságdíjat, az nem csalás, még akkor sem, ha esküvel kötelezzük rá magunkat. A tengeri rabló (pirata) ugyanis nem a hadi ellenség (perduellis) sorából való, hanem közös ellensége mindenkinek (communis hostis omnium). Vele sem adott szavunk, sem eskünk nem közös.*”³⁵

Felmerül a kérdés: hogyan kell e szavakat értelmeznünk? Pontosan milyen ellenségnek minősültek a kalózkok? Ez ugyanis meghatározta többek között a velük szembeni bánásmódot is. Ennek megvizsgálásakor ki kell térnünk arra, hogy miként vélekedtek a rómaiak az igazságos háborúról. A nemzetközi kapcsolatok rendes állapotának az ókorban is a béke számított; a háborút csak elkerülhetetlen esetben tekintették indokoltnak. Cicero erőszakosnak és állatiasnak tartotta a háborút, mégis úgy gondolta, hogy erkölcsileg elfogadható okból megengedett a háború indítása, ha már más megoldás nem lehetséges, és ha az végső soron a békét szolgálja.³⁶ Az igazságos háború (*bellum iustum*) szabályai elsődlegesen inkább morális, etikai előírások voltak, mintsem pozitív jogszabályok; ezek betartásával biztosították, hogy a nép elfogadja a háború szükségességét. A hadüzenetben például pontosan meg kellett jelölni azt a jogsérelmet, amit Róma az aktuális ellenségétől elszenvedett. A *bellum iustum* feltételei közé tartozott így többek között a jogos ok vagy indok, amely alapján a háborút indították, ilyennek minősült például egy terület jogtalan megszállása vagy egy hivatalos személyt (például uralkodót, politikai vezetőt vagy követet) ért méltatlan bánásmód. Később azonban sok esetben már a hadüzenet pusztán formalitásainak betartásával biztosították a háború jogosságát a nép szemében.³⁷ Az igazságos háborúnak az ellenség vonatkozásában is megvoltak a szabályai: ilyen háborút csak jogszerű és törvényes ellenséggel (*hostis iustus et legitimus*) szemben lehetett vívni.³⁸ A *bellum iustum* normái mind a két féllel szemben követelményeket állított fel, nem csupán a konfliktus kirobbanásakor, hanem a hadviselés folyamán is; így például a hadifoglyokkal szemben méltányosan kellett bánni, a követekkel szemben tilos volt erőszakot alkalmazni. Ezért nem volt mindegy, hogy a fegyveres konfliktusban a másik oldalon egy szervezett, a nemzetközi jog által szabályozott kapcsolatokkal rendelkező

35 Cic. *De off.* 3,107 (Csengeri János ford.). Vö. TARWACKA: *Piracy... i. m.*, 69–70.

36 Vö. SZEKERES Csilla: „Igazságos háború”. *Cicero bellum iustum-konceptiójától az ENSZ Alapokmányáig*, Klió, 2007/3, 7.

37 Az igazságos háború megindításának formai követelményeiről részletesen lásd NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Lectum, Szeged, 2011, 392; NÓTÁRI Tamás: *Adalékok a bellum iustum ideológiájához és a hadüzenet szimbolikájához az ókori Rómában = Bíró Gáspár Emlékkönyv. Kisebbségi identitás és önrendelkezés a globalizmusban*, szerk. FÁBIÁN Gyula, JAKAB Albert Zsolt, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2015, 157–165.

38 Cicero szerint a *iustus et legitimus hostis*szal szemben – akire a *ius fetiale* is kiterjed – adott szó és az eskü kötelez (*De off.* 3,108).

állam vagy egy csapat rabló állt-e. Pomponius szerint (jogszerű és törvényes) ellenségek (*hostes*) azok, akik Rómának hadat üzentek, vagy akiknek Róma hadat üzent; a többiek *latrones* vagy *praedones*.³⁹ A kalózok a *latrones*, illetve *praedones* kategóriájába tartoztak, vagyis bűnözőknek, rablóknak és fosztogatóknak számítottak, akik nem rendelkeztek szervezett államapparátussal és társadalommal, ami a nemzetközi konfliktusok civilizált rendezése során már az ókorban is elengedhetetlen volt.

Összefoglalva tehát: a kalózok nem számítottak jogszerű és törvényes ellenségnek, így az ellenük folytatott harc nem háborúnak minősült. Így nem is volt lehetséges velük békét kötni, s a legyőzésük sem adott okot hivatalos ünneplésre.⁴⁰

---

5. A kalózok által megvalósított bűncselekmények

A kalózok által elkövetett bűncselekmények vonatkozásában mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy Rómában nem létezett külön tényállás a kalózkodásra. Manapság a kalózok olyan bűncselekmények minősített eseteit követik el, amelyeket az egyes államok törvényei büntetni rendelnek.⁴¹ A kalózkodás büntetése általában Rómában is az általános büntetőjogi szabályok alapján történt. Bár a köztársaság korában a kalózkodásra még külön szabályok vonatkoztak, a császárkorban már nem tettek különbséget a szárazföldi és a tengeri rablók között, mivel a kalózok tevékenysége is – ahogy Ferrándiz írja – lokális jellegűvé redukálódott.⁴²

A kalózok tevékenységük során többféle bűncselekményt is elkövettek. Olyan bűncselekmények mellett, mint a rablás és az emberölés, legtöbbször a *vis publica* büntetést valósították meg.⁴³ Marcianus szerint a *lex Iulia de vi publica* alapján vonták felelősségre azt, aki felfegyverkezett emberekkel, csoportosan, küzdelem során vetett ki mást a hajója birtokából.⁴⁴ A *vis publica* büntetése alapvetően száműzetés volt.⁴⁵

A kalózok gyakran megvalósították a *direptio ex naufragiōt*, vagyis a hajótöréskor való fosztogatás büntetést,⁴⁶ amely esetében a *praetori edictum* alapján egy éven belül négyszeres, egy év leteltével pedig egyszeres pénzbüntetést lehetett követelni tőlük.⁴⁷

39 Pomp. D. 50,16,118. Hasonlóan fogalmaz Ulpianus is, aki mindehhez hozzáteszi, hogy aki a kalózok fogságába esik, nem is válik rabszolgává, s így esetében – kiszabadulása esetén – a *postliminium* jogára sincs szükség (Ulp. D. 49,15,24).

40 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, i. m., 67–70.

41 A Harvard Egyetem jogi karán 1932-ben megfogalmazott definíció tételesen felsorolja azokat a bűncselekményeket, amelyek kalózkodásnak minősülnek, az ENSZ 1982-es Tengerjogi Egyezménye (UNCLOS) viszont kalózkodásnak tekint minden jogellenes, erőszakos, feltartóztatásra irányuló vagy fosztogató cselekményt, mely során teljesülnek a kalózkodás egyéb követelményei (101. cikk).

42 Emilia Mataix FERRÁNDIZ: *Shipwrecks, Legal Landscapes and Mediterranean Paradigms. Gone Under Sea*, Brill, Leiden–Boston, 2022, 26.

43 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, i. m., 101–105.

44 Marci. D. 48,6,3,6.

45 Ulp. D. 48,6,10,2.

46 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, i. m., 106–112.

47 Ulp. D. 47,9,1 pr.

E bűncselekményt csak az követte el, aki a hajótöréskor, annak helyén és idején fosztogatott; azt, aki később tulajdonított el olyan vagyontárgyakat, melyek korábbi hajótörés során kerültek a tengerbe, Ulpianus szerint lopásért lehetett felelősségre vonni.⁴⁸ A hajótöréskor elkövetett rablást a *lex Iulia de vi privata* is büntetni rendelte,⁴⁹ később pedig az ilyen cselekményt a császári rendeletek alapján *extra ordinem* még súlyosabban büntették.⁵⁰ Érdemes ehhez hozzátennünk, hogy azokat, akik gonosz szándékkal gátolták a hajótörötteket abban, hogy másoktól segítséget kérjenek, egy szenátusi határozat alapján a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* büntetésével kellett sújtani.⁵¹

A kalózok gyakran elkövezték a köztársaság kései szakaszában hozott *lex Fabia de plagiariis* által büntetni rendelt *crimen plagii*t, amikor az általuk elfogott szabad embereket rabszolgaként adták el.⁵² Mint fentebb már említettük, a kalózok fogságába került szabad emberek nem váltak rabszolgákká.⁵³ Ahogy többek között Paulus is megállapítja, azok, akik kalózok vagy rablók fogságába esnek, jogállapotukat tekintve szabadok maradnak: „*A piratis aut latronibus capti liberi permanent.*”⁵⁴ Azokat, akik szabad embereket rosszhiszeműen rabszolgaként adtak el, a *lex Fabia* alapján eredetileg csupán pénzbüntetéssel sújtották, később azonban az alacsony társadalmi rangú elkövetőket bányamunkára ítélték vagy keresztre feszítették, az előkelőket pedig vagyonuk felének elkobzása mellett örökre száműzték.⁵⁵

Időnként előfordult, hogy a kalózok híresebb családból származó, előkelő személyt fogtak el. Ilyenkor általában magas váltságdíjat követeltek foglyuk szabadon bocsátása fejében.⁵⁶ Fiatal korában egy alkalommal a tengeren utazó Iulius Caesar is a kalózok fogságába került. Kíséretének tagjait elküldte a környező városokba a váltságdíj összegének összegyűjtésére, de a kalózok előtt esküvel fogadta meg, hogy tettükért keresztre fogja őket feszíttetni. Miután a váltságdíj megérkezett, Caesart elengedték, aki később hajókkal visszatérve elfogta és – esküjéhez híven – valóban keresztre feszítette a kalózokat.⁵⁷

6. Zárógondolatok

A történelem során a kalózok általában olyan elmaradott vidékeken jelentek meg, ahol az emberek a gazdaság fejletlensége következtében kevésbé voltak képesek

48 Ulp. D. 47,9,1,5; 47,9,3 pr.

49 Marci. D. 48,7,1,1.

50 Marci. D. 48,7,1,2.

51 Ulp. D. 47,9,3,8.

52 TARWACKA: *Romans...*, i. m., 115–118.

53 FERRÁNDIZ: i. m., 69–70.

54 Paul. D. 49,15,19,2.

55 Paul. *Sent.* 5,30b,1 = Coll. 14,2,1–2.

56 Érdemes itt megjegyeznünk, hogy a *lex Fabia* alapján azt is büntetni lehetett, aki mást (akár szabad embert, akár idegen rabszolgát) gonosz szándékkal megkötöztött és fogva tartott (Paul. *Sent.* 5,30b,1 = Coll. 14,2,1–2; Call. D. 48,15,6,2).

57 Plut. *Caes.* 2; Suet. *Caes.* 74. Az esetről bővebben lásd SÁRY PÁL: *Keresztre feszítés az ókorban*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 52.

önmaguk fenntartására. A tengeri rablók tevékenysége szervezetlenségük miatt sokszor csak rövid ideig tartott, az is előfordult azonban, hogy az tartós és nagy területekre kiterjedő veszélyt jelentett. Róma korán felismerte e veszély súlyosságát és a kalózok elleni szervezett nemzetközi fellépés fontosságát. A középkortól kezdődően az egyes államok sokáig külön-külön, önállóan próbáltak fellépni a kalózokkal szemben, idővel azonban ismét nyilvánvalóvá vált, hogy a kalózok tevékenysége csak nemzetközi együttműködés útján számolható fel.

SÁRY PÁL

A tizedelés mint katonai büntetés az ókori Rómában

Decimation as a Military Punishment in Ancient Rome

Abstract: The first part of the present paper provides a brief historical overview of the decimations performed in the Roman armies between 471 BC and AD 286. The second part looks for an answer to the question of whether these collective punishments were lawful: in this regard, it primarily examines whether the Roman soldiers had the right to appeal to the popular assembly. The third part deals with the aims of the decimations, and also with the question of why military crimes were not severely punished in many cases.

Keywords: Roman law, military law, collective penalty, decimation, appeal

Összefoglaló: A tanulmány első része rövid történeti áttekintést nyújt azokról a tizedelésekről, melyeket a római hadseregekben hajtottak végre Kr. e. 471 és Kr. u. 286 között. A második rész arra a kérdésre keresi a választ, hogy jogszerűek voltak-e ezek a kollektív büntetések: ezzel kapcsolatban elsősorban azt vizsgálja meg, hogy megillette-e a római katonákat a népgyűléshez való fellebbezés joga. A harmadik rész a tizedelések céljaival foglalkozik, továbbá azzal a kérdéssel, hogy miért maradt el sok esetben a katonai bűncselekmények szigorú büntetése.

Kulcsszavak: római jog, katonai jog, kollektív büntetés, tizedelés, fellebbezés

Már az ókori Róma jogászai is különbséget tettek a civilekre és a katonákra vonatkozó büntetőjogi normák között. Paulus jogtudós például – aki Alexander Severus császár (222–235) uralkodása idején *praefectus praetorió*ként tevékenykedett – önálló művet írt (*De poenis paganorum* címmel) a civilekre kiszabható büntetésekről,¹ és külön művet (*De poenis militum* címmel) a katonai büntetésekről.² Bár a fennmaradt jogi források nem említik, a történetírók műveiből jól tudjuk, hogy a hadseregen belül a legsúlyosabb büntetés a *decimatio* volt. A hadvezérek csak ritkán rendeltek el tizedelést, de mind a köztársaság korában, mind a császárkorban alkalmazásra került ez a kollektív büntetés.

1 Vö. Paul. D. 47,2,90; 47,16,2; 48,10,23; 48,18,21.

2 Vö. Paul. D. 47,17,3; 48,3,8; 49,16,14.

1. Tizedelések a római hadseregben

A legkorábbi olyan tizedelést, melyről a források beszámolnak, Appius Claudius *consul* parancsára hajtották végre Kr. e. 471-ben. Livius szerint Appiust Laetorius néptribunus a római nép legdölyfösebb és legkegyetlenebb ellenségének tartotta, akinek a személyében „*a patriciusok nem consult választottak, hanem hóhért (carnifexet), hogy kínozza és tönkretegyje a népet*”.³ A *consul* és a néptribunus közötti ellentét zavargásokhoz vezetett, melyek közben háború tört ki a *volscusokkal* és az *aequusokkal* szemben. A *volscusok* elleni háború vezetését Appiusra bízta, aki mélyen megvetette katonáit és rendkívül keményen bánt velük. A katonák gyűlölték vezérüket és hanyagul teljesítették parancsait. Amikor pedig a *volscusok* rájuk támadtak, nem engedelmeskedtek a vezényszavaknak, soraik felbomlottak és fejvesztve menekülni kezdtek: a hadijelvényeiket elveszítve, szégyenteljesen elfutottak az ellenség elől. A *consul* mindezt szigorúan megtorolta: előbb kivégeztette azokat a *centuriókat*, akiknek a századai megfutamodtak, valamint azokat a katonákat, akik elvesztették a rájuk bízott hadijelvényeket, majd azok közül a katonák közül, akik a csatasorban elhagyták a helyüket, minden tizediket halálra botoztatta. A kivégzendők személyéről sorshúzás útján döntöttek.⁴

Egyetlen szerző sem említi, hogy az Appius által elrendelt *decimatio* a római hadseregben szokatlan büntetés lett volna.⁵ Polübiosz Kr. e. 150 körül szintén úgy ír a tizedelésről, mint bevett, szokásos eljárásról olyan esetekben, amikor az ellenség elől menekülve egyszerre sok katona, esetleg egy egész *manipulus* hagyta el a csatasorban kijelölt helyét. Ilyenkor a történetíró szerint – az egész egység kivégzése helyett – a következőképpen jártak el: „*A tribunus ugyanis összehívja a légiót, középre állítva a vétkeket, kemény szavakkal szemükre hányva bűnüket, és végül kiválaszt közülük öt, nyolc, esetleg tíz embert, általában a vádlott csapat mintegy tizedrészét, és ezeken azután könyörtelenül végrehajtatja a halálra botozás büntetését.*” Polübiosz meglátása szerint a büntetés e formájával „*a rómaiak elérték céljukat, mert egyrészt megrémültek a büntetéstől, másrészt korlátozták az egység emberveszteségét.*” A történetíró hozzáteszi mindehhez, hogy a vétkes egység életben hagyott katonái a *tribunus* parancsára innentől kezdve búza helyett árpában kapták az élelemdagjukat, és sátraikat a biztonságot nyújtó tábori sáncokon kívül kellett felverniük.⁶

3 Liv. 2,56 (Kiss Ferencné ford.).

4 Vö. Dion. 9,50,7; Liv. 2,59; Front. *Strat.* 4,1,34: „*Appius Claudius ex his, qui loco cesserant, decimum quemque militem sorte ductum fusti percussit.*” A három csatasorból álló római csatarendről (melyben minden katonának megvolt a pontos helye) részletesen lásd Liv. 8,8.

5 Halikarnasszosi Dionüsziosz azt a megjegyzést fűzi a történetekhez, hogy a tizedelés a hagyományos büntetése a rómaiaknál azoknak a katonáknak, akik elhagyják a helyüket vagy átengedik (az ellenségnek) a jelvényeiket (Dion. 9,50,7).

6 Pol. 6,38 (Muraközy Gyula ford.). Néha – felháborító bűncselekmények esetén – az egész érintett egységet kivégezték. Appianosz szerint Kr. e. 76-ban, a Pompeius és Sertorius közötti háború során, Laurón városának ostromakor „*egy asszony, akin foglyul ejtője erőszakot akart elkövetni, női gyengesége ellenére saját kezével kaparta ki merénylőjének szemét. Sertorius, amikor ezt a szörnyű esetet meghallotta, ezt az egész cohorsot, amely hasonló elvadult cselekedetekről amúgy is hírhedt volt, bár csupa római katonából állt, felkoncoltatta*” (Bell. civ. 1,109,511; Hahn István ford.). Az is előfordult azonban, hogy a vétkes egység létszámának egytizedénél kevesebb

A halálra botozással (*fustuarium*) kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy a hadseregen belül a testi fenytés tipikus módja a botozás volt (ez járt például annak, aki a táboron belül lopást követett el),⁷ a súlyosabb vétségek miatt halálra ítéleteket pedig lefejezték vagy halálra botozták.⁸ Tizedelés esetén a sorshúzás útján kiválasztott katonákat rendszerint az utóbbi módon végezték ki.⁹

Nagyon híres az a tizedelés, mely Crassus parancsára történt a Spartacus elleni hadjárat során, Kr. e. 72 végén vagy 71 elején. Miután Spartacus serege győzelmet aratott mind Lentulus *consul*, mind Cassius *propraetor* serege felett, a szenátus a *praetori* tisztséget betöltő Crassust választotta a háború vezérévé. Plutarkhosz szerint Crassus azt a parancsot adta alvezérének, Mummiusnak, hogy két légióval „kövesse az ellenséget, de még kisebb csatározásokba se bocsátkozzék vele. Mummius azonban az első kedvezőnek látszó alkalmat felhasználva megütközött Spartacusszal és vereséget szenvedett; sok embere elesett, mások, fegyverüket eldobálva, futásban kerestek menekülést. Crassus emiatt keményen leszidta Mummiust [...]; ezután a leggyávább ötszázat, akik elsőnek futottak meg, tízes szakaszokba osztotta, és sorshúzás után minden tizediket kivégeztette; ezzel a hadseregben egy ősrégi, de már régóta elavult büntetési módot elevenített fel.”¹⁰

E szövegből arra következtethetünk, hogy a tizedelést ekkor már régóta nem alkalmazták: bár a hadvezéreknek jogukban állt ilyen büntetést kiszabni, nem éltek e jogukkal, s így e büntetési mód kikopott a gyakorlatból. Törvényrontó szokás (*desuetudo*) kezdett tehát érvényesülni, melynek azonban Crassus véget vetett. Plutarkhosz beszámolója szerint Crassus 50 katonát végeztetett ki a tizedelés során. Appianosz ezzel szemben azt állítja, hogy a Crassus által elrendelt tizedelésnek 4000 katona esett áldozatul.¹¹

katonát végeztek ki. Frontinus szerint egy Aquilius nevű parancsnok három katonát fejeztette le bárdal minden olyan századból, melynek állását az ellenség áttörte: „*Aquilius ternos ex centuriis, quarum statio ab hoste perrupta erat, securi percussit*” (*Strat.* 4,1,36). (Persze nem tudjuk, hogy az egyes századokból hányan éltek túl a csatát.) Marcus Antonius Kr. e. 44-ben a fegyelmezetlen katonáknak kevesebb mint egytizedét végeztette ki sorsvetéssel (*App. Bell. civ.* 3,43,178). Macrinus császár (217–218) egy alkalommal a fellázadt katonák vonatkozásában tizedelés vagy huszadolás (*vicensimatio*) helyett csupán századolást (*centesimatio*) rendelt el, amivel kegyességét kívánta kifejezni (*SHA Macr.* 12). Ezek szerint időnként huszadolás is előfordult a hadseregben. Az is megesett, hogy a hadvezér tizedelés helyett összesen tíz katonát végeztetett ki: így járt el Iulianus császár (361–363), aki egy perzsa támadás után tíz katonát ítelt halálra azok közül, akik megfutamodtak (*Amm.* 24,3).

7 Vö. Pol. 6,37. Tacitus szerint egy Lucilius nevű *centuriónak* „*katonai elmésséggel a 'Másikat' gúnynevet adták, mivel, ha eltört a pálcája egy katona hátán, hangos szóval mindig 'másikat' és újra 'másikat' kért*” (*Ann.* 1,23; Borzsák István ford.).

8 T. Manlius *consul* Kr. e. 340-ben lefejeztette a saját fiát, amiért az a rendelkezései ellenére a csatasoron kívül szállt harcba az ellenséggel (*Liv.* 8,7). Szintén Liviusnál olvashatjuk, hogy agyonbotozást érdemel az, aki a hadijelvényeket elhagyja vagy az őrhelyéről eltávozik: „*Fustuarium meretur, qui signa relinquit aut praesidium decedit*” (*Liv.* 5,6).

9 Frontinus azonban olyan esetről is említést tesz, amikor a kisorsolt katonákat bajtársaik előtt bárdal lefejezték; erre adott parancsot Kr. e. 400 körül – a samnisokkal vívott harcok során – Fabius Rullus *consul* két olyan légió esetében, melynek katonái elhagyták helyüket: „*Fabius Rullus consul ex duabus legionibus, quae loco cesserant, sorte ductos in conspectu militum securi percussit*” (*Strat.* 4,1,35).

10 Plut. *Crass.* 10 (Máthé Elek ford.).

11 *App. Bell. civ.* 1,118,550.

A szakirodalomban egységes az az álláspont, hogy ez az utóbbi szám túlzottan magas, a valós adat az lehet, amit Plutarkhosz közöl.¹²

Iulius Caesar nevéhez is fűződik egy híres *decimatio*, melyre Kr. e. 49-ben, a Pompeius elleni polgárháború során került sor. A diadalmas kilencedik légiót maga Caesar alapította; katonái részt vettek a galliai hadjáratban, majd a Pompeius elleni ilerdai csatában, mely győzelmük után Észak-Itáliába vezényelték őket, ahol Placentia (a mai Piacenza) mellett fellázadtak a hadjárat elhúzódása miatt, s még inkább azért, mert egy korábban számukra megígért pénzbeli juttatást (ajándékot) nem kaptak meg. Appianosz részletes leírása szerint a lázadás az egész hadseregre kiterjedt. Caesar a zendülés kitörésekor nem volt jelen, de amint tudomást szerzett róla, nyomban odasietett, s közölte, hogy büntetésül az ősi törvényt fogja alkalmazni, s a kilencedik légiónak – minthogy az kezdte meg a lázongást – sorsot vetve minden tizedik katonáját kivégezteti. Erre az egész légió zokogásban tört ki, és könyörögve kérték Caesart, hogy változtassa meg döntését. Caesar engedett a kérésnek, és csak annak a százhusz embernek a megtizedelését rendelte el, akiknek a tisztek jelentései szerint a legtöbb szerepe volt a lázadás kirobantásában. Amikor a kisorsolt tizenkét fő egyikéről kiderült, hogy jelen sem volt a zendülés kitörésekor, Caesar az illető katona helyett az azt feljelentő *centurio* kivégzését rendelte el.¹³

A források szerint Caesar más esetekben is elrendelhetett volna tizedelést, de nem tette. Kr. e. 48-ban Dyrrachiumnál Pompeius alaposan megfutamtította Caesar katonáit, akik fejvesztve menekültek vissza táborukba teljesen rendezetlenül, nem törődve a vezényszavakkal, eldobálva hadijelvényeiket. Amikor Caesar ennek ellenére csak szelíden dorgálta meg őket és megbocsátott nekik, Appianosz szerint elszégyellték magukat és arra kérték hadvezérüket, hogy az ősi törvény szerint sorsvetéssel tizedelje meg őket. Caesar azonban nem hallgatott rájuk, és csak néhány katonát büntetett meg. A sereget e nagylelkűség úgy fellelkesítette, hogy esküt tettek: győzelem nélkül többé nem fognak csatából visszatérni.¹⁴

A pharszaloszi győzelmüket követő évben Caesar katonái Rómában kezdtek lázongani, elbocsátásukat és a számukra megígért ajándékot követelve. Caesar eléjük állva kijelentette, hogy el vannak bocsátva, az afrikai háború befejezése után pedig mindent meg fognak kapni, amit ígért számukra. A katonák – Appianosz tudósítása szerint – elszégyellték magukat, s kérlelni kezdték, hogy mégse bocsássa el őket. Caesar erre közölte, hogy csak a tizedik légiót bocsátja el seregéből. Ekkor e légió katonái arra kérték, hogy elbocsátásuk helyett inkább vessen sorsot közöttük, és egy részüket büntesse halállal. Caesar azonban ehelyett mindnyájuknak megbocsátott, és az egész sereggel elindult Afrikába.¹⁵

12 Vö. Davide SALVO: *The Decimatio in the Roman World = Warfare and Society in the Ancient Eastern Mediterranean. Papers arising from a colloquium held at the University of Liverpool, 13th June 2008*, szerk. Stephen O'BRIEN, Daniel BOATRIGHT, Archaeopress, Oxford, 2013, 20; Michał N. FASZCZA: *The Social Perception of the Spartacus Revolt and the Decimation of Crassus' Soldiers in 71 BC = Spartacus. History and Tradition*, szerk. Dariusz SŁAPEK, Maria Curie-Skłodowska University Press, Lublin, 2018, 86, 5. lj.

13 App. *Bell. civ.* 2,47,191–195. Vö. Suet. *Caes.* 69; Dio 41,35,5.

14 App. *Bell. civ.* 2,61,256–63,264. Vö. Caes. *Bell. civ.* 3,74; Suet. *Caes.* 68.

15 App. *Bell. civ.* 2,92,386–94,396. Vö. Cic. *Att.* 11,22,2; Tac. *Ann.* 1,42; Plut. *Caes.* 51; Dio 42,52,1–55,3; Front. *Strat.* 1,9,4.

Marcus Antonius – Caesarral ellentétben – kisebb súlyú fegyelmi vétségekért is kivégeztetett katonákat. Appianosznál olvashatjuk róla, hogy Kr. e. 44-ben Brundisiumban – amikor az ott állomásozó katonái egyrészt Caesar meggyilkolásának büntetlenül hagyása, másrészt a számukra meghatározott ajándék csekély összege miatt zúgolódtak ellene – „*elkérte a tribunosoktól a fegyelmezetlen katonák jegyzékét – ugyanis a római hadseregben mindenkinek egyenként fel van jegyezve a jellemzése – és katonai törvény szerint sorsot vetett, majd a kisorsoltaknak nem tizedrészét, hanem ennek egy hányadát kivégeztette, azt remélve, hogy így hamarosan észre téríti őket. Ez az eljárás azonban nem annyira félelmet, mint inkább haragot és gyűlöletet keltett bennük.*”¹⁶ Antonius ezért röviddel később – próbálva mentesíteni magát – kijelentette katonái előtt, hogy „*sajnálkozik azon, amit a katonai fegyelem előírásai szerint tennie kellett, bár kevesebbet büntetett meg, mint amennyit a szabályzat előírt volna.*”¹⁷

A görög szövegben szereplő στρατιωτικός νόμος kifejezés katonai törvénynek vagy inkább (iratlan) katonai szokásnak fordítható (tehát nem írott katonai fegyelmi szabályzatra utal). Antonius tehát a katonai szokásokra hivatkozott, melyek szerint bizonyos bűncselekmények tizedelést vonhattak maguk után (ilyen bűncselekmény volt például a lázadás); a szokástól azonban el lehetett térni: a hadvezér mérlegelési jogkörrel bírt. A hadvezér azt is szabadon mérlegelhette, hogy mit minősít lázadásnak: Antonius eljárása ezen a ponton volt kifogásolható. Bár katonái tiszteletlenül viselkedtek vele szemben, nem tagadták meg az engedelmisséget, nem fordultak ellene, csupán kifejezték elégedetlenségüket. Ezért váltott ki a seregben a kisorsoltak kivégzése a hadvezérrel szemben haragot és gyűlöletet. E kivégzéseket Cicero is elítélte egyik beszédében, melyet a szenátusban tartott Antonius ellen: „*Ezek után hadseregét is megfélemlítette, hogy egyetlen törvénytelen tervében se akadályozza őt, s ezért sorsvetéssel többeket megöletett, nem mintha lázongtak volna vagy őrhelyüket és a csatasort hagyták volna el háború idején – pedig a katonai törvény csak ezekkel szemben engedélyezi az ilyen kegyetlen bosszút, és ezzel a lehetőséggel is csak kevés hadvezér élt, nagyon veszélyes helyzet kényszere alatt! – Ő azonban egy szónak, egy nevetésnek ürügyén kergetett halálba polgárokat, és pedig nem is bűnük, hanem a sorsvetés véletlene alapján. Ezért, akik csak teheték, elpártoltak tőle.*”¹⁸

Kr. e. 39-ben Calvinus Domitius hispaniai *proconsul* alkalmazott tizedelést a seregében, miután egy csatát elveszített a barbár ceretanusok ellen vívott hadjárata során. Az ütközetből ugyanis sok katona gyáván elmenekült. Cassius Dio szerint a helytartó ezért két század minden tizedik katonáját kivégeztette, továbbá sok *centuriót* – köztük egy *primipilust* is – halálra ítélte; így olyan hírnévre tett szert, mint amilyen Crassusnak volt.¹⁹ A Vibillus nevű, gyalázatos gyávaságot tanúsító *primi pili centurio* agyonbotozásáról Velleius Paterculus is említést tesz.²⁰

Mint említettük, Marcus Antonius sokak szemében gyűlöltté vált a brundisiumi kivégzések miatt. Ez azonban nem tartotta vissza őt attól, hogy Kr. e. 36-ban, keleti

16 App. *Bell. civ.* 3,43,178 (Hahn István ford.).

17 App. *Bell. civ.* 3,44,180 (Hahn István ford.).

18 App. *Bell. civ.* 3,53,218–219 (Hahn István ford.).

19 Dio 48,42.

20 Vell. 2,78. A *primi pili centurio* (másképpen *primipilus*) a légio legmagasabb rangú *centuriója* volt.

hadjárata során tizedelést rendeljen el seregében. A médek egy alkalommal megtámadták a római tábornokot: „a sáncok ellen rohantak, és – ahogy Plutarkhosz írja – megszalasztották a védőket. Antonius emiatt haragjában megtizedeltette a gyávákat. Az egész hadsereget tízes csoportokban állította fel, mindegyik csoportból sorshúzással egyet-egyet kiválasztott és kivégeztetett, a többieknek pedig búza helyett árpát osztatott ki.”²¹

Az az állítás, hogy Antonius az egész hadseregét megtizedeltette, erős túlzásnak tűnik. Sokkal hihetőbb Frontinus közlése, amely szerint Antonius ekkor csak a két érintett (a sáncok védelmét feladó) *cohors* katonáinak *decimatio*ját rendelte el („*duarum cohortium militem decimavit*”).²² A kivégzettek száma így is 120 körül lehetett (ez sem alacsony szám!), mivel egy-egy *cohors* (zászlóalj) általában 600 katonából állt.²³

A parthusok elleni háborúban egyébként az is előfordult, hogy Antonius teljesen eltekintett katonái megbüntetésétől. Plutarkhosz szerint egy csata után – elkeserítő körülmények közepette – így járt el: „Azokat, akik győztek, megdicsérte, a csatában megfutókat pedig szidalmazta; az előbbieket biztatták, hogy legyen jó reménységgel, az utóbbiak mentegetőztek és rendelkezésére bocsátották magukat: ha akarja, tizedelje meg vagy sújtsa őket más büntetéssel; csak arra kérték, vessen véget rosszkedvének és ne szomorkodjék.”²⁴ Antonius azonban ezúttal nem szabott ki semmilyen büntetést, inkább az istenekhez fohászkozott győzelemért.

A tizedelést Octavianus is alkalmazta seregében; a katonai fegyelmet ugyanis „igen szigorúan vette. [...] Az ellenség elől megfutamodó csapatokat megtizedeltette, és kenyérgabona helyett árpával látta el őket” – írja tömören Suetonius.²⁵ Appianosztól tudjuk, hogy e *decimatio* Kr. e. 34-ben történt, a dalmát hegyvidéken fekvő Prómóna bevételekor: „Egy római *cohors* őrizte az erőd kapuját. A negyedik éjjel a barbárok megtámadták őket, és a rómaiak visszavonultak a kaputól. Caesar azonban megállította az ellenség rohamát, akik aztán másnap már meg is adták magukat, Caesar pedig bevonult az erődbe. A *cohors*ot viszont, amely meghátrált, büntetésből megtizedelte, és minden tíz *centurio* közül kettőt szintén kivégeztetett. A megmaradottnak pedig azon a nyáron büntetésből nem búzát, hanem zabot adott ellátmányként.”²⁶

Tiberius császár (14–37) uralkodása idején a numida származású Tacfarinas Afrikában csavargókból és rablókból hadsereget szervezett és háborút indított a rómaiak ellen, s bár 17-ben Camillus *proconsul* seregétől vereséget szenvedett, 18-ban újrakezdte a háborút. Több falu kifosztása után megtámadott és megfutamított egy római zászlóaljat. A *cohors* parancsnokát Decriusnak hívták, aki Tacitus szerint „kietartóan harcolt, míg csak embereitől cserbenhagyva el nem esett”.²⁷ Amikor ezt Camillus utóda, Lucius Apronius *proconsul* (18–21) megtudta, „az idő tájt ritka és a hajdankorra emlékeztető tettel a gyalázatos *cohors* minden tizedik katonáját kisorsolja és kivégezti”.²⁸

21 Plut. *Ant.* 39 (Máthé Elek ford.). Vö. Dio 49,27.

22 Front. *Strat.* 4,1,37. Vö. FASZCZA: *i. m.*, 97.

23 A kb. 6000 fős légio 60 *centuriából*, 30 *manipulusból* és 10 *cohorsból* állt (Gell. 16,4,6). Egy-egy *cohors*ot tehát három *manipulus* alkotott, egy-egy *manipulus* pedig két századból tevődött össze.

24 Plut. *Ant.* 44 (Máthé Elek ford.).

25 Suet. *Aug.* 24 (Kiss Ferencné ford.).

26 App. *Bell. Ill.* 26,76 (Patay-Horváth András ford.).

27 Tac. *Ann.* 3,20 (Borzásák István ford.).

28 Tac. *Ann.* 3,21 (Borzásák István ford.).

Tacitus e szavai mellett minden más forrás is arra utal, hogy a principátus kialakítását követően már csak ritkán került sor *decimatio*ra. Suetonius szerint Caligula császár (37–41) 40-ben Galliában egy régi sérelme miatt (ti. Augustus halálakor a lázadó katonák apjával együtt őt is őrizetbe vették) a légiók megtizedeltetésére készült: e tervéről azonban letett, amikor észrevette, hogy a gyűlésbe hívott katonák számára gyanússá vált, miért zárta őket körül felfegyverzett lovasság.²⁹ Szintén Suetoniusnál olvashatjuk, hogy Galba császár (68–69) Rómában megtizedeltette azokat a katonákat, akik parancsát megtagadva nem voltak hajlandóak a korábbi beosztásukhoz, a hajóhadhoz visszatérni és az evezőpadokba visszaülni.³⁰ A *Historia Augusta* című, császári életrajzokat tartalmazó gyűjtemény szerint Macrinus császár (217–218) a lázadó katonákat gyakran megtizedeltette, egyszer pedig – mint fentebb már említettük – kegyességből megszázadoltatta.³¹

Az utolsó legendás *decimatio* a Diocletianusszal közösen uralkodó Maximianus császár (286–305, 307–308) nevéhez fűződik, aki Szent Eucherus lugdunumi (lyoni) püspök (†450 k.) V. századi leírása szerint 286-ban parancsmegtagadás miatt egymás után kétszer tizedeltetett meg egy légiót, mely egyiptomi származású, thébai keresztény katonákból állt, akik nem voltak hajlandóak a keresztények üldözésében részt venni. Mivel a katonák a második *decimatio* után harmadszor is megtagadták a parancsot, a császár végül a légió összes katonáját kivégeztette Agaunum, a mai svájci Saint-Maurice környékén.³² A vértanúságot szenvedett légió parancsnoka ugyanis a legenda szerint Szent Maurícusz (magyarul Móric vagy Mór) volt.

2. A tizedelések jogszerűségének kérdése

Michał N. Faszczka egy nemrégiben megjelent tanulmányában azt írja, hogy a Crassus által elrendelt tizedelés teljesen törvénytelen volt, mivel az egyik *lex Porcia* a Kr. e. II. század elején a hadseregben szolgáló katonáknak is biztosította azt a jogot, hogy halálbüntetés vagy testi büntetés kiszabása esetén a népgyűléshez fellebbezzenek.³³ Ezt az álláspontot véleményem szerint semmiképpen sem fogadhatjuk el.

Abban a kérdésben, hogy a hadseregben volt-e helye fellebbezésnek a parancsnok büntető határozatával szemben, a szakirodalomban megoszlanak az álláspontok. Faszczka szerint Crassus idejében a katonákat is megillette a *ius provocationis*, s Crassus ezt a jogot megsértette. Faszczka álláspontja alátámasztásául egy olyan esetre hivatkozik,

29 Suet. *Cal.* 48.

30 Suet. *Gal.* 12.

31 SHA *Macr.* 12.

32 CSEL 31,163–173. Magyarul lásd Szent Eucherus: *Az agaunumi vértanúk, Szent Maurícusz és társai kinszenvedése* (Tokodi Péter ford.), *Világtörténet*, 2018/2, 353–358.

33 FASZCZA: *i. m.*, 87. A magisztrátusok büntető hatalmát a római polgárok fellebbezési joga korlátozta; a népgyűléshez való fellebbezésről (*de provocatione*) a *lex Valeria* (vagy *leges Valeriae*) után a *leges Porciae* rendelkeztek. Cicero állítása szerint három *lex Porcia* született (*De re publ.* 2,31,53).

amikor szerinte a fellebbezési jogával élt a hadsereg egyik katonája.³⁴ Cassius Dio azonban – a Faszczta által idézett soraiban – nem tesz említést fellebbezésről; csupán annyit ír, hogy amikor (Kr. e. 89-ben) L. Porcius Cato *consul* ellen fellázadtak a katonái, a lázadás főkolomposát, Gaius Titiust Rómába küldték a tribunusokhoz, de megúszta a büntetést.³⁵ A szövegből valójában nem derül ki, hogy a vétkes katonát miért küldték Rómába és végül miért nem büntették meg.

Charles Goldberg szerint Polübiosz fentebb idézett soraiból, melyek a tizedelés alkalmazását teljesen legális, élő szokásként írják le, az következik, hogy Kr. e. 150 körül a katonákat nem illette meg a fellebbezési jog.³⁶ Úgy véli azonban, hogy később, a harmadik *lex Porcia* – melyet szerinte Kr. e. 138-ban hozhattak meg – a katonáknak is biztosította a népgyűléshez való *provocatio* jogát. Ezzel kapcsolatban C. Matienius esetére hivatkozik, mely szerinte az első példa katona fellebbezésére.³⁷ Livius történeti műve elveszett 55. könyvének ránk maradt tartalmi összefoglalása szerint Kr. e. 138-ban Matieniusat, „akit bevádoltak a néptribunusok előtt, hogy Hispaniában otthagya a hadsereget, elítélése után gúzsba kötötték, hosszú ideig vesszőzték, majd egy sestertiusért eladták rabszolgának”.³⁸ Mivel a szöveg nem utal fellebbezésre, egyáltalán nem támasztja alá Goldberg állítását. Másrészt Goldberg teljesen figyelmen kívül hagyja azokat a forrásokat, melyek szerint a hadvezérek a seregükből megszökött katonákat halállal is büntethették.³⁹

A forrásokban egyetlen olyan eset sem található, ahol kifejezett utalás történne a parancsnok által büntetni rendelt katona fellebbezésére. A katonák fellebbezési joga mellett érvelő szerzők – a fentebb említett két esetről szóló beszámolón kívül – általában a következő forráshelyekre szoktak még hivatkozni.⁴⁰

A liviusi mű elveszett 57. könyvének összefoglalója szerint Scipio Aemilianus (az ifjabb Africanus), amikor (Kr. e. 134-ben) ostrom alá vette Numantiát, „a fegyelmezetlenség és elpuhultság miatt lezüllött sereget újra a legszigorúbb katonai fegyelemre kényszerítette. [...] Ha egy katonát rajtakapott, hogy elhagyta alakulatát, megverette, ha római volt, venyige bottal (*vitibus*), ha idegen, pálcával (*virgis*).”⁴¹ Az, hogy e különbségtételnek törvényi alapja volt (amihez még fellebbezési jog is társult), igencsak kétséges; ez inkább csak a római polgárjog iránti tiszteletre utal.⁴²

34 FASZCZA: *i. m.*, 87.

35 Dio frg. 30–35, 100.

36 Charles GOLDBERG: *Decimation in the Roman Republic*, *The Classical Journal*, 2015–2016/2, 148.

37 GOLDBERG: *i. m.*, 149–150.

38 Liv. *Per.* 55 (Muraközy Gyula ford.).

39 A hadvezérek szabadon dönthettek arról, hogyan büntetik a táborukból elszökött katonákat: a halálbüntetés alkalmazása komoly visszatartó erőnek bizonyult. Tacitus azt írja, hogy Corbulo (Nero egyik legkiválóbb hadvezére) seregében „az első vagy második vétséget nem megbocsátás követte, mint más seregekben, hanem aki a jelvényeket cserbenhagyta, nyomban a fejével lakolt. S a gyakorlatban ez üdvösnek és a könyörületességnél jobbnak bizonyult, mert ezekből a táborokból kevesebben szöktek meg, mint azokból, amelyekben elnézők voltak” (*Ann.* 13, 35; Borzsák István ford.).

40 Vö. A. H. J. GREENIDGE: *The 'Provocatio Militiae' and Provincial Jurisdiction*, *The Classical Review*, 1896/5, 227–228; GOLDBERG: *i. m.*, 151.

41 Liv. *Per.* 57 (Muraközy Gyula ford.).

42 Greenidge mutat rá arra (*i. m.*, 227, 2. lj.), hogy Alexandriában is eltérő eszközökkel fenytették meg a város polgárait és az idegeneket, kifejezve a városi polgárjog méltóságát (*Phil. In Flacc.* 10, 78–79).

Egy másik gyakran idézett szövegben – mely Plutarkhosztól származik – az olvasható, hogy Livius Drusus néptribunus (Kr. e. 122-ben) „a *senatus támogatását élvezte, mikor olyan törvényjavaslatot terjesztett elő, amely megtiltotta, hogy hadjáraton egyetlen latin katonát is botozással lehessen megfenyíteni*”.⁴³ Az, hogy e törvényjavaslat a római katonákat már megillető jogi védelmet kívánta kiterjeszteni a latinokra, szintén megkérdőjelezhető; e javaslatot a római nép valószínűleg nem szavazta meg, s talán éppen azért nem, mert a törvény kedvezőbb helyzetbe hozta volna a latinokat a rómaiaknál.

Kr. e. 108-ban, a Iugurthával vívott háború idején Metellus hadvezér előtt árulással vádolták meg Vaga (vagy Vacca) városának Turpilius nevű katonai parancsnokát (*praefectus oppidi*). Sallustius szerint Turpilius a vádak alól nem tudta tisztázni magát, ügyében így halálos ítélet született: testi fenyítése után kivégezték, „*nam is civis ex Latio erat*”.⁴⁴ Sallustius e szavait sokan úgy értelmezik, hogy Turpiliust csak azért lehetett megverni és kivégezni, mivel latinjogú volt; ha rendelkezett volna római polgárjoggal, fellebbezhetett volna a népgyűléshez, ami megakadályozta volna testi fenyítését és kivégzését.⁴⁵ Ez azonban tévedés: a szöveget azok értelmezik helyesen, akik azt írják, hogy Turpilius latin származású római polgár volt.⁴⁶ Ez egyértelműen kiderül abból, amit Sallustius másutt ír: „*Metellus Vacca teljes tanácsát kivégeztette, mert a helyőrséget elárulták Iugurthának, és velük együtt római polgár létére megölette a helyőrség parancsnokát, Turpiliust is, aki nagyon is gyanús körülmények között adta meg magát az ellenségnek*”.⁴⁷ A városparancsnokot tehát annak ellenére megfenyítették és kivégezték, hogy római polgár volt. Ez azonban véleményem szerint nem azt jelenti, hogy a testi fenyítés és a kivégzés törvénytelen volt, hanem inkább azt, hogy magasabb rangú római katonákat ritkán büntettek ilyen súlyosan.

Az esetről Plutarkhosz a következőket írja: „*Turpilius a hadseregben a műszaki csoportok parancsnoka volt, egy Vaga nevű nagyobb város védelmét látta el. Turpilius vigyázott, hogy kárt ne okozzon a polgári lakosságnak, sőt ezenfelül még szelíden, jóakarattal is bánt velük. Így aztán észrevétlenül az ellenség kelepéjébe esett. A lakosok ugyanis befogadták Iugurthát, Turpiliusnak azonban nem esett bántódása, sőt a városlakók kérésére szabadon bocsátották. Emiatt árulás vádját emelték ellene; Marius – ő volt ugyanis a haditörvénszék előtt az egyik vádló – olyan szavakkal kelt ki Turpilius ellen, és annyira feltűzelt ellene másokat is, hogy Metellust akarata ellenére arra kényszerítették, hogy halálra ítélje. Nem sokkal később kitűnt, hogy a vádak hamisak. Mindenki részvételt volt Metellus iránt, mert igen bánkódott a történeten...*”⁴⁸ Ha Turpiliust megillette volna a *ius provocationis*, minden bizonnyal élt volna e jogával, erről azonban Plutarkhosz – aki részletekbe bocsátkozik a perrel kapcsolatban, és sokkal pozitívabb képet rajzol Turpiliusról, mint Appianosz – egyáltalán nem tesz említést.

43 Plut. *C. Gracch.* 9 (Máthé Elek ford.).

44 Sall. *Iug.* 69.

45 Vö. GOLDBERG: *i. m.*, 151, 44. l.; Michael J. TAYLOR: *Decimatio: Myth, Discipline, and Death in the Roman Republic*, Antichthon, 2022, 113.

46 GREENIDGE: *i. m.*, 226–227; A. W. LINTOTT: *Provocatio. From the Struggle of the Orders to the Principate*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, I/2, 1972, 251.

47 App. *Num.* 3 (Sipos Flórián ford.).

48 Plut. *Mar.* 8 (Máthé Elek ford.).

Goldberg mindezekén túl még arra az – általunk már fentebb idézett – appianoszi szöveghelyre hivatkozik, amely szerint Sertorius Kr. e. 76-ban egy egész *cohors*ot kivégeztetett, annak ellenére, hogy az csupa római katonából állt.⁴⁹ Ez a megfogalmazás azonban nem utal jogsértésre (ti. a fellebbezéshez való jog megsértésére), csupán azt jelzi, hogy a római katonákat a hadseregben nagyobb megbecsültség övezte, s ezért egy egész római zászlóalj kivégzése rendkívüli eseménynek számított.

Nagyon fontos kiemelnünk, hogy a tizedelésekről szóló források egyike sem utal semmilyen törvénysértésre. Így a Crassus által elrendelt *decimatio*ról sem állítja egyetlen ókori auktor sem azt, hogy az törvénybe ütközött volna. Goldberg ezt azzal magyarázza, hogy a sullai *dictatura* éve alatt (Kr. e. 82–79) a polgárok fellebbezési joga háttérbe szorult, s így a tizedelés újraalkalmazása – a korszak brutális körülményei közepette – elfogadottá vált.⁵⁰ Ez azonban csupán egy – bizonyítékok nélküli – feltételezés. Teljesen egyetérthetünk Taylornal abban, hogy ha a Crassus által elrendelt *decimatio* illegális lett volna, azt Crassus ellenségei biztosan nem hagyták volna szó nélkül.⁵¹

Egyes szerzők elképzelhetőnek tartják, hogy az egyik *lex Porcia* a hadseregben szolgáló katonák számára is biztosította a népgyűléshez való fellebbezés jogát, de a törvény ezt jelentős megszorításokkal tette. A katonák fellebbezési joga tehát korlátozott volt: bizonyos esetekre, így például a tizedelés elrendelésére nem vonatkozott.⁵² Erre sincs azonban semmilyen bizonyíték; ez is csupán egy feltevés.

Más szerzők szerint a hadseregben szolgáló katonákat soha nem illette meg a népgyűléshez való fellebbezés joga. C. E. Brand teljesen abszurdnak tartja azt az elképzelést, amely szerint az a római katona, aki elaludt az őrsgben, vagy aki megsértette a *tribunus*át, vagy aki a csatában ott hagyta a *centurió*ját, a *provoco* ige egyszerű kimondásával elkerülhette a megérdemelt büntetést.⁵³ Fred Drogula azt az érdekes álláspontot képviseli, hogy a magisztrátusok Róma városának határán belül *potestasszal*, a hadvezérek pedig (legyenek akár magisztrátusok, akár promagisztrátusok, akár – kivételes esetben – magánszemélyek) a város határán kívül *imperiummal* rendelkeztek, a népgyűléshez fellebbezni (és a néptribunusoktól oltalmat kérni) pedig csak a városon belül lehetett, a *ius provocationis* (és a *ius auxilii*) tehát csak a *potestast* korlátozta, az *imperiumot* nem.⁵⁴ Sara Elise Phang szintén úgy véli, hogy a parancsnok büntetést kiszabó határozatával szemben a katonákat semmiféle fellebbezési jog nem illette meg.⁵⁵

Cicero *De legibus* című dialógusában ezt olvashatjuk: „A hadsereg kötelékében ne lehessen fellebbezni azzal szemben, aki a parancsot kiadta, és amit hadviselés során parancsoltak meg, az jogként érvényesüljön.”⁵⁶ Kérdéses, hogy Cicero itt a valós helyzetet írta le, vagy

49 GOLDBERG: *i. m.*, 151.

50 GOLDBERG: *i. m.*, 147, 152–155.

51 TAYLOR: *i. m.*, 113.

52 GREENIDGE: *i. m.*, 228; LINTOTT: *Provocatio...*, 251.

53 C. E. BRAND: *Roman Military Law*, University of Texas Press, Austin–London, 1968, 68.

54 Fred K. DROGULA: *Imperium, Potestas, and the Pomerium in the Roman Republic*, *Historia*, 2007/4, 419–452; Fred K. DROGULA: *Commanders & Command in the Roman Republic and Early Empire*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2015, 81–130.

55 Sara Elise PHANG: *Roman Military Service. Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 115.

56 Cic. *De leg.* 3,3,6 (Simon Attila ford.).

az általa ideálisnak tekintett szabályozást fogalmazta meg; az is lehetséges persze, hogy a hatályos szabályokat az említett vonatkozásban ideálisnak tekintette. Cicero *De re publica* című dialógusában Scipio a következő megállapítást teszi: „*népünk békében és otthon még maguknak a tisztségviselőknek is parancsol, fenyegetőzik, vonakodik, oltalmat kér, fellebbez: a háborúban viszont úgy engedelmeskedik, miképpen valaki a királynak engedelmeskedik...*”⁵⁷ E sorokról már egyértelműen kijelenthető, hogy a korabeli állapotokról szólnak, és így meggyőzően bizonyítják, hogy a hadseregben kiadott parancsokkal szemben nem volt helye fellebbezésnek.

A Paulus műveiből összeállított posztklasszikus gyűjtemény (*Pauli Sententiae*) szerint (a valószínűleg Augustus nevéhez fűződő) *lex Iulia de vi publica* alapján főbenjáró büntetéssel (társadalmi helyzetétől függően halállal vagy kényszerlakhelyre való száműzéssel) sújtották azt az állami hatalommal (*potestasszal*) felruházott személyt, aki a néphez (vagy a későbbi időkben a császárhoz) fellebbező római polgárt kivégzett vagy kivégeztetett, megkínzott, megvert, elítélt vagy börtönbe záratott. Kivételt képezett, ha az erőszakot színesszel, elítélttel vagy beismerő vallomást tett elkövetővel szemben alkalmazták, vagy ha olyan személyt vitettek börtönbe, aki a jogszolgáltató hatóságnak nem engedelmeskedett, illetve aki a közrendet megsértette. Továbbá a törvény nem vonatkozott a katonák *tribunusaira*, valamint a hajóhad és a lovas segédcsoportok *praefectusaira*, hogy azok a katonai büntetéseket a *lex Iulia* által meghatározott minden akadály nélkül büntethessék.⁵⁸ Ez is egyértelműen azt az álláspontot támasztja alá, hogy a katonai parancsnokok büntetést kiszabó határozata ellen nem volt helye fellebbezésnek.

A katonák kivégzéséről szóló források egyöntetűen erre utalnak. Seneca leírja, hogy Cnaeus Piso hadvezérként halálra ítélte egy katonát, mert az az élelemszerző újáról a bajtársa nélkül érkezett vissza, mondván, hogy megölte azt. Amikor a hiányzó katona előkerült, a kivégzést vezénylő *centurio* megálljt parancsolt. Piso erre mindkét katonát kivégeztette a *centurióval* együtt: az egyik katonát azért, mert már halálos ítélet született ügyében, a másikat azért, mert okot szolgáltatott bajtársa elítélésére, a *centuriót* pedig azért, mert szembeszegült a kivégző parancssal.⁵⁹ Talán ez az eset a legjobb példa arra, hogy a hadvezér ítélete ellen akkor sem volt helye fellebbezésnek, ha az ítélet nyilvánvalóan és felháborítóan igazságtalan volt. Mindebből az következik, hogy a tizedelések nem voltak (és nem is lehettek) jogellenesek.

3. A tizedelések célja, illetve azok elmaradásának oka

A hadvezéreket semmi nem kötelezte a tizedelés elrendelésére: mindig szabadon dönthettek arról, hogy kiadják a parancsot a *decimatióra*, vagy eltekintenek e kollektív büntetés alkalmazásától. A parancsnokoknak mindenekelőtt jó helyzetfelismerő

57 Cic. *De re publ.* 1,40,63 (Hamza Gábor ford.).

58 Paul. *Sent.* 5,26,1–2. A számunkra releváns szövegrész: „*Hac lege excipiuntur [...] tribuni etiam militum et praefecti classium alarumve, ut sine aliquo impedimento legis Iuliae per eos militare delictum coerceri possit.*”

59 Sen. *De ira* 1,18,3–6.

képességgel kellett rendelkezniük. Ismerniük kellett katonáikat, azok gondolkodását, hangulatát. Tisztában kellett lenniük azzal, hogy mekkora tekintéllyel bírnak katonáik előtt, s azzal is, hogy döntéseik milyen következményekkel járhatnak: a *decimatio* megerősíti személyes tekintélyüket és helyreállítja a rendet, vagy éppen ellenkezőleg, tovább növeli a katonák elégedetlenségét. Iulius Caesar rendkívül tehetséges hadvezér volt, ami abban is megmutatkozott, hogy óriási hatást tudott gyakorolni katonáira. Voltak parancsnokok, akik erre teljesen képtelenek voltak. Q. Fabius *consul* például, akinek a parancsait Kr. e. 482-ben, a Rómát fenyegető veiibeliak elleni háborúban a plebeius gyalogság nyíltan és egységesen megtagadta, nem tudott e bajra orvosságot találni, és semmilyen büntetést nem szabott ki, mert – ahogy Livius megállapítja – bár kiválóan értett az ellenség legyőzéséhez („*egyetlen lovassági rohammal szétszórta az el-lenséget*”), egyáltalán nem értett polgártársai fegyelmezéséhez.⁶⁰

Elgondolkodtató a kérdés, hogy a köztársasági idők jelentős részében miért kerültek a hadvezérek a tizedelést. Elfogadhatónak tűnik Taylor azon álláspontja, amely szerint a parancsnokok kegyetlenségét saját politikai ambícióik fékeztek: azért nem szabtak ki szigorú büntetéseket, mert a *consuli* tisztség elnyerésére (esetleg újbóli elnyerésére) törekedtek, s a választások során szükségük volt a katonák és azok családjának, rokonságának szavazatára, s azzal is pontosan tisztában voltak, hogy a katonák róluk alkotott véleménye (róluk szóló híresztelése) az egész közvéleményt jelentősen befolyásolja.⁶¹ Ezekre a politikai összefüggésekre Cicero világosan rámutat egyik beszédében.⁶² Taylor álláspontját más forrásokkal is alátámasztja. Sallustiusnál olvashatunk arról, hogy a hadjáratban részt vevő katonák a hozzátartozóiknak küldött leveleik útján is hatást tudtak gyakorolni a választási eredményekre.⁶³ Plutarkhosz szerint a legtöbb hadvezér azért volt engedékeny, s azért kereste katonái kegyét, mert a vezérségét a következő vezérség megszerzésére használta.⁶⁴ Taylor azt is kiemeli, hogy Q. Metellus Macedonicus azért nem tudott két *consul*választás során sikert elérni, mert a nép gyűlölte rendkívüli szigora miatt, amit valószínűleg a negyedik makedón háború (Kr. e. 150–148) során tanúsított katonáival szemben.⁶⁵

A tizedelések Polübiosz fentebb idézett sorai szerint elsősorban elrettentésül szolgáltak. A rómaiak mindig is a példaadást tekintették a büntetés egyik fő céljának.⁶⁶ Gellius megállapítása szerint „*a büntetés példaadás kedvéért (propter exemplum) szükséges, hogy másokat az ismert büntetéstől való félelem oly hasonló bűnöktől, melyeket az államnak megakadályozni érdekében van, visszariasszon. Ezért használták őseink is a legnagyobb és legsúlyosabb büntetések jelölésére az exempla (példák) szót.*”⁶⁷ Suetonius azt írja, hogy Claudius császár (41–54) példaadás céljából (*exempli causa*) öletett meg néhány

60 Liv. 2,43.

61 TAYLOR: *i. m.*, 113–114.

62 Cic. *Pro Mur.* 18,38.

63 Sall. *Iug.* 65.

64 Plut. *Aem.* 3.

65 TAYLOR: *i. m.*, 114. Vö. Ps.-Aur. *Vict. De vir ill.* 61.

66 Vö. SÁRY Pál: *A büntetés célja és a főbb büntetéskiszabási tényezők az ókori Rómában*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, 1999, 192–195.

67 Gell. 7,14,4 (Barcza József, Soós József ford.).

tribunust és *centuriót* a Caligula elleni összeesküvés résztvevői közül.⁶⁸ Ulpianus szerint is azért kell büntetést alkalmazni, hogy a példától elrémülve kevesebben vétkezzenek: „*ut exemplum deterriti minus delinquant*”.⁶⁹ Azt a katonát, aki elsőként futamodott meg a csatában, Arrius Menander szerint példaadás céljából büntették halállal a bajtársai előtt: „*Qui in acie prior fugam fecit, spectantibus militibus propter exemplum capite puniendus est.*”⁷⁰

Amikor 61-ben L. Pedanius Secundus *praefectus urbit* egyik rabszolgája meggyilkolta, a főváros népe összecsődült a rengeteg rabszolga kollektív kivégzésének megakadályozása érdekében: a *senatus consultum Silanianum* alapján ugyanis ilyen esetben az áldozat összes rabszolgáját keresztre kellett feszíteni, a dúsgazdag városparancsnoknak pedig több mint négyszáz rabszolgája volt. A szenátusban C. Cassius Longinus az előírt szigorú büntetés alkalmazása mellett érvelt. Azzal kapcsolatban, hogy így ártatlanokat is ki fognak végezni, a következőket jegyezte meg: „*Hát a megfutamított seregből is, mikor minden tizediket halálra botoznak, a derekakra is rákerül a sor! Van valami méltánytalanság minden nagy példában, amit egyesek sérelmével szemben a köz haszna kárpótol.*”⁷¹ A neves jogtudós is a példaadást tekintette tehát a *decimatio* fő céljának.

A példaadás mellett azonban más célja is volt a tizedelésnek: a kollektív büntetéstől és a közös szegénytől való szabadulás. Az ember alapvetően közösségi lény: a hadseregben pedig – ahol a legfontosabb erkölcsi követelmény a bajtársiasság – mindig is fokozottan érvényesült az összetartozás tudata. A római hadseregben közös volt a dicsőség, de közös volt a szegény is. Ha egy egységen belül sok katona követett el egyszerre valamilyen vétket, a felelősség és a gyalázat az egység minden tagjára kiterjedt. Az egész egység kivégzése azonban a katonák létszámában – és így a hadsereg erejében – túlzottan nagy csökkenést eredményezett volna. Az egységhez tartozó katonáknak ezért általában csak az egytizedét végezték ki. A kisorsoltak kivégzését az egység többi tagja hajtotta végre. E tevékeny részvétel a büntetés végrehajtásában a vétek gyalázatától megtisztította a katonákat. Elizabeth Pearson szerint ez a legfőbb magyarázata annak, hogy a katonák soha nem tagadták meg a bajtársaik agyonbotozására kiadott parancsot.⁷² S ez a magyarázata annak is, hogy néha maguk a katonák kérték a hadvezérüktől a *decimatio* elrendelését: így akartak szabadulni a közös gyalázat terhétől. Szorosan összefügg ezzel, hogy a kivégzés módja rendszerint a halálra verés volt, ami A. W. Lintott szerint purifikáló rítus lehetett.⁷³ Nótári Tamás a mélyebb összefüggéseit is megvilágítja annak, hogy a fával való ütlegelés a rómaiaknál a rituális megtisztítást, a szenny és a bűn eltávolítását célozta.⁷⁴

A gyalázattól persze másképpen is meg lehetett szabadulni: a bátor helytállással is feledtetni lehetett a gyávaság korábbi megnyilvánulásait. Caesar (illetve egy esetben

68 Suet. *Claud.* 11.

69 Ulp. D. 48,19,6,1.

70 Arr. D. 49,16,6,3.

71 Tac. *Ann.* 14,44 (Borzsák István ford.).

72 Elizabeth PEARSON: *Decimation and Unit Cohesion: Why Were Roman Legionaries Willing to Perform Decimation?*, *The Journal of Military History*, 2019/3, 665–688.

73 A. W. LINTOTT: *Violence in Republican Rome*, Clarendon Press, Oxford, 1968, 42.

74 NÓTÁRI Tamás: *Jog, vallás és retorika. Studia Mureniana*, Lectum, Szeged, 2006, 77–78; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Lectum, Szeged, 2011, 348.

Antonius is) nyilván ebben az irányban kívánt hatni katonáira a tizedeléstől való eltekin-téssel.⁷⁵ Ilyen döntést hozott a második pun háborúban Marcellus hadvezér is, amikor (Kr. e. 209-ben) a Canusium melletti csata első napján seregének egy része az ellenség elől gyáván megfutamodott és hat hadijelvényt elveszített: csupán azzal büntette a jel-vényüket elvesztett *cohorsok* katonáit, hogy búza helyett árpát adatott nekik, másnap pedig őket állította az első csatasorba azokkal együtt, akik elsőként futamodtak meg, helytállásra és a győzelem kivívására buzdítva valamennyiüket.⁷⁶

---

4. Összegzés

A tizedelés a római hadseregben az ősi szokásjogon alapuló, közsismert, de viszonylag ritkán alkalmazott büntetési mód volt, melyet a *tribunusok*, illetve a hadvezérek a katonák kollektív vétsége esetén rendeltek el. Ilyen vétség volt az ütközetben való megfutamodás, a csatasor elhagyása, vagy a lázadás, a tömeges parancsmegtagadás. A kivégzés a kisorsoltak halálra botozásával történt, amit rendszerint a vétkes egység (*manipulus* vagy *cohors*) többi tagja hajtott végre, akik ezek után búza helyett árpában vagy zabban kapták élelmiszeradagjukat. A tizedelés célja egyrészt az elrettentés volt, másrészt az, hogy az érintett egység életben maradó tagjai e purifikáló rítus által megszabaduljanak a kollektív bűn – és az azzal járó gyalázat – terhétől, s így újra be tudjanak illeszkedni a hadseregbe. A *decimatio* elrendeléséről a parancsnok szabadon dönthetett. Sokan valószínűleg azért tekintettek el e szigorú büntetéstől, hogy megőriz-zék népszerűségüket, amire a további katonai és politikai ambícióik miatt szükségük volt. A hadvezérek büntető hatalmát egyébként a törvény nem korlátozta: szabadon dönthettek arról, hogy milyen magatartást minősítenek bűncselekménynek, s arról is, hogy az egyes bűncselekményeket hogyan büntetik. Büntetést kiszabó határozataik ellen fellebbezésnek nem volt helye sem a köztársaság idején, sem a császárkorban.

75 Caesar azt írja, hogy a Pompeius által Dyrrachiumnál megfutamított katonái mindent megtettek annak érdekében, hogy lemassák magukról a gyalázatot; bűnhődésül önként nehéz munkákat vállaltak, és égtek a vágytól, hogy újabb csatát vívhassanak az ellenséggel (*Bell. civ.* 3,74).

76 Liv. 27,13.

SZÜCS MAGDOLNA

Ha ültetsz többet, kivághatsz egy ciprusfát (C.Th. 10. 1. 12) – mit jelenthetett ez abban az időben?

If You Plant More, You Can Cut Down One Cypress Tree (C. Th. 10. 1. 12) – What May This Have Meant in Those Times?

Abstract: One can find in the Theodosian Code a constitution (C. Th. 10. 1. 12) edited in AD 379 by Gratianus, Valentinianus, and Theodosius, which sounds as a contemporary environmental protection rule: “In the place of a tree cut down three others should be planted.” This duty fell on the alytarch, one of the organizers of the Olympic Games in Antioch. Because the constitution was shortened during its insertion into the Theodosian Code, to find out the reason for and a meaning of the rule, the author discusses the sources of Roman law on the protection of trees in general and especially on the protection of cypress trees. The author comes to the conclusion that even though the environmental protection in Roman times was not formulated as a principle, the trees enjoyed legal protection from the beginnings of Roman history. Even more, among the trees, the cypress trees of the forest of Daphne were protected as a special value of the Imperial Treasury. The reason for it in those times was not only the material value of these trees but also the pleasant and adorable natural environment provided by the cypress forest.

Keywords: environmental protection, Roman law, Theodosian Code, cypress tree, forest, alytarch, Antioch, Olympic Games

Összefoglaló: A Codex Theodosianusban (C. Th. 10. 1. 12) egy 379-ben Gratianus, Valentinianus és Theodosius által kiadott rendelet olvasható, amely mai értelemben vett környezetvédelmi előírásnak hangzik: „Egy kivágott fa helyébe hármat kell ültetni.” E jogosultság Antiochea városának alytarcháját, az olimpiai játékok felügyelőjét illette meg. Mivel a Codex Theodosianusba beillesztése során a rendeletet lerövidítették, hogy annak célját és okát feltárja, a szerző a fák általános, és különösen a ciprusfák védelmének kérdését tárgyalja a római jogban. A szerző azon következtetésre jut, hogy noha a környezetvédelem mint alapelv nem került kimondásra a rómaiak idején, a fák a római történelem kezdetétől fogva jogi védelemben részesültek. Sőt, a fák között is a daphnae-i liget ciprusfái mint a császári kincstár különleges értékei kaptak védelmet. Azokban az időkben ennek oka nemcsak ezen fák materiális értékében állt, hanem a cipruserdő nyújtotta kellemes természeti környezetben is.

Kulcsszavak: környezetvédelem, római jog, Codex Theodosianus, ciprusfa, erdő, alytarcha, Antiochia, olimpiai játékok

A *Codex Theodosianus*ban ragadta meg figyelmünket egy igen időszerű és igencsak követendő rendelkezés, amely így szól: C. Th. 10. 1. 12 (379 iun. 17): *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Pancratio comiti rerum privatarum. „Et mori veteri et constitutis nos maiorum accessisse cognoscas. Et alytarchae urbis Antiochenae plantandi plures, excidendae unius cupressi iubemus tribui facultatem.” Dat. XV kal. iul. Thessalonicae Ausonio et Olybrio cons.* [„Követve őseink szokásait és elődi császáraink rendeleteit tudatjuk veled. Minek folytán feljogosítjuk Antiochea városának alytarcháját (az olimpiai játékok felügyelőjét), hogy több ciprusfa ültetése mellett kivágjon egyet.”] Manapság egy ilyen jogszabály hallatán a fák, az erdők, a környezet védelmére gondolunk. Azonban mi lehetett e császári rendelet miéértje abban az időben? És itt több időpontról is szó van. A rendelet a *Codex Theodosianus* rendelkezései között kapott helyet, amelyet II. Theodosius császár adott ki i. sz. 438-ban, azonban, amint látjuk, magát a rendeletet i. sz. 379-ben adták ki I. (Nagy) Theodosius, valamint Gratianus és Valentinianus császárok. A rendelet kiadása idején tartalmazhatta az okot, a célt, amiért kiadták, azonban a *Codex Theodosianus* elkészítésén munkálkodó bizottság ebben az esetben is híven követte azt az utasítást, mely szerint csak magát a jogszabályt kell megőrizni, és minden mást (bevezetést, indoklást, epilógust) ki kell törölni.¹

A feltett kérdésre tisztán a logikán alapuló felelet az lenne, hogy a fa útban lehetett az olimpiai játékok lefolytatása idején, ezért ki kellett vágni. A kérdés megválaszolása azonban mégsem ilyen egyszerű. A rendelet hivatkozik az ősi szokások (*mori veteri*) követésére. Ebből kiindulva egyes vélemények szerint a régi pogány szokások tiszteletben tartásáról van szó. Szerintük, habár Antiochea a IV. század közepétől már keresztény hitű, Nagy Theodosius, uralkodásának kezdetén, a ciprusfa mítoszához fűződő szokások tiszteletben tartásával kívánta kifejezni toleranciáját a pogányság iránt.² A ciprusfa mítosza szerint Apollón istenség az általa kedvelt ifjúnak, kinek neve Cyparissus volt, egy gyönyörű szarvast ajándékozott, amelyet az ifjú véletlenül ijával elejtett, s ezért bánatában ciprusfává változott.³ Ez a mítosz, amely elsősorban Apollón és a Nap kultuszát, valamint az örök életet képviseli, főképp keleten, de nyugaton is egyaránt megtalálható volt a pogányság idején.⁴ Éppen ilyen Apollón szentélyének rendelt cipruserdő volt Daphnae, Antiochea városában. Cumont, Gothofredus e rendelkezéshez fűzött megjegyzései alapján azon a véleményen van, hogy az *alytarcha* jogosultsága, hogy Apollón szent erdejéből kivágjon egy ciprusfát, a Nap újjászületésének ritusa kapcsán végzett vallási ceremónia része lehetett.⁵

Habár a ciprusfa megőrzése nem állt ellentétben a császárság érdekeivel, sőt közérdekűnek (*utilitas publica*) is mondható, és egyes vélemények szerint a ciprusfák a keresztény vallás szimbólumaivá is váltak, azok kiemelt védelmét mégis a világi szférában fogjuk keresni.

1 C. Th. 1. 1. 5–6. Ehhez lásd FEJES-SIĆ, Magdolna: *Codex Theodosianus* (doct. diss.), Beograd, 1991, 152–157.

2 Philip TILDEN: *Religious Intolerance in the Later Roman Empire: The evidence of the Theodosian Code* (PhD-Thesis), Exeter, 2006, 265, <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/30020/TildenP.pdf?isAllowed=y&sequence=2> (letöltés ideje: 2024. 12. 10.).

3 OVIDIUS: *Metamorphoses* 10; Francesco Maria AVELLINO: *Il mito di ciparisso, osservazioni sopra un dipinto Pompejano*, Stamperia Reale, Napoli, 1841, 14.

4 AVELLINO: *i. m.*, 33–34.

5 Franz CUMONT: *L'autel palmyrénien du musée du Capitole*, Syria, 1928/2, 106–107 https://www.persee.fr/doc/syria_0039-7946_1928_num_9_2_3280 (letöltés ideje: 2024. 12. 12.).

Az ősi szokások tiszteletben tartása tekintetében megállapítható, hogy általában véve minden fa engedély nélküli kivágása már a XII táblás törvény idejében *delictum*ként volt büntetendő, és az *actio arborum furtim caesarum* kereset alkalmazására jogosította a károsultat.⁶ A iustinianusi *Digesta* is egy egész *titulus*ban: D. 47. 7. „*Arborum furtim caesarum*” taglalja e *delictum* fennállásának feltételeit, valamint az elkövető felelősségét. A *Digesta*ban szerepel egy, a paulusi *Sententiae*-ből átvett rendelkezés is, amely külön említi a ciprusfát. A fa felbecsült értékének négyszeresével bünteti a kincstári telek bérlőjét, amennyiben az kivágja a ciprus- avagy olaj- vagy más gyümölcsöt adó fát, és helyükbe nem ültetett másikat: D. 49. 14. 45. 13. *Paulus libro quinto sententiarum*. „*Conductor ex fundo fiscali nihil transferre potest nec cupressi materiam vendere vel olivae non substitutis aliis ceterasque arbores pomiferas caedere: et facta eius rei aestimatione in quadruplum convenitur.*” („A bérlő nem vihet el semmit a kincstári telekről, nem adhatja el a ciprusfákat sem, avagy nem vághatja ki az olaj- vagy más gyümölcsöt adó fát, amelyeket nem helyettesített másikkal: amennyiben ezt megtenné, a dolgok négyszeres felbecsült értékével büntetendő.”)

Ezt a szöveget a *Digesta* 49. könyvében a 14. *titulus*: „*De iure fisci*” alatt találjuk. A paulusi *Sententiae*-kban a *titulus* szintén a kincstár érdekeinek védelméről tanúskodik: P. S. 5. 12. 22 (Tit. 12. *De iure fisci et populi*).⁷ Habár olyan császári rendeletet, amelyre a Nagy Theodosius császár idejében kiadott és kutatásunk tárgyát képező rendelet hivatkozik, közvetlenül nem találtunk, a klasszikus jogászok, így e paulusi jogszabály is alapulhatott a császárok rendeletein is. Ezt több alapon is állíthatjuk. Egyrészt annak alapján, hogy maga Paulus is mint *praefectus praetorio* azon császári hivatal élén állt, amely megfogalmazta a császári rendeleteket, másrészt pedig abból kifolyólag, hogy a *Sententiae*, amely Paulus műveiből összeállított kompilációnak számít, többször is módosult az évszázadok folyamán, miközben összhangba hozták a császári rendeletekkel is.⁸

Láthatjuk, hogy a paulusi szöveg a kincstári vagyron védelmére vonatkozik. Ha megnézzük, hogy melyik császári hivatal részére adták ki az általunk taglalt rendeletet, az sem más, mint Pancratius, aki a császári magánvagyonot igazgatta (*Pancratius comiti rerum privatarum*). Tehát már kiadása idején, i. sz. 379 június 17-én a császárok, Gratianus, Valentinianus és Theodosius nem a vallási, hanem vagyoni érdekeiket védtek e rendelettel. Ugyanez következtethető abból is, hogy később a *Codex Theodosianus* elkészítése idején a rendelet annak „*De iure fisci*” *titulusa* (C. Th. 10. 1) alá került. Tehát mindenféleképpen pénzügyi kérdésről van szó.

A császári rendelet közvetlenül az *alytarchára* vonatkozik, aki az Antiocheában megtartandó olimpiai játékok egyik felügyelője volt.⁹ Valami probléma lehetett az olimpiai játékok szervezésével kapcsolatban, mert annak megoldására a császári hivatalt hívták meg. Magát a problémát kihagyták, így a rendelet szövege csak annak megoldását

6 Gaius, *Inst.* 4. 11; D. 19. 2. 25. 5 (Gaius libro decimo ad edictum provinciale); D. 47. 7. 1 (Paulus libro nono ad Sabinum).

7 Ante ROMAC: *Julije Paulo, Sentencije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1989, 215.

8 Lásd Magdolna FEJEŠ-SIĆ: *Ugovor o kupovini i prodaji prema odredbama zbornika Lex Romana Visigothorum* (mesteri disszertáció), Novi Sad, 1985, 65–68.

9 Az *alytarcha* hivatalát i. sz. 211-ben vezették be. Ő volt az egyik az Antiocheában négyévenként megtartott olimpiai játékok három szervezője közül. Később, i. sz. 465-ben, Leo császár elrendelte (C. J. 1. 36. 1), hogy ezt a szerepet magasabb hivatal, a *vir spectabilis comitis Orientis et eius officii* vegye át.

közvetíti. Ha helyébe ültet többet, akkor kivághat egy ciprusfát. Habár ez a rendelet kimaradt a *Codex Iustinianus*ból, abból mégis többet megtudhatunk róla, mert ez a *Codex* egész *titulust* szentel a ciprusfa védelmének, és azt kiterjeszti *Daphnae* mellett az egyiptomi *Perseus* erdeire is: C. J. 11. 78. „*De cupressis ex luco Daphnensi vel Perseis per Aegyptum non excidendis vel vendendis*” („*A ciprusfák kivágásának és árusításának tilalma Daphnae és az egyiptomi Perseus erdeiből*”). E titulus alatt két császári rendeletet találunk.

Az első öt font arannyal bünteti a kivágott fa eladóját és vevőjét egyaránt, hivatkozva annak árusítása tilalmára: C. J. 11. 78. 1 (i. sz. 400 körül¹⁰): *Impp. Arcadius et Honorius AA. Silvano comiti rerum privatarum*. „*Si quis Daphnensis luci in Syria vel Persei in Aegypto arborem comparaverit, quinque libris auri noverit se esse multandum: non minore dispendio et illo feriendo, qui vendere arbores ausus fuerit, quas non licet emptoribus comparare.*” („*Ha valaki fát vásárolna a szíriai Daphnae vagy az egyiptomi Perseus erdeiből, tudnia kell, hogy öt font arany lesz a büntetése: nem kevesebb terheli azt sem, aki arra vetemedik, hogy eladja azokat a fákat, amelyeket a vevők nem vehetnek meg.*”)

A másik rendelet szerint a bíró (tartományi helytartó) csak akkor rendelheti el a fa kivágását vagy a kidőlt fa elvitelét *Daphnae* erdejéből, ha arra előzőleg engedélyt kapott a császári kincstár igazgatójától: C. J. 11. 78. 2 (i. sz. 424 és 437 között¹¹) *Impp. Theodosius et Valentinianus AA. Eudoxio comiti sacrarum largitionum*. „*Omnes iudices cuiuscumque dignitatis sciant posthac absque permissu magnitudinis tuae arborem ex Daphnensi luco Antiochenae civitatis praecidendi vel quolibet modo lapsas transferendi licentiam sibimet denegandam.*” („*Minden bírónak, akármilyen rangú is legyen, tudnia kell, hogy a jövőben nincs megengedve felséged engedélye nélkül, hogy Daphnae, Antiochae városának erdejéből fát kivágjon vagy elvigye azt, amely bármilyen okból kidőlt.*”)

A rendelet második része éppen az *alytarchára* vonatkozik. Mivel most már nem volt jogosult arra, hogy több ciprusfa ültetése mellett kivágjon egyet, és ily módon anyagi javakhoz jusson, ezért a császárok úgy rendelkeztek, hogy amennyiben a császári kincstár igazgatója megengedi a ciprusfa kivágását, abban az esetben az *alytarchát* megilleti egy font arany. Ezután megismételték azt is, hogy a fa jogtalan kivágásának büntetése öt font arany: C. J. 11. 78. 2. 1. „*Sed nec alytarcha unam cupressum aliis plantatis excidere sibi licere contendat. Ac ne solacio antiquitus ei concesso privari per omnia videatur, pro eo, quod ei cupressum excidere denegatur, unam auri libram eum de privatis nostris largitionibus accipere decernimus: quinque librarum auri condemnatione huius legis temeratore plectendo.*” („*Tehát, az alytarcha se higggye, hogy neki meg van engedve, hogy másikkal ültetése mellett kivághat egy ciprusfát. Azonban, hogy ne legyen teljesen megfosztva előzően megadott privilégiumától, azért,*

10 Mivel a császári rendeletben nincsenek megőrizve a kiadásakor hivatalt viselő konzulok nevei, kiadásának idejét csak közvetetten a Mommsen által közzétett császárok és hivatalnokok lajstroma alapján tudjuk megállapítani. Theodor MOMMSEN: *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis*, Weidmann, Dublin–Zürich, reprint. 1970, (Prolegomena, Cap. X, II: Constitutionum acceptores) 162–208; (Cap. X, III: Tempora et loci) 209. skk. E szerint, Silvanus i. sz. 400 és 405 között volt megbízva a császári magánvagyon kezelésével (*comes rerum privatarum*), így a rendeletet 400 körül adhatták ki.

11 Az előző lábjegyzetben megjegyzett kritériumok alkalmazásával, mivel Eudoxius i. sz. 424 és 437 között volt a császári kincstár irányítója (*comes sacrarum largitionum*), ezért erre az időre tehető a rendelet kibocsátása is.

mert nem vághatja ki a ciprusfát, elrendeljük, hogy átvegyen egy font aranyat a mi magánkincstárunkból: ha valaki megsértené ezt a törvényt, öt font arannyal büntetendő.”)

Ezek a császári rendeletek fényt vetnek a *Codex Theodosianus*ban megtalálható, i. sz. 379-ben kiadott rendelet céljára is. Annak idején a kivágott fát az *alytarcha* értékesíthette, és őt az így kapott pénzzel segítették az olimpiai játékok megrendezésében.¹² Downey szerint erre utalnak a játékok finanszírozásának nehézségei is a IV. század vége felé.¹³

Másrészt pedig, mivel valamennyi ide vonatkozó rendelet a pénzügyekkel foglalkozó császári hivatalnokok felé irányult, felmerül az a kérdés is: miért élveztek ezek a ciprusfák megkülönböztetett ellenőrzést és védelmet mint egyfajta kincs?

A császári kincstárnak mindenféleképpen anyagi érdekében állt a ciprusfa védelme, mivel a kidőlt fára is igényt tartott. Habár gyümölcsöt közvetlenül nem adott, de nagy hasznát vették az építészetben és különösen a hajóépítésben. A *Codex Theodosianus*ban megörzött rendelet megengedi az *alytarchának*, hogy ha többet ültet, akkor kivághat egy ciprusfát. Így több fa ültetésével kívánták megőrizni a liget állagát. A később, i. sz. 424 és 437 között (C. J. 11. 78. 2) kiadott rendeletek már ezt sem engedélyezik, mert a magasabb rangú császári hivatalnok hatáskörébe helyezik a döntést a ciprusfák kivágásáról. Habár a ciprusfa gyorsan növekszik, mégis több év kellene ahhoz, hogy elérje a 25, egyes fajták pedig a 45 méter magasságot és annak pénzbeli értékét.¹⁴

Másrészt szembetűnő a császárok azon törekvése is, hogy megőrizzék a *daphnae*-i erdőt. Ebben már azt látjuk, hogy nemcsak a fák pénzbeli értékét tartották szem előtt, de a természet nyújtotta örömet is.¹⁵ Sozomenos (i. sz. 400–450)¹⁶ és Libanius (kb. i. sz. 314–394) ebben az időben dicsőítik az Antiochea közelében található *daphnae*-i erdő szépségét. Gyönyörködhetünk „*a ciprusfák számában, terjedelmében és magasságában, az árnyékos ösvényekben, az énekesmadarak kórusában, az itt-ott megbújó szellőben, a fűszerektől edesebb illatokban*” – írja Libanius.¹⁷

A császárok gyakran látogatták *Antiocheát*,¹⁸ és mint a mindenkori rómaiak, saját kényelmüket sem vetették meg látogatásuk folyamán.¹⁹ Látogatásuk célja többek

12 Ottorino PASQUATO: *Gli Spettacoli in s. Giovanni Crisostomo: paganesimo e cristianesimo ad Antiochia e Costantinopoli nel 4e secolo*, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Rome, 1976, 110.

13 Glanville DOWNEY: *The Olympic Games of Antioch in the Fourth Century A.D.*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 1939, 433–435, <https://doi.org/10.2307/283100> (letöltés ideje: 2024. 12. 19.).

14 Paulus különösen kiemeli (D. 7, 1, 11. Paulus libro secundo epitomatorum Alfeni digestorum): *Sed si grandes arbores essent, non posse eas caedere*.

15 Ugyancsak, Daphne PENNA: *Some observations on tree protection in Roman and Byzantine law*, Revue des Études Byzantines, 2021, 269–296, 275, <https://www.semanticscholar.org/paper/Some-Observations-on-Tree-Protection-in-Roman-and-Penna/963ec4e80a9b8d8dbd5799b2a8a811550511fd187> (letöltés ideje: 2024. 11. 10.).

16 Sozomenos, *Historia Ecclesiastica* 5, 19, 5.

17 Libanios: *Oratio 11*.

18 Sofie REMJUSEN: *The surprisingly long history of the Olympics of Antioch (AD 212-520)*, Syria, 2020/9, 129–142, <http://journals.openedition.org/syria/11824>; DOI: <https://doi.org/10.4000/syria.11824> (letöltés ideje: 2024. 12. 05.).

19 Paulus *interdictum*os védelemben részesíti a kivágott ciprusfa esetében a tulajdonos mellett a haszonélvezőt is, amennyiben a fa kényelmet is nyújtott. D. 43, 24, 16, 1. (Paulus libro sexagensimo septimo ad edictum). *Si quis vi aut clam arbores non frugiferas ceciderit, veluti cupressos, domino dumtaxat competit interdictum. sed si amoenitas quaedam ex huiusmodi arboribus*

között az olimpiai játékok szervezésével és megtekintésével is összekapcsolódott. Az olimpiai játékok kapcsán a felületes érdeklődő arra az adatra talál, hogy azokat I. (Nagy) Theodosius i. sz. 393-ban mint pogány kultuszt betiltotta. Egyes vélemények szerint az kicsit későbbre tehető, i. sz. 426-ra, amikor II. Theodosius elrendelte a görög szentélyek lerombolását.²⁰ Az olimpiai játékok betiltásáról azonban nem nyilatkozik egyetlen császári rendelet sem. Ennek folytán több érdemi kutatás is igazolta, hogy az olimpiai játékok ezek után is fennmaradtak, egészen i. sz. 520-ig, Iustinus császár uralkodásáig.²¹ Ezt taglalja Keresztényi József tanulmánya is. Keresztényi megállapítja, hogy: „*az ókori olimpiai játékok i. sz. 393–394-ben nem szűntek meg, hanem az antiochiaiak és a piszaiak között létrejött egység folytán Theodosius császár uralkodása után is folytatódtak. A négyévenkénti játékok – az antiochiai Daphnéban – a császárok anyagi és erkölcsi pártfogása, személyes megjelenése mellett zajlottak le, sőt, egyes császárok a játékok legfőbb tisztségének viselését magukra nézve megtisztelőnek tartották, ami egyúttal azt is bizonyítja, hogy az olümpiaiakhoz hasonló ünnepélyességgel rendezett játékok a pánhellén játékok folytatásának tekinthetők. Az olümpiai játékoknak Justinus császár i. sz. 520-ban azért vetett véget, mert a jogérvényes adásvételi szerződés lejárt. A versenyek ilyenformán akár tovább is folytatódhattak volna Olümpiában, de a természeti csapások elpusztították a játékok egykori színhelyét.*”²² Arról, hogy a játékok fennmaradtak II. Theodosius idejében, tanúskodik az is, hogy az általunk elemzett császári rendelet helyet kapott a *Codex Theodosianus*-ban is.

Mindebből arra következtethetünk, hogy annak ellenére, hogy a környezetvédelem abban az időben alapelveként nem volt megfogalmazva, a fák az ókori Rómában kezdettől fogva jogi védelmet élveztek, a daphnae-i erdő ciprusfáit pedig mint megkülönböztetett kincstári értéket őrizték. Ennek oka nemcsak a fák anyagi értéke volt, hanem a kellemes és csodálatra méltó környezet is, amit nyújtottak. A daphnae-i erdő ciprusfáinak védelmével a rendelet kiadása idején az olimpiai játékok felügyelője, az *alytarcha* volt megbízva. Erről tanúskodik a *Codex Theodosianus* is, mivel a rendelet általa jutott el hozzánk. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy már a *Codex Theodosianus* meghozatala előtt *Theodosius* és *Valentinianus* i. sz. 424 és 437 között kiadott egy rendeletet, amely megvonta ezt a jogosultságot az *alytarchától*, és a ciprusfák kivágásának engedélyezését magasabb hivatal (*comes sacrarum largitionum*) ellenőrzése alá utalta. Mivel ebben az időben a munkálatok a *Codex* kidolgozásán már nagyban folytak (i. sz.

praestetur, potest dici et fructuarii interesse propter voluptatem et gestationem et esse huic interdicto locum. Andreas WACKE: *Protection of the Environment in Roman Law?* <http://romanlegaltradition.org/contents/2002/RLT-WACKE1.PDF> (letöltés ideje: 2024. 11. 06.), 19–23.

²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Olympic_Games (letöltés ideje: 2024. 11. 06.), <https://olympics.com/en/news/the-history-of-the-olympic-games> (letöltés ideje: 2024. 11. 06.)

²¹ Glanville DOWNEY: *Malalas on the History of Antioch under Severus and Caracalla*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 1937/68, 141–156, <https://doi.org/10.2307/283260> (letöltés ideje: 2024. 12. 16.), 149; REMIJSSEN: *i. m.*, 129–142.

²² KERESZTÉNYI József: *Moravcsik Gyula és az ókori olümpiaiák története*, Budapest, 1974, Különlenyomat: Testneveléstudomány, 1974/1–2, 129, <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/35531/Moravcsik%20Gyula%20%C3%A9s%20az%20%C3%B3kori%20olimpi%C3%A1k%20t%C3%B6rt%C3%A9nete.pdf> (letöltés ideje: 2024. 11. 05.).

Ha ültetsz többet, kivághatsz egy ciprusfát (C.Th. 10. 1. 12) – mit jelenthetett ez abban az időben?

429-től),²³ a bizottság ezt az új rendeletet már nem vette figyelembe. Az csak később került be a *Codex Iustinianus*ba (C. J. 11. 78. 2), felcserélve az itt elemzett rendeletet.

²³ A *Codex Theodosianus* kidolgozásának terveiről és folyamatáról ld. FEJES-SIČ: *Codex...*, i. m. 147–179.

E lapszám szerzői

Bajáky András Olivér

PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatástudományi Doktori Iskola, Budapest.
e-mail: oliver.bajaky@gmail.com

Bajánházy István

egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc.
e-mail: istvan.bajanhazy@uni-miskolc.hu

Gedeon Magdolna

habilitált egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc.
e-mail: magdolna.saryne.gedeon@uni-miskolc.hu

Nótári Tamás

egyetemi tanár, az MTA doktora, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Tanszék, Kolozsvár.
e-mail: tamasnotari@yahoo.de

Pókecz Kovács Attila

egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék; Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék, Budapest.
e-mail: pokecz.kovacs.attila@gmail.com

Rási Viktória Eszter

PhD-hallgató, Miskolc, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc.
e-mail: rasi.viktoria@gmail.com

Sáry Pál

egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc.
e-mail: pal.sary@uni-miskolc.hu

Szűcs Magdolna

nyugalmozott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék, Újvidék.
e-mail: magdolnaszucs1954@gmail.com

SZERZŐI ÚTMUTATÓ

- Az Erdélyi Jogélet lektorált jogtudományi folyóirat. Az itt megjelenő írások kizárólag elsőközlésűek. A publikálásra kerülő kéziratok kategóriái: tanulmány, recenzió, jogeset-kommentár.
- A kézirat benyújtása előtt kérjük, tanulmányozza a jogi feltételeinket is tartalmazó szerzői útmutatót. A szerző az alábbi feltételeket a mű benyújtásával tudomásul veszi és elfogadja.
- A tanulmányokat Microsoft Word .doc vagy .docx formátumban, körülbelül 40 000 leütés terjedelemben, a recenziókat, jogesetek kommentárjait körülbelül 15 000 leütés terjedelemben kell leadni a szerkesztőbizottság e-mail címére. A szerkesztőbizottság fenntartja a jogot, hogy indokolt esetben hosszabb anyagot is megjelentessen vagy a hosszabb anyagot két részben közölje.
- A tanulmányokhoz kötelező rövid magyar és angol nyelvű összefoglalót kell mellékelni, és meg kell jelölni 5-6 kulcsszót, amelyek a tanulmány tartalmát a leginkább jellemzik. Az összefoglalóban nem szerepelhetnek hivatkozások.
- A szerző adatait a tanulmány vagy jogeset-kommentár címe alatt, a következőképpen kell megadni: Kovács István egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest, e-mail: istvan.kovacs@emalcim.hu. Recenziók esetén ugyanezeket az adatokat a recenzió végén kell feltüntetni.
- A szó szerinti idézetekhez használjon **idézőjelet**, idézeteken belüli idézetekhez pedig **fél-idézőjelet** (a ' jelet, billentyűkombinációja: shift + 1).
- pl. Szász-Schwarz Gusztáv szerint „*az ő jogalapja nem többé pusztán készpénznek kölcsönadása, hanem bármilyen kötelmi jogalap lehet, nem kell más, mint hogy az alperes ezen tartozását 'kölcsön címen' elismerte légyen, ami legtöbbször oly alakban történik, hogy 'kölcsönlevelet' vagy 'adóslevelet' állít ki róla*”.
- A címekhez, alcímekhez használjon **címsorokat**. A tanulmányon belül két alárendelt címsor használható, ezeket arab számokkal kell jelölni (1. Áttekintés, 1.1. Jogtörténeti előzmények, 1.2. A hatályos jog stb.).

Különböztesse meg egymástól:

- **a kiskötőjeleket** (szavak között használandó, pl. szóösszetételeknél: ítélet-végrehajtó),
- **nagykötőjeleket** (pl. évszámok, helységnevek között használandó -tól -ig jelentésben, pl. 1918–1920, Kolozsvár–Budapest útvonal),
- **gondolatjelet** – mondatokon belüli közbeékelés esetében,
- **kiemeléshez dőlt** betűt használjon, a **félkövér** betűk használata kerülendő,
- **idézetekhez dőlt** betűt használjon: az idézett részt dőlt betűvel írja és tegye idézőjelbe is,
- idézetek esetén a **kihagyást** a következőképpen jelölje: [...]
- **a századokat** római számokkal írja: VII. század.

Hivatkozások:

A tanulmányban idézett valamennyi forrást – akár szó szerinti, akár tartalmi idézésről van szó – **lábjegyzetben** kell lehivatkozni.

Az első lábjegyzetben kérjük minden esetben feltüntetni **az idézett mű valamennyi bibliográfiai adatát**: szerző(k) neve(i), mű címe, kiadó, kiadás helye, évszám, oldalszám. **Ismételt hivatkozás esetében** elegendő csak a szerző családneve, majd *i. m.* és az oldalszám feltüntetése, pl. BECK: *i. m.*, 11. Ugyanattól a szerzőtől több mű hivatkozása esetén a szerző neve után a mű címének első szavát (hasonló című művek esetében, első szavait) is fel kell tüntetni: BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

A lábjegyzetekben hivatkozott műveket kérjük a tanulmány végén az irodalomjegyzékben is feltüntetni, ábécésorrendben, sorszámozással.

A hivatkozási szabályok összefoglalása:

1. az első hivatkozás teljes bibliográfiai adatokkal történik;
2. hivatkozás ugyanarra a műre a soron következő lábjegyzetben: *Uo.* megjelöléssel történik;
3. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanattól a szerzőtől csak egy művet hivatkozunk a tanulmányban;
4. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanannak a szerzőnek több művét is hivatkozunk;
5. a szerző által felhasznált szakirodalmat irodalomjegyzék összegzi.

Általános példa:

1. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve, oldalszám.
2. *Uo. (dőlttel)*, oldalszám.
3. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *i. m.*, oldalszám.
4. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *Rövidített cím...*, *i. m.*, oldalszám.
5. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve.

Idégen nyelvű műre való hivatkozás esetében a családnev, keresztnév sorrend az adott nyelvben használatos névsorrendet követi:

Dan Andrei POPESCU: *Din nou despre rezerva succesorală. Privire din perspectiva dreptului internațional privat*, Buletinul Notarilor Publici, 2018/2 (XXII).

Példák:

Egyszerűs művek hivatkozása:

1. BECK Salamon: *A köteles részes jogállása*, Athenaeum, Budapest, 1913, 11.
2. *Uo.*, 17.
3. BECK: *i. m.*, 11.
4. BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

Két- vagy többszerűs művek hivatkozása:

1. KOZMA Anna, LŐRINCZ György, PÁL Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*, HVG Orac, Budapest, 2020, 43.
2. *Uo.*, 57–63.
3. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *i. m.*, 57–63.
4. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *A Munka...*, *i. m.*, 57–63.

Szerkesztett műben megjelent tanulmányokra, fejezetekre való hivatkozás:

1. VERESS Emőd: *Gondolatok a szerződés egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetéséről = Lábady Tamás emlékkönyv*, szerk. KOLTAY András, MENYHÁRD Attila, LANDI Balázs, Wolters Kluwer, Budapest, 2019, 311.

2. *Uo.*, 312.
3. VERESS: *i. m.*, 312.
4. VERESS: *Gondolatok..., i. m.*, 312.

Folyóiratcikkekre történő hivatkozás:

1. VÉKÁS Lajos: *Szladits Károly és magánjogi iskolája*, Jogtudományi Közlöny, 2018/2, 72–77, 75.
2. *Uo.*, 76.
3. VÉKÁS: *i. m.*, 76.
4. VÉKÁS: *Szladits..., i. m.*, 76.

Több műre való hivatkozás:

Lábjegyzetben több műre való hivatkozás esetében az oldalszámok után nem szükséges pont és pontosvessző is, csak pontosvessző:

DOMJÁN Éva: *A polgári jog és a kereskedelmi jog szerkezetéről*, Magyar Jog, 1991, 751–755; VÉKÁS Lajos: *Szükség van-e kereskedelmi magánjogra?* Magyar Jog, 1998, 705–714; a kereskedelmi jog külön kodifikálása mellett SÁRKÖZY Tamás: *A gazdaság joga, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás hajtóereje*, Gazdaság és Jog, 1998, 9–16.

Hivatalos közlönyre, törvényre, rendeletre, kormányhatározatra való hivatkozás:

1. Románia Hivatalos Közlönyének (Monitorul Oficial al României) hivatkozási módja: Románia Hivatalos Közlönye, 2009. április 2, 213. sz.
2. Román törvény hivatkozási módja: a közjegyzőkről és a közjegyzői tevékenységről szóló 1995. évi 36. törvény
3. Román kormányrendelet hivatkozási módja: 2021. évi 77. sürgősségi kormányrendelet a Nemzeti Erdőőrség létesítéséről
4. Román kormányhatározat hivatkozási módja: a Kovászna megyei Uzon község zászlómodelljének jóváhagyásáról szóló 2021/1041. kormányhatározat.

Interneten hozzáférhető elektronikus forrás hivatkozása (zárójelben a letöltés dátumának megadásával):
www.alkotmánybíróság.hu (letöltés ideje: 2020. 01. 23.)

Jogi kérdések, lektorálás és etikai alapelvek:

A szerző a kézirat beküldésével szavatolja, hogy a tanulmány saját, eredeti szellemi alkotása, illetve amennyiben felhasználta mások munkáit, azokat megfelelő módon idézte és szakszerűen hivatkozott rájuk.

A szerző szavatol azért, hogy a művön nem áll fenn harmadik személynek olyan kizárólagos szerzői joga, amely az Erdélyi Jogélet kiadója felhasználását akadályozná vagy korlátozná.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága fenntartja magának a kizárólagos jogot arra, hogy a kiadói célok figyelembevételével meghatározza, mely művek felelnek meg a kiadás kritériumainak és kerülnek ténylegesen publikálásra.

A mű szerzőjének álláspontja nem feltétlenül tükrözi az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának és kiadójának álláspontját.

Az Erdélyi Jogélet a publikációt ingyenesen teszi hozzáférhetővé.

Az Erdélyi Jogélet kiadója általános szabályként nem fizet díjat a szerzőnek. A szerző a díjazásról a kézirat beküldésével kifejezetten lemond.

A szerző visszavonhatatlan engedélyt ad a mű címének felhasználásához, a mű nyilvánosságra hozatalához nyomtatott és elektronikus formában, a folyóirat honlapján és adatbázisokban. A szerző engedélyt ad a mű sokszorosítására, terjesztésére és a szükséges korrektúra elvégzésére.

A szerző a mű fentiekben felsorolt felhasználására területi korlátozás nélkül, határozatlan időtartamra, azaz a mű teljes védelmi idejére kizárólagos, harmadik személynek átengedhető felhasználási jogot enged az Erdélyi Jogélet kiadójának.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának tagjai, illetőleg külső, tudományos minősítéssel rendelkező, erre felkért személy által lektorált cikkeket közöl. A kézirat elbírálása kettős vak lektorálással történik. A kettős vak lektorálás módszerének lényege, hogy a lektor számára a szerző, a szerző számára a lektor ismeretlen marad.

A beérkező kéziratokat először a szakterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben a beküldött dokumentum illeszkedik a lap profiljához és teljesíti a formai és szakmai alapvető feltételeket, felkéri a megfelelő szakértőt a lektori vélemény elkészítésére.

A lektorálási kritériumok a következők: formai, hivatkozási és terjedelmi előírásoknak való megfelelés; témaválasztás indokoltsága, időszerűsége, egyedisége; a kézirat szerkezete: arányosság, belső logika, áttekinthetőség; a jogtudományok elvárásrendszerének megfelelő, következetes fogalomhasználat és nyelvhelyesség; szakirodalmi és elméleti megalapozottság; hivatkozások pontossága és teljessége; módszertan; újszerűség, a kutatói kérdésfelvetés minősége és a kutatói erőfeszítés mértéke; összegző megállapítások és következtetések minősége.

A lektori véleményeket a szerkesztőbizottság továbbítja a szerzőnek. A lektori véleményben foglaltakat a szerzőnek követnie kell. Amennyiben a szerző nem ért egyet a lektori véleménnyel, azt külön meg kell indokolnia és jeleznie kell a tudományterületi felelős szerkesztőnek, aki mérlegeli a véleményeltérés okát és dönt annak elfogadásáról. Ha a lektor jelentősebb átdolgozást kér, úgy a módosított kézirat, megküldése után, újbóli lektorálásra kerül. A lektorálás kettős anonim rendszerben történik (sem a szerző nem értesül a lektor személyéről, sem a lektor a szerző azonosságáról).

A lektori vélemény alapján módosított kéziratot a tudományterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben megfelel a lektori kéréseknek, illetve a szerzői útmutatóban foglaltaknak, úgy szerkesztésre küldi a kéziratot és megjelenteti a lapban.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága minden, a kézirat benyújtásával, lektorálással kapcsolatos információt bizalmasan kezel.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága szigorúan követi a COPE (Committee on Publication Ethics) által kiadott iránymutatásokat és ajánlásokat. A COPE által kiadott iránymutatások és ajánlások angol nyelven elérhetőek a következő linken: <https://publicationethics.org/resources>.

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Műszaki szerkesztés:

Metaforma Kft.

Tipográfia:

Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.

Felelős vezető: Ambrus Enikő igazgató